

EGRESSY GÁBOR

TÖRÖKORSZÁGI

NAPLÓJA.

1849-1850.

PESTEN,
NYOMATOTT KOZMA VAZULNÁL.
1851.

MAGYARORSZÁG.

Pest jún. 29. 1849.

Azon évben, midőn V. Ferdinánd király trónra lépett, — 1835-ben, — lettem én is budapesti lakossá.

Itt, az első éjjek egyikén, azt álmodtam, hogy bizonyos honpolgári csín miatt, a legfelsőbb hatóság által üldözőbe vételém; bujdoklani kénytettem ismeretlen tájakon; majd kézre kerülvén: pörbe fogattam ... elítéltettem ... de csodásan ismét megszabadultam.

Én ... hatáságilag üldözött?... és efféle szerepvitelért? ... én?... kinek a színművészet határain kívül nincsen érzéke ... nincsen élete

Ez álomkép tizennégy éven keresztül szüntelenül üldözött; s utóbb egy hosszú lélektani történeté lőn, — az álomvilágban, — teljes összefüggéssel.

Most e talány meg van fejtve.

Avagy nem volt-e az, a távol jövőnek világos előérzete?...

Ki mondja most nekem, hogy nincsen-c a lélekben sejtelem?

És mi ezen sejtelem egyéb, mint bizonyos osztalék azon öserőből, mit *Istennek* nevezünk?

Az álom valósággá lőn 14 év után.

„Észak rémes árnyai“ nem kísértének többé, sem álmainkban, sem a papíroson, hanem valósággal megjelentek.

Pest jún. 30. 1840.

Úgy tetszik, mintha egy hang, mint fagyoló szél, zúgná onnan észak felől Debreczcn felé a szavakat:

„... Emlékezz martiusnak idusára.“ *)

Jól értesülnek mondják, hogy Kossuth és Görgei, Gödöllőn, április elején, abban állapodtak volna meg, miszerint Görgei Becsig meg se álljon, s ott Ausztriával egyezkedjék.

De hát mikép történhetett mégis, hogy Kossuth, alig 14 nap múlva, Debreczenben kimondatja a függetlenséget, Görgei pedig majdnem öt hétig mulat Budapesten egész kénye-'lemmel?...

Ki érti ezeket?...

fest jut. 1.1849.

Tehát ismét országos költözés!..

Pestet Szegeddel két szekérvonal köti össze, mellyel vas-tag porfelhő borít egész hosszában.

Szomorú látványa az önkénytelen népvándorlásnak!

Éjjel nappal tűnődöm: hová merre vegyem utamat.

S a választás annál nehezebb, minél kevésbé függ már most az a szabad akarattól.

A kénytelenség sarkamban van.

Mennem kell ... és egyedül.

Családom nem követhet, mert az én utam most igen hoszu lehet. Akarhatom-e, hogy ők is martalékul essenek a sorsnak, melly engem üldözőbe vón? ...

És én Petőfi Sándor javaslatát követem.

Isten veletek hát szerettem!

Érzem, hogy sokáig nem foglak láthatni benneteket, mert a válás töletek nem volt nekem olly nehéz soha, mint e pillanatban.

*) Shakespeare. Julius Caesar.

Nagy-Várad júl. 19.1849.

Midőn M. Berénybe értünk: Petőfi Sándor éppen kocsira akart ülni nejével és kis Zoltánjával.

Hová hová Sándor? kiáltom neki.

Ő. Hohó! Gábor! nézd... ha öt percZ múlva jösz, itthon nem találsz.

Én. Hogy hogy?

Ő. Hát barátom, Damjanicsot akarjuk meglátogatni.

Én. Aradra... most? .. hát nem Erdélybe?

Ő. Hisz már nem is álmodtam, hogy eljőjj... minthogy egész határozottsággal nem is ígérted.

Én. Igen, de én azt gondoltam, hogy te változatlanul megmaradsz akkori határozatod mellett, s így vagy itt, vagy Erdélyben bizonyosan megtalállak.

Ő. (Kis Sándorhoz, ki mellettem ült a kocsin). Hál te hol jársz?

Kit Sándor. Futár- vagyok; most Szegedről jövök, s megyek vissza Erdélybe. Csupán éretted tevők e kitérést az egyenes útról...

Ő. Hol van az öreg?

Kit Sándor. Ki tudja azt! Mindenütt és sehhol... Eddig talán Moldvát is megjárta.

Ő. Hanem jertek be hát, reggelizetek, különben is időznétek kell meddig a lovakat előhozzák.

Bemegyünk.

Én. És csakugyan letettél az erdélyi útról Sándor?... Hát aztán merre veszed utadat, ha majd szorítani találnak?

Ő. Hát Gábor ... én azt gondolom, hogy akkor majd csak itt húzom meg magamat valahol.

Én. E szerint hát már én sem megyek Erdélybe, mert hiszen mit csináljak én ott nélküled?...

Ő. Ejnye!... de már egészen másképp rendelkezünk...
Megállj csak, hadd beszéljek a feleséggemmel.

Mialatt lovaink eléhozattak Petőfi Sándor, nejéveli rövid értekezés után, szekere rudját, mely Arad felé állott, Nagy Várad felé fordíttatá.

„Lásd Gábor — úgy mond, — én nem fontolgatok sokáig. Nálam minden a pillanat szüleménye. Mire rögtön határoztam magamat: még mindig jól ütött ki. Különb is barátom, falum szerint kell történnie mindennek; azért mindegy akár fontolgatunk akár nem.“

Fél óra múlva útban valánk Várad felé.

ERDÉLY.

Bereczk júl. 25. 1849.

P. Sándor, nejét és fiát Tordán hagyta, egy jó barátunk, M.....családja körében, addig, míg számukra olly helyet találánd, hol biztos elvonultságban élhessenek.

Sándornak komoly szándéka Magyarországot végképen odahagyni, s a székely földre költözni...

E föld az ő vágyainak paradicsoma, hová a civilisatio bünei még el nem hatottak, hol az emberfajok lehető legromlatlanabbika s nemesbike lakik. Bámulat s kegyelettel csügg ő a székely népen, mint annyira különös példányán az igénytelen léleknagyságnak, s bibliai egyszerűségnek.

Családjátóli elválása után Sándor egész nap szólatan volt.

A homoródi borviz forrásnál találkoztunk Bem főorvosával. Sándor azonnal fel lőn villanyozva. Az ő bálványa Bem, ki

lelkét egészen betölti. Az apa és fiú közötti leggyöngédebb viszony fűzi őket össze, daczára, hogy Bem aristocrata és monarchista, Sándor pedig democrata és republicanus, mit egymásnak nyíltan bevallónak.

Bem csatáiról beszélve, — minők Sándor szerint a világtörténetben még elő nem fordultak, — elragadtatásában Bemet minden idők legnagyobb emberévé emelte. E fölött támadt közöttünk a legelső komoly vita; minthogy én szintúgy el vagyok fogulva Shakspeare iránt, mint ő az öreg iránt.

Bem Petőfi Sándorban a népköltőt szerette; s miután őt őrnagygyá nevezte, s a harmadik osztályú érdemjelt mellére tűzte haza küldé út elhagyott lantja mellé, hol, szerinte, nagyobb szüksége van rá a nemzetnek, mint a táborban.

„Combattez mon ami, comme je combatterais, jusque a mon dernier coment!“ Mondá neki az öreg, utóbbi elválásuk perczében.

Mar. Vásárhely júl. 27.1849.

Az ojtózi szoroson, melly Moldvába visz, különösen tépettünk meg. Szemközt velünk egy csapat lovasság jön, mellynek sisakjai az orosz gyalogságéihoz hasonlítottak. Már elfogottak tartottuk magunkat, midőn észrevesszük, hogy ezek Bem huszárai, kik e diadaljeleket Moldvában szereztek, hol mintegy kétezernyi ocosz sereget szétverték. Fél óra múlva Bem is érkezett vissza Moldvából.

Midőn Sándor, Bem kocsijára felugorva, őt megölelte, az öreg hangosan nevetett örömeiben. A bereczki lakosok, kik ezt látták, azt kérdezték tőlem: „ez az ifjú talán fia az öreg urnák?“

Feltűnő, hogy Petőfi Sándornak soha sem volt illy kicsapongó kedve, tudtomra, mint ezen egész úton, de különösen Bemmeli találkozásá után. Egész nap versben beszélt. Utánozta Bem beszédmódját, és ezt mesterileg tudta. Kedélyes pajkos-

sága már boszantani kezdett, minthogy én szórakozott, buskómoly voltam.

Klapkávali összekoczanásakor, Budapesten, másod ízben vetette le Sándor a honvéd ruhát, s Bem azt most másodszer adta neki vissza, ilyen formán tevén róla jelentést a hadügyministeriumnak: „Petőfi Sándor őrnagy urat, kivel Klapka tábornok olly méltatlanul s gyalázatosan bánt: karsegédemmé kineveztem.“ *)

Szászsebes aug. 7.1849.

Szebenből jövőnk.

Szemtanúja voltam Bem csatáinak. Mind azok, mik eddig Írtattak és mondattak e csatákról, magok Petőfi Sándor lángszinü festményei, elenyésznek az irtózatosan nagyszerű valóság mellett.

Ha valamelly fényképiró mester (daguerreotypeur), felemelkedve bizonyos madár-látpontra, onnan a magasból festené e csaták képét tükörlapjára; vagy ha a törfénet, e harcok minden jeleneteit, az egyes harczosok minden tetteit hiven följegyzéné: az utóvilág mesének fogná azokat tartani, s hihetőség fölöttieknek; mert azok messze túlszárnyalnak mindent, mi eddig láttatott és hallatott, mit a régibb és újabb idők harczairól a krónikák regélnek.

*) Mikor Bem a kormánynak jelentést tón a felől, hogy Temesvár elleni működésében, Vécsey neki nem engedelmeskedett: e jelentésben Vécseyt gyávanak, vagy honárulóknak bélyegzé. — Klapka, mint akkori hadügyminister, azon gyanúból, hogy e levelet Petőfi Sándor, — mint Bem akkori segéde — fogalmazta, s a hírlapokban Bem tudta és parancsa nélkül közölte fogolyja tette Petőfit, Májusban Budapesten, s ez alkalommal őt kíméletlenül lehordta. E méltatlan bántalomért Petőfi más elégtételt akkoriban nem vehetvén, kilépett a hadseregből.

Szászsebes aug. 8.1849.

Mikor Bem M. Vásárhelyről Segesvárra Lüders ellen ment (júl. 30.), vezérkarából nem akart magával mást vinni, mint Lőrinci és Kurcz segédtisztjeit. Sándor azonban hozzájuk csatlakozott, a nélkül, hogy az öreg ezt akarta volna.

Mivel még paripája sem volt, menetelét nem helyeslém.

„Nem tudok az öregtől elmaradni Gábor. Akár visz, akár nem visz, én megyek.“ — Az öreg természetesen nem tagadott meg tőle semmit. Egyenruhája még el nem készülvén: rám bízta kiváltását, s maga csak egy vászon kabátban ment az öreg után, Kurcz kocsiján.

Bem harmadnap reggelre visszakerült Vásárhelyre, egyedül, sebesülten, betegen, és nyakig sárosán. Legénye szinte visszakerült. Ez azt beszéli, hogy Segesváron 16 ezer muszkái támadtak meg ezerkétszázan. Elszánt véres csata után, melyben egy muszka tábornok is elesett, már a magyarok részére hajlott a szerencse, midőn a kozákok egy végső támadást kíséretnek meg a Kossuth huszárokra. Ezek ujonezok lévén, ingani kezdenek, s zavarba hozzák a csata-rendet. A muszkák erre vérszemet kapnak, egész erővel újítják meg a csatát, s Bem nagy veszteséggel vissza veretik. Egyik segéde, Kurcz elesett, egy másik, Bauer százados, elfogatott. Maga Bem kocsira ült, melly, egy kozák csapat által üzetve, felfordult. A kozákok már annyira sarkában voltak, hogy a feldült kocsin keresztül dsidájokkal elérhették az öreget, ő a veszélyt nem látszott észre venni. Csak papírait sürgette, mellyek a kocsiban voltak. Útójára is erővel kellett őt a huszároknak lóra tenniök, s körbe fogva menekésre unszolniok. Az öreg, futás közben, a huszároktól észre nem véve, lováról egy mocsárba bukott. Itt feküdt alkonyatig, midőn a huszárok őt újra felkeresvén, biztos helyre vitték.

Szászsebes aug. 9. 1849.

Bem másik segéde, Lőrincz, megkerült. Ez azt mondja, hogy az általános zavar perczében látta Sándort, vászon kabátjában, gyalog, az ország utón keresztül futni, s a kukoricza földek felé tartani.

Talán mégis sikerült megmenekülnie s eddig alkalmasint Tordán, családjánál van. Hiszen naponként kerülnek elő olytanok, kiket elveszetteknek tartottunk.

Bem Szebenből a muszkák által ismét kiszórttatott, iszonyú véres utczai harcz után. Kocsisa és legénye lelövettek, s maga csodásán szabadult meg. Gyalog ment ki Szebenből, szokásaként pálcájára támaszkodva. A szerdahelyi úton egyik tábori orvosa vette fel szekereére. Ez útjában, egy Kossuthtól érkezett sürgöny következtében, azonnal sietett Magyarországra, meg sem állva Szászsebesen.

Szászsebes ság. 10.1849.

Már 10 napja, hogy Sándor oda van.

Ez borzasztó!.....

Elfogva nincs, mert Bauer, kit a muszkák Segesváron elfogtak, ide vissza szökött, s ez ott Sándort a foglyok között nem látta, róla nem hallott——

Már bizonyosan vége van

Vagy kozák döfte le, vagy az oláhok verték agyon....

Engem ő hívott ide tehát nincs mit magamnak szemre vetnem.

De mégis,— ha Berénybe félórával később érkezem: ez vele nem történik!.....

Erdélyt óhajtád nyugalmad honának: ime teljesült...

Hogyan is volt a dal?

„Egy gondolat bánt engemet:

Ágyban párnák közt halni meg!

Lassan hervadni el, mint a virág,
A mellyen titkos féreg foga rág.

Ne illy halált adj istenem,
Ne illy'halált adj énnekem!
Legyek fa, mellyen villám fut keresztül,
Vagy mellyet szélvész csavar ki tövestül;
Legyek köszirt, mit a hegyről a völgybe
Eget földet rázó menydörgés dönt le...

Ott essem el én
A harcz mezején,
Ott folyjon az ifjúi vér ki szívembül,
S ha ajkam örömteli végszava zendül
Hadd nyelje el azt az aczéli zörejt,
A trombita hangja, az ágyú dörej. —

Nem volt-e ez több, mint ábrándos kíváнат? ...

Ez jó látománya volt a geniusnak, az ihlet *világot* óráiban.

Ti többi hű barátok, kik együtt töltöttük ott fent junius utolsó napjait, gyaníthatatok-e, hogy egy hónap múlva örökre el fogjuk öt veszteni?!.....

Milly villámgyorsan ragadta fatuma öt az élet végpontja felé, e két hét alatt!...

És ha elgondolom: milly tündöklő fényűek voltak e genius végnapjai!

Költészetének hatyúdala, nejétöli elválása után; kedvének szilajsága egész utunk alatt; szikrázó Szeszélye: mintha szellemé löpor gyanánt akarna kilobbanni; mindannyi hírnökei egy közellevő nagy pillanatnak.

És egyszer csak elvész szemünk elől, mint futó csillagfény—

Eltűnik mint Homér, hogy sírját ne tudja senki...

Élete s halála: egy szép költemény, tarka csillogó ábrákkal, orkánzúgás és madárzenével, Sibillák és kóborszellemekek, síró és enyelgő gyermekangyalokkal.

Déva aug. II. 1849.

A magyarhad Szászsebesről is kivonulni kénytelen. A muszkák előőrsei a híres piski hídjáig nyomultak előre.

Kazinczinak már régen meg kellett volna érkeznie hadosztályával, Bem parancsa szerint, s még mind eddig hire sincs.

Déva aug. 12. 1849.

Erdély a muszkák kezében van.

Magyarországon miként állanak a dolgok: gyaníthatja azon körülmény, hogy Bemnek nyakra főre kellett oda sietnie, s az erdélyi hadak vezényletét Steinra biznia.

A dévai fellegvár irtózatossal a légbe repül. Százhusz honvéd közül, — mennyi tegnap vette át a vár őrizését, — csupán harmincz maradt életben.

Vigyázatlanból történtnek mondatik

Baljóslatú jelenség!..

Magyarországból zavart hírek-----hogyan Kossuth Aradra költözött... a képviselő ház szétoszlott... az alsó hadsereg fővezére, Dembinszky, Szegedet és a Tiszavonalt feladta....

Szőregen csatát veszített..... Bem az összes magyarhadak fővezérévé nevezetett..... Görgei az alsó hadsereggel nem egyesült..... Debreczennél Nagy Sándor hadteste megveretett, minthogy nyolcz ezren voltak kilenczven ezer muszka ellen....

Akos fiam éppen e hadtestnél van...

MAGYARORSZÁG.

Lúgos aug. 13. 1849.

Minő vert had ez itt Lúgos körül?

Az országutakon minden irányban éhesen, fáradtan lézengő harcosok... málhás szekerek... egy költöző világ.

Mi dolog ez itt? — kérdezem egyik ismerősömet.

Ő. Temesvár alul jövünk.

Én. Megvertten?

Ő. Visszavonulunk, csakhogy nem a legszebb rendben.

Én. Hogy hogy?

Ő. Mert Magyarország elhatározó csatájának vezérlete oly emberre bízott, ki először: idegen, másodsor: filkó, harmadszor: . .

Feladja a Tiszát, és Szőregnél vesz állást, oly nyomorút, mely egy káplárnak is szégyenére válnék. Aztán nyolcz kilencz napig erőtetl menetben hátráltatja a sereget, éjjel nappal, éhen szomjan, s ezzel szándékosan demoralizálja. S akkor is, a helyett, hogy legalább Arad felé irányzaná visszavonulását, azaz Görgeivel egyesülni akarna: egy ellenséges vár alá viszi ezen el-sanyargatott hadsereget, ott vesz állást, ott fogad el ütközetet.

Mikor Bem oda érkezett: akkor már seregünk visszavonulóban volt, még pedig a legjobb rendben, s mondhatni veszteség nélkül. És az új fővezér, Bem, több önérzetével neve halmának, mint az előzmények számba vételével: ismét arezba fordítja a sereget. A fáradt, kimerült sereg, Bem megérkezte hírére, igaz, hogy csakugyan fel lőn villányozva. Harczott mint bős oroszlán, s azon öntudattal, hogy e csata koczkájára van feltéve minden.

A balszárny már két órányira nyomult előre. Azonban a töltvények fogynak. Keresik a töltvény-szekereket, s azok sehol nem találtnak. Igen, mert azokat Dembinszky már az előtt néhány órával Lúgos felé útnak indíttatá, s ellenparancsot azokra

nézve senki sem adott. Természetes, hogy így nem lehetett egyebet tenni, mint visszavonulni. E visszavonuláskor mi, a balszárny, keresztűz közé jutva, sokat veszítettünk. S ma hallom hogy nyolcz ezerből álló hadosztályunk, melly a szentandrás magasoknál állott, a csatában részt sem vett. E hadosztályná két ezred lovasság vesztegelt tétlenül mind régi huszár!..

Én. Szóval vége van mindennek, nemde?

O. Nekem még az öregben van némi reményem. Egyébiránt, ha többé nem látnék egymást: isten velünk!

Lúgos aug. 14.1849.

Bem a temesvári csata után Kossuthot Aradon kereste. Az úton kellett egymást elmellőzniök, mert Kossuth már itt van, s Bem még nincs.

Azt suttogják, hogy Kossuth Görgeit diktátorrá nevezte, s ez negyvenezerből álló seregével letette volna fegyverét e muszkának.

Szemere B. s Batthyány Kázmér itt vannak. Perczel, Mécsáros, Dembinszky Orsovára mentek, s onnan ki a török földre.

Magyarország már csak nyolcz négyszög mértföld!

Kmeti táborában ezt éneklik:

„Hazádnak rendületlenül

Légy híve ó magyar!“

Bem megérkezett, tizenkét és egy óra közt.

Kossuth be nem várta Bemét. Ezelőtt három órával ment el a legnagyobb titokban. Bem rögtön futárt küldött utána. Az itt összpontosult hadak vezéreit s tisztikarát pedig főhadi szállására rendelte négy órára.

Összegyűlvén a tisztek kara, Bem megjelenik, s ezt mondja

„Uraim! én még e perczen hatvanezer emberrel s 135 ágyúval rendelkezhetem, — Görgei hadseregét ide nem érte.

El vagyok határozva harcolni az utolsó emberig. Reményiem, hogy mindnyájan így vélekedünk, s önök kötelességeiket teljesítendik.“

Ezzel eltávozott.

E nyilatkozat a lehangolt kedélyeket ismét felhangolni látszék.

ERDÉLY.

Dobra aug. 16.1849.

A honvédek tisztikara teljességgel nem akart hitelt adni azon hírnek, hogy Görgei megadta volna magát. Koholmánynak tartotta azt, s arra czélozotlnak, hogy felbomlást idézzen elő.

Azonban már a hírszellő maga megtette hatását a hadseregére.

Kossuth eltűnését sem lehetett sokáig titokban tartani.

És e két esemény úgy tekinteték, mint az ügy életének óramutatója.

Bem ismét gyorsfutárokat küldött Kossuth után. Kérte, kényszerítette őt: hogy a hadsereg lelkét, mellyel elvitt, jelenlétével adja vissza. Biztosította őt: hogy ha magát a hadseregnek megmutatja, s ha szólni fog a honvédekhez, úgy még nincs elveszve semmi.....

Hiába!Kossuth nem tért vissza többé.

MAGYARORSZÁG.

Orsóvá »ug. 20.1849.

Kossovicza nevű falunál, Erdély és Magyarhon határpontján, a rengetegnek fordultam kelet felé, egyedül. Ellenséges szellemű oláh falvakon, vad sziklahegyek és völgyeken, vashámorokon, s Mehadián át, tömérdek viszontagságok között, négy jó lovammal végre ide juték a haza végvárosába, hol két székely zászlóalj van még határőrizeten tizennégy ágyúval.

Úgy lőn, mint előre látható volt...

A Facsét és Déva közé szorult magyar hadsereg lelkét, mit Kossuth csakugyan elvitt, Bem nem volt képes többé visszaadni.

A székelyek így suttoztak: „ha Kossuthnak reménye lett volna, hogy dolgaink még jóra fordulhatnak: nem ment volna ki az országból. S ha már ő is elveszettek tartja ügyünket: akkor hiábavaló minden erőlködés.“

Lázár és Török osztályvezérek, kik a hátszegvidéki és karánsebesi vonalt fedezték, az általános felbomlás szellemét többé fel nem tarthatván, magok keresnek mindenfelé sereget, mellynek magukat megadhassák.

És midőn Bem a piskii hídnál, az oroszokkal szemközt, hetven ágyút felállított: serege már sehol sem volt.

Ama két hírnek halálfulvalma elsepré táborát, mint szélvész az útnak könnyű porát.

És midőn a hófehér tollú és hófehér szakállú Bem a harcmezéjén körül tekintett, nem látott egyebet, mint árván maradt ágyukat, e végig hű társait, kik elámulván e szörnyű magányon: érczajkaikon elállott a szó, s elhallgatának mélyen ... örökre!...

„A pusztá vívó pályán“ egyedül állottak: Bem, és
a Fátum.

Most az örök idők fővezérének hangja szólalt meg a néma táj fölött, illy vezény szót intézve az ősz lengyel harczoshoz „*pihenj!*“

Orsová aug. 21. 1849

Kossuth, Perczel, Mészáros, Dembinszky, Hajnik már török földön, Szemere és Batthyány még itt vannak.

A lengyel légió, — a magyar hadseregnek e szennye, mételye, a hazának haszontalan terhe, mellyel Bem felozlatott és kikergetett Erdélyből, — tegnap ment a Dunán át a szerb határra, tót fajú rokonaihoz, miután itt fegyvereik, lovaik, szekereik, s egyéb rablóit szerzeményeik nagyrésztét érczpénzért eladogatták. Az olasz és német légiók töredékei szinte a szerbek karjaiba vetették magukat.

A lengyelek egy üteg magyar ágyút is el akartak vinni, hogy azzal a túlsó parton vásárt csináljanak. Ezt azonban Szemere letiltotta, vezérüket V t keményen lepirongatván.

Hét darab magyar aragnál több pénzem nem lévén, lovaim kettejét kellett eladnom. Szemere vette meg, s az árának nagy részét magyar bankóval fizette ki.

Szemere és Fülöp számadásra vonták Iólmant, Vagnert és Boliákot, az ezeknél levő álladalmi javak iránt.

Mert Boliáknál nagy értékű gyémántok voltak, miket Ömer pashának kellett volna vinnie a magyarok részéről. Vagnernél pedig, mint a bánáti salétrom és lőporgyarak igazgatójánál, nagy mennyiségű huszas és aranypénz: állítólag 16 ezer pengő forint. Kolman ezredesnél szinte nagy mennyiségű álladalmi pénzek, mind érezben és osztrák jegyekben.

De milly különös eset. Szemere Boliákot elfogatja, mivel ez, állítólag, a gyémántokat elsikasztotta. És Boliák eltűnik... Hasonlóképp eltűnik Wagner is, a legszigorúbb őrizet daczára.

Szemere zajt üt, s a határőrző török csapat tiszteinek ötven aranyat ígér jutalmul, ha Vagnert visszakerítik.

Ez ügyről még bizonyosan érdekes dolgokat fogunk hallani.

Orsóvá IIIK. 22. éjjel 1840.

Haynau serege már Teregován innen van. Köröskörül mindenütt ellenséges érzelmű oláhok és rácok. Egyetlen út van nyitva előttünk, melly a török-oláh földre vezet... és onnan?... Isten tudja hová!...

Magyarország e végváros határai közt van. Ezentúl nem létezik.

És e parányi körét a szabad levegőnek minden óra szűkebbre szorítja.

A török határ ide félórányi távolságra van, az új-orsovai török szigetvár átellenében. A határvonalat egy kis patak jelöli, melly nyárban ki szokott száradni. A hídon innen magyar előőrsök tanyáznak, túl pedig, zöld sátrók alatt, egy kis török tábor. Túl a hídon veszteg intézet is van. A magyar kivándorlók felmentetnek a veszteglési szabály alul. A hídon túli kis oláh falu neve: Vecserova.

Hajnalban tehát indulnunk kell....

Isten hozzád jó anya föld, melly nekem életet adál!...

Sokat szenvedett hazám! hadd boruljak még egyszer lábaid porához!...

Fiaid lehullanak kebledről, mint őszi lombokról a sárga levelek.

Isten hozzád árva család, amott a hon szívében!----- Te lelkemnek oszthatlan része vagy; keblem mélyében viszlek tégedet, mint örök vágyat és kínszenvedést!

Isten veled ó magyar nép! nemzet családom isten veled!...

Végső hullámi a magyar Dunának, melyek itt összegyűl-
tök együtt veendünk búcsút a bon határitól...

Utánunk be fognak zárulni e magas bérezek sziklakapui...
talán hosszú időre ... talán örökre...

Ti legyetek útítársam és kalauzom a csillagtalán éjeken,
a reménytelenség pusztaságain!...

Vájjon a ti pályátok nem ama szörnyű hazába vezet-e
minket, hol a kétségbeesés, s az örület országlanak!? ...

TÖRÖK ÁLLODALOM.

OLÁHORSZÁG.

Vecserova aug. 23.1849.

A Vecserován tanyázó török őrsereg parancsnoka, egy
lovass őrnagy (bimbasi), és tisztika bennünket sok szívesség-
gel fogadtak.

Ez nap mintegy száznegyvenen léptünk át a török halárra,
negyven szekérrel. A Duna partján egy szín alatt jelöltek tanyát
számunkra. ígérték, hogy még ma tovább mehetünk. Szekereink
s lovaink a szín körül voltak elhelyezve. Örökkel vettek körül
bennünket. Csapán a Duna felé volt a járás szabad.

Megérkezésünk Halim pashának, ki az új-orsovai várban
volt, tudtul adatott.

Meddig ez elérkezett, sorra feljegyző neveinket és mi-
voltunkat egy török csausz, az az őrmester, kinek tenyere volt
írásztala, nád a tolla, s öve mellett réz kalamárisa. Lovainknak
szénát, abrakot, magunknak pedig roppant réztálakban fölt vő-
röshagymát ürühússal, külön tálakban parázs rizkását, s ezek-
hez lágy katonaczipót adtak.

Fegyvereinkül elszedték, azon Ígérettel, hogy Vidilinben visszaadják. Némellyeknek közölünk minden vagyona fegyve-reiből állott. Ha vissza nem kapják: koldusok. Voltak e fegy-
verek között négy-ötszáz pengő forint értékű darabok; történeti
becsű régiségek.

Halim pasha alkonyat felé megérkezett; ez tábornoki
rangú pasha, kit a ruineliai kormányzó, Omer pasha, küldött ide
biztosul. Az újorsovai törökvár parancsnoka csak ezredes (mi-
ralai), szokott lenni

Nevünkben Schöpf orvos és Lorodi üdvözölték a pashát
francia nyelven, a szultán és török nemzet oltalmába ajánlván
bennünket.

A pasha, tolmácsa által, ezt válaszolta: „önök a szultán
szívesen látott vendégei. Legyenek agály nélkül, semmiben sem
lesz fogyatkozásuk. Egy pár éra múlva indulni fognak Viddin
felé, katonai fedezeti alatt, azért, hogy az oláh földön tanyázzó
orosz csapatok ellen biztosítva legyenek.“

Mi a szives fogadást megköszöntük. Ő viszont így vála-
szolt: „ez emberi és szomszédi kötelesség. Meg vagyok győ-
ződve, hogy hasonló helyzetben, velünk önök is hasonlóan
cselekednének.“ — Ezzel távozott.

Két óra múlva, tíz török huszár s egy hadnagy kíséreté-
ben, útnak indulánk.

E karavánban vannak: Házmán, Lorodi, Gyurmán és neje.
Schöpf orvos, leánya és fiával.

Kolman tegnap előtt ment által Szerbiába. Ő már rég par-
lamentírozott a szerb őrség parancsnokával. Két szép paripát
ajándékozott neki, s ezzel magának utat készített. A két tren-
csíni Ulman, és Bogdán, szinte tegnap hagyták el Orsovát egy
ladikon. Elváltak látva francia és török útlevelekkel.

Szemere, Batthyány és Fülöp még Orsován maradlak; a
székely zászlóaljak is, Kabos vezérlete alatt.

Útban aug. 25.1849.

A török huszárok kevés emberséget tudnak. Falvak- és városokba szállanunk nem lehet; mezőn kell éjszakáznunk, a szabad ég alatt. Ez azért van, mert nekünk a vesztegidőt útközben kell megtartanunk. Hanem ez az útközbeni veszteglés igen boszantó állapot. Élelmi szereket csupán a török katonák kezeiből kaphatunk, kik e szereket az oláh parasztoktól többnyire ingyen szedik össze, s nekünk mégis drága pénzen adják el. Magunknak vásárolnunk az oláhoktól semmit nem engednek.

Ma egy oláh, nagy kosár szőlővel, jön velünk szemközt az úton. A török huszár megállítja, kevés szóváltás után elveszi hátáról a kosarat, kezéből a pálczát, és őt irgalmatlanul elveri. S miután a szőlőt köztünk pénzért kiosztogatta: kosarát a síró parasztnak üresen visszadobta. A menekvők szánalomból adtak neki néhány garast.

Útban aug. 26.1849.

A messziről kékelő bérczek elzárják előlünk halvány arczodat magyarok hazája... egykor olly szép, virító Hunnia!

Csupán az égnek magyar boltozatja néz még utánunk, tiszta kék tükrével istenszemének; s lágy szellők sugalmában küldi hozzánk a szeretetnek és emlékezetnek égi vigaszát.

Vigasztalj meg minket kékelő végtelenség, örök jelképe az állhatatosság, s hü ragaszkodásnak!

Útban aug. 27. 1849.

A török katonák durva, szemtelen bánása, — melly Halim pasha ígéreteit czudarul meghazudtolja, — már kifárasztá türelmünket. Közakarattal fellázadánk ellenük, s kijelentők, hogy magunkkal foglyokként bánni nem engedünk. Ez használt. Rög-

tön bebocsátottak bennünket a faluba, hogy élelmi szereket magunk vásárolhassunk. De már a ravasz törökök előre megparancsolták a parasztoknak, hogy nekünk eladni semmit ne merjenek, s pénzünket kezükbe ne vegyék, mert mi úgymond bélpoklosok, dögvészesek vagyunk. És csak nagy bajjal juthattunk a parasztoktól valamihez, míg a törökök mindenfélével megrakodva jöttek tanyánkra; s végre is csak tőlük kellett egyet mást vásárolnunk.

Batthyány és neje, Szemére, Grim és Fülöp, utólértek s el is hagytak bennünket, velünk szóba sem állva. Őket is török lovasok kísérték.

Fájó benyomást okoz azon mély nyomor tekintete, melly e földön lakik. A föld területéhez képest itt a nép száma nagyon csekély, az igaz; de mégis rendkívüli tunyaságra, vagy szeretlen elnyomatásra mutat az, hogy a föld nem műveltetik. A gazdaszatnak némi jelei csupán a falvak körében látszanak. Azontúl a föld árva, szomorú pusztaság. Semmi erdő, semmi fa, semmi kunyhó, semmi árnyék hová a fáradt utas fejét lehajthatná.

Mennyire más képe van áldott síkságaidnak drága Magyarhon!...

Itt nem találkozunk a vándor szemei hős tanyáid, csárdáid, s kellemes mezei lakjaiddal, hol a tikkadt kebelnek enyhítő italt nyújtana a vendégszeretet, hol a szegény száműzött hajlékot lelhetne a zivatar ellen.

És e falvatlan falvak milly szánalmas látvány a mi szeminknek!.. Itt a föld népe pinczegödrökben lakik, mellyek, mint a sírdombok, földhányással fedvék. Ez aztán betű szerint: *földhöz ragadt szegénység*. E falvakat, távolról, a föld szilietől megkülönböztetni nem lehet. Csupán akkor vesszük azokat észre, midőn bennük vagyunk. Hol a gödörházak mellett kukoriczartartó górékat láthatni: az már jólétnek jele. Templom, torony, vagy községi háznak híre sincs. Ezek mellett a legutolsó magyar falu pompás városnak mondható; mert hiszen a mi szegényeink legalább a föld felett lagnak, emberi módon.

Kalafát aug. 28. 1849.

Végre itt vagyunk... Ezt a Kalafátot városnak csúfolják; pedig a lobbí oláh falvaktól csak annyiban különbözik, hogy egy kávéház, s néhány fabódé van benne, hol aprószerű czikkeket kaphatni, mint a mi szatócs boltjainkban.

Átellenben, a Duna jobb partján látszik Viddin. Gyönyörű keleti tájkép. Középen a vár. Bástyái körött nagy terjedelmű város, vörös fedelű házai, tömérdek lombos kertei s számtalan sugár minaretjeivel.

A vár előtt, a Duna közepén, vitorlás hadihajó horgonyoz. A váron alul szinte vitorlás török hajók. A váron fölül, tágas mezon, zöld és vörös tábori sátrak felütve, s utcákra osztva. Ezek bizonyosan számunkra késztvék.

Az összes kép, mit e részletek alkotnak, most, az alkony lilaszínű homályában, az ezeregy éjszakábóli mesés látványnak tetszik.

Minő lélek lakik e szép alakban? ...

Kalafáton török katonaság tanyáz. Oláh katona itt kevés van. Ezek úgy öltözték mint muszkák. A török őrnagy nyájas ember. Megigérte, hogy rövid időn átszállíttat bennünket Viddinbe, hol kellő ellátásunkról már gondoskodva van.

BULGÁRIA.

Viddin aug. 30. 1849.

A viddini pasha két nagy vitorlás hajót küldött érettünk Kalafátra. A török tiszt, ki bennünket áhozott, azonnal a táborba vezetett, és sátorokba szállásolt. Minden családos ember egy sátort kapott; a törzstisztek ketten, a többi tisztök öten egyet. Kenyeret azonnal osztottak eleget. Ígérték, hogy majd egyebet is kapunk. Lovainknak semmit sem adnak: szénát magunknak

kell vennünk drága pénzen. Az olaszokat és lengyeleket már itt találtuk. Hát már e gyűlöletes lengyelektől nem fogunk megmenekülni? ...

Vidám septemb. 1.1849.

Kossuth, Bent, a két Bérezel, Mészáros, Kmeti, Stein, Batthyány Kázmér és István, Guyon, Dembinszki, Visocki, gróf Monti az olasz légió vezére, néhány nappal előbb érkeztek ide. A pasha nagy kitüntetéssel fogadta őket, s a várban szállásoltad el mindnyájokat.

Nekünk, kiket a táborba sátrak alá helyeztek, a városban szállást bérelnünk nem szabad.

Táborunkat örök környezik, kik egymástól 30 lépésnyi távolságra állanak. Ezen körből kimennünk nem szabad; s kik vásárlás végett a városba akarnak menni: erre a török őrség parancsnokától szükség engedélyt kapniok.

Táborunk a váron kívül, s a külső sánezon belül, a Duna parton fekszik. E hely nem igen egészséges, minthogy tavaszkor víz alatt szokott állani.

A török kávések sátraink közt tanyát ütöttek és mangálaikon főzik fekete kávéjokat. Mangálnak nevezik azon magas talpú széles tálat, cserép vagy rézből, mellyen a török, izzó kovácsszén parázsánál főzi kávéját s ételét.

Viddin septemb. 3. 1849.

Szokatlanul alkalmatlan éjjelente azon orditozás, mit a török örök végbevisznek. Mihelyt beestvedett, a török őrnagy sátorőre azonnal el kezd kiáltani teli torokkal bizonyos jelszót; ezt őrszomszédja, szintűgy ordítva, tovább adja; s ez így megy köröskörül, szünet nélkül, egész hajnalig. Hajnali 3 órakor valami sipító törökzene szólal meg dobszó mellett, imára serkent-

vén az őrsé regei. Hangszereik hosszú vékony csövű vadász-kürtök, s ugyanannyi fuvolasíp (piccolo). Ezen zenészek nem a nagy zenekarhoz hanem csak a dohosokhoz tartoznak; mert katonai menetek alkalmával a dobolás mindig sípszóval jár.

A török őrsereg, melly szinte itt mellettünk táborozik, s melly körülbelül egy zászlóalj lehet, minden alkonyatkor gyakorlatokat tart. A minő lomhák, úgy szólva csámpásoknak látszanak a törökök különben szintolly meglepő katonáik ügyessége, mozgásaik gyorsasága, szabatossága, s pontossága e gyakorlatoknál. Midőn századok mozdulnak: úgy látszik mint ha egyetlen lest, vagy gép, mozdulna. A szuronyvívásban igen jelesek, s ezt egyszerre egész századok gyakorolják. Francia mód szerint forognak, de török vezényszóra. Öltöztük könnyű. Rövid ujjas és pantallón, kék posztóból; fejökön kis vörös fes; lábaikon szőrharizsnya, — mit kiki maga köt, — és czipő.

Miként sötét hajnalban, szintűgy alkonyatkor, gyakorlataik végeztével, hadi imára gyűlnek össze, fegyvertelenül. Ez abban áll: hogy néhány perczig tartó síp, és dobszó után,— mi alatt némán imádkoztak, — *Allah* nevét kiáltják el két ízben.

Viddin septemb. 5. 1849.

Az orsovai két székely zászlóalj is megérkezett, a vöröstoronyi őrséggel együtt. Ez utóbbinak parancsnoka Ihász. Fegyvereik és lovaikkal együtt mintegy 25—30 ágyút adtak át a töröknek. Most már a menekvők összes száma 6 ezerre megy. Ezek között van 4 ezer magyar, a többi olasz, lengyel és német.

A polgári menekültek közt vannak Házmán, gr. Battyhány István, Bencze, ilorove, képviselők; Gyurmán, nejével; Joanovics és Makai, alispánok; Faur, Szőrényi, Hatos, Timári, szolgabírák; Lorodi, miniszteri tanácsos, Griiu Vincze, Ács, Vuja, oláh püspöki helyettes és leánya; Schöpf orvos családotól.

Ziali pashának most már nincs annyi sátra, mennyi a menekvők befogadására szükséges volna; s e miatt az embereket nagyon összeszorítják. Nekem, minthogy sem családom, sem a tiszték között ismerősöm nincs tehát sátram sincs. Magam, legényem és két lovam, a szabad ég alatt tanyázunk, pedig a milly forrók még a napok, az éjszakák szintolly hűsek, s a meleg felsőruha hiányát éjjelenként kínosan érzem.

A török és bolgár kofák (férfiak) táborunkban egész vásárt ütöttek. Gyümölcs van elég, s nem drága. Ez szerencse, mert ellátásunk igen nyomorú. Jöttek bolgár csaplárosok is. Kaphatni a legnagyobb fajta görög és sárgadinnyét, szőlőt, szilvát, diót, mogyorót, bort, rumot, sajtot, és ürüszagú kalácsot.

Azonban e gyümölcsök távolról sem magyar ízűek. A legérettebbek is tökéletlenek, a kellő művelés hiánya rajtuk igen érezhető.

A bolgárok bora vörös, fanyar, főszeres zagyalék.

Vidám scpt. 6. 1849.

Miféle csodálatos mumusok azok, kik egész naphosszaiba amott a belső vár sánczain guggolnak . . . ? . . . kérdezem egy honvédtől ki éppen a városból jön.

Ő. Török asszonyok.

Én. Mit csinálnak ott egész nap? . . .

Ő. Bámulnak és kaczagnak bennünket, mint mi őket. Fejök nagy fehér kendővel van bepólálva, csak a szemük látszik. Mindeniken fekete ujjas köpenycg van, olyan dominó-féle.

Én. Kevés dolguk lehet. Vájjon ki főz nekik?

Ő. Úgy látom, hogy itt minden alfélét a férfiak csinálnak.

Én. Ön egygyel beszélni látszott.

Ő. Igen, de valami vén koldusnő lehetett, mert vastag hangja s nagyon rongyos köpönyege volt.

Én. Mit akart?

Ő. Kezével a mosást mutatta; gondolom mosatni való ruhát kért; hanem én ott hagytam, mert egy török, ki arra jött, igen mord szemeket vetett rám.

Viddin septemb. 7.1849.

Midőn ide jöttünk, két szép lovat, egy öreg török négy-száz húzasért kérte, s nem adtam. Most a szekérrel együtt kétszázat ígérnek értök. Ismét a lengyelek rontottak meg bennünket, kik tömérdek lovat hoztak ki Magyarországból. Ők hamarább érkezvén ide, mindjárt nagy lóvásárt ütöttek. Minthogy pedig pénzüket megisszák s elkártyázzák, tehát lovaikat minden áron vesztegetik. A bolgár kupeczek látván e szorultságot, s a lovak nagy mennyiségét, most már egy közönséges paripáért nyolcz — tíz húzasnál többet nem adnak, s a lengyelektől így is megkapják.

Kiknek tehát minden vagyonuk lovaikban volt, mint nekem, s kik lovaik árán akartak eljutni valamely művelt országba, hogy ott, legalább meddig körültekintenek, gond nélkül élhessenek: azok most tönkre vannak téve, mint én.

Viddin septemb. 8.1849.

Napról napra inkább érezzük, hogy mi nem vendégek vagyunk itt, hanem valóságos foglyok.

Megkérdeztettük Ziah pashát, hogy mi szándéka van velünk? . . . Elébe terjesztők, hogy nekünk nem lehet akarnunk hónapokat itt tölteni s kevés pénzünket itt költeni el, mivel előltünk még igen hosszú és nehéz út van. Mi hazát, nyughelyet keresünk; röviden: olly dolgokat, mellyek nem itt vannak. Azért kértük őt, hogy tovább mehetésünk iránt hovámarább intézkedni ne terhektessék.

A pasha azt felelte, hogy ő az utasítást ügyünkre nézve Sztambulból várja, s ez legfeljebb tíz nap alatt bizonyosan megérkezendik. Legyünk tehát addig nyugodtan, mert mi a padisah vendégei vagyunk, s ily fogatkozásunk semmiben sem lesz.

Viddin septemb. 9. 1849.

Szemere, Fülöp, Hajnik, Ivánka nem saját neveikkel, s nem is mint magyarok jelentek meg itt, hanem mint angol utazók. Eddig már hegyen völgyen túl járnak.

Útleveleik lévén itt őket senki fel nem tartóztatta.

Egy közmondás tartja, hogy játékban ismerhetni meg a jellemet.

Furcsa vonzalmakat kellett az utolsó napokban észrevennünk e politikai játékosok jellemében, kik egy hazát játszottak el a napokban.

Szemere és társai elvitték Házmán, Lorodi és a pesti Ulman útleveleiket. Ezen útlevelek Belgráditól érkeztek ez utóbbiak számára, s Orsován véletlenül Szemere kezéhez jutottak, miután tulajdonosaik onnan már eltávoztak.

Szemere Viddinben így szól Házmánhoz „Én itt nagyobb veszélynek lévén kitéve mint ti engedjétek át nekem az útleveleket.“ Házmán e kívánatot kissé túlságosnak találta, mint a melly nincs eléggé indokolva sem barátságban, sem más viszonyok emlékében. Szemere figyelmeztette Házmánt, hogy különben a pasha előtt fel fog fedeztetni azon útlevelek hamis volta s akkor többé hasznukat senki nem vehetendi. Erre Házmánék Szemerét s társait az útlevelekkel megajándékozták, magoknak pedig a rabságot s nemeslelkúséget tartották meg.

Szemere, s fentnevezetl útítársai, Viddint még azon éj-jel elhagyták, zaj nélkül, láthatlanul.

Viddin septemb. 10. 1849.

Családoknak, betegeseknek, s némelly főtiszteknek a pasha megengedte, hogy a városban szállásokat fogadhassanak. Ez engedély következtében a táborban több sátrak megürülvén végre én is sátorhoz juték.

Ma indulnak haza azon szegény magyar szekeresek, kiket a lengyelek s más idegen legióbeliek előfogatokul használtak, s magokat velök egész eddig kihozatták.

Vannak köztük felsőmagyarországiak is, kikkel a lengyelek már két hónap óta hurczoltatják magokat. Mindössze tiz szekérrel vannak. Itt létök óta nem kapnak egyebet kenyérnél. Jóságaik a tábor körül két hét óta sovány gyepen tengenek. Kín rájok nézni. Lehetetlen, hogy haza bírjanak menni. Ezekkel együtt megy Damjanics kocsisa is. ki Kossuthot a tábornok lovain idehozta.

Egyikei megkértem, hogy keresse fel a hozzám tartozókat, s tudassa velök, hogy még élek.

Viddin septemb. 11.1849.

Mióta Magyarországból kijöttünk, azóta meleg étket nem is láttam. A törökök néhány nap óta kezdenek ugyan a kenyéren kivül egyéb élelmi szereket is osztani, hanem ezekkel igen kevésre mehetünk, mert nem adnak mindent, mi a főzéshez megkívántalik: ha kél háromfélét kelléke kapunk, a többi mindig hiányzik.

Mennyi nyomorúságon mentem már keresztül, s mégsem tanultam meg főzni! ... Ez megbocsáthatlan élhétlenség! . . . Volna ugyan táborunkban asszony elég, hanem ezeket saját családjaik vagy tiszteik veszik igénybe. Markotányosnének száznál is több van.

Borzadva látom, mennyire egyedül vagyok e hatezer ember között.

Viddin septemb. 12.1849.

Ziah pasha, és a magyar főnökök meglátogatták táborunkat. Mindnyájan lóháton voltak. A legénység fel volt állítva, zászlóaljok s csapatok szerint. A látogatók végig lovagoltak a rendek közt. Végül az összes menekvő sereg négyszöget alakított a vezérkar körött, s Kossuth vigasztaló szavakat intézett a sereghez. A nép csüggeteg hangon kiáltotta utána szokott éljenét.

Viddin septemb. 13.1849.

Történetből itt egy cigány zenekar is van. Mindnyájan honvéd altisztek az 55-dik zászlóaljban, melly Ihással jött ki Vörüstoronynál. Egy eltűnt szép világot hoznak ők vissza lelkeinkbe.

Bulgária lége! nemde a nagy Hunyad óta nem hallottál ily hangokat, minők itt, századok után, újra megzendülnek?!...

Viddin septemb. 14.1849.

Az őszi éjszakák napról napra hidegebbek. Egészségem igen gyenge lábon áll. Bemegyek a városba, azon török csárdába, hová többi polgári rendű sorsosim magukat már behelyezték.

E beszállóban egy nyomom, papírablakú sárszoba havi bére 12 húszas. Minden bútora egy gyékényből áll.

Viddin septemb. 16.1849.

A milly tündéri, a milly vonzó volt e város a szemnek távolról és kívülről: szintolly hétköznapi, visszataszító és csömerletes az, a mi érzékeinknek, közelről és belülről.

Hihetetlen, megfoghatatlan, hogy az európai műveltség tőzsomszédjában, a magyar végvidéktől gőzösön egy napi járásnyira, minden átmeneti fokozat nélkül, illy végtelen különbség találtathassák az emberiség állapotában.

Annyira más világ ez itt, annyira bámulatos, annyira idegen szerű s mély szájalomra méltó mintha bennünket egy isteni bűvész, Páris fénycsarnokaiból, egy perez alatt, Afrika közepére varázslana, s az időben ezer év előtti múltba, az emberiség bölcsőkorába.

Viddin nem annyira vár, mint lapályon épült erősség. Belvárosa nem nagyobb mint Kassa. Mély sáncz és magas bástyafal környezi, — négyszegű faragott kövekből építve, — mellynek egyik oldalát a Duna mossa. Ezen bástyafalon kívül terül el a külváros félkörben, mellyel ismét árok, és magas földhányás kerít. A benső várnak négy kapuja van, a külső sáncznak három.

A Dunáról közvetlenül a belvárosba juthatni. A belváros kapuin belül szűk, tekervényes utak visznek mindenfelé, két három ölnyi magas deszkakerítések és sövényfalak között, melly utóbbiak sárral tapasztvák és meszeletlenek. E kerítéseken imitt amott zárt ajtók. Félelmes némaság mindenütt. A gerlék örökös turbékolásán kívül semmi nesz.

Félóra óta keringek már e ronda néptelen tömkelegben, mindig szorongóbb kebellem. Nem látok semmi élő teremtményt, kivevén valami undok fajta gazdátlan ebeket. . . .

De még is három burkolt alak, mint meg annyi ki-

sértet. közelít egy oldalsikátorból. Ezek török nők. Fejeik nagy fejér palyolatkendőkkel burkolvák, mint azt némely vidékeinken a magyar parasztlők viselik, azon különbséggel, hogy ezeknek itt csupán szemeik látszanak. Hosszú fekete ujjas-köpeny mindeniken, hogy természetük se látlassék. Egy ajtó előtt megállanak s kopogtatnak. Ez alatt, engem meglátva, rám bámulnak, mint én reájok. Élénken váltanak néhány szót, s a megnyílt ajtón, kaczagva eltűnnek, utánuk az ajtó ismét becsuktván.

Ur isten! hogyan jutok ki e csodálatos tekervényből?..... mondom magamban, midőn egy kő repül előmbe. Körültekintek: senkit se látok. Kis idő múlva ismét egy másik kő porzik el mellettem, valami vad gyermekhahota kíséretében, s e kiáltások között „gyaur-magyar! gyaur-köpek!“ *) s balra, egy eddig észre nem vett zugutczában, nagy csapat török gyermekőzöt pillantok meg. Már nem jó helyen járok, gondolom, s visszafordulok. Ekkor a kerítésből, hová a gyermekek befutottak, valami sajtászerá zsvajt hallok, bizonyos ótestamentomi nemű lázas hangjátékkal. Ez bizonyosan török iskola.

Végre egy emigráns jön.

Én. Ugyan kérem, hol van itt a város? merre vannak a házak, az utcák? . . .

Ő. Hiszen ez a város: *ezek* a házak, *ezek* az utcák, a hol vagyunk.

Én. Hiszen ez itt mind puszta kerítés két felől?

Ő. Igen, de belől ezeken házak, udvarok és kertek vannak.

Én. De hiszen ezek az utcák ki vannak halva? Kérem, hol vannak itt az emberek?

Ő. Hát az asszonyok otthon ülnek, a férfiak pedig a kávéházakban, boltjaik s műhelyeikben. A boltok itt mind műhelyek, vagy a műhelyek mind boltok. Ezek pedig az úgy nevezett bazáron vannak, mind együtt.

*) Gyaur = hitetlen. Köpek = kutya.

Fölkerestük aztán az úgynevezett bazárt, az az: boltos-utcát, s összejártuk e tömkeleg minden zegezugat.

A mint az emberek itt legelőször tanyát ütöttek, s hol azon tanyáikat körülkerítették azok századok után is ott állanak.

Itt nem a házak sorozvák utcák szerint, hanem az utcák mennek a házkerítések önkénye, s szeszélyei szerint. Utczára fekvő házak ritkán láthatók az ilyenek is háttal vannak fordulva kifelé. A közkényelem, alá van rendelve a magányosokénak, valamint a rend, biztosság és tisztaság minden tekintete.

A házak mind fából építvék; oldalaik mind sövénymódra t'onvák, és sárral tapasztvák. Hlyen a pasha háza is. Az építőmesterek cigányok, vagy bolgár parasztok, kiknek e mesterségről, természetesen fogalmok sincs. Ugyanazért az épületeken semmi más jellem, mint a lelki szegénység kifejezése. E házak szabály és ízlés nélkül összetoldozott kalibák, számos apró fülkékkel és kamarákkal. Az ajtók általában olly szűkre szabvák, hogy csak mélyen meggörnyedve bújhatni rajtok keresztül. E faházak bordáin mindent szegeznek a gerendázatok mütani szerkesztéséhez itt senki nem ért.

Itt az üvegablak kivétel, mondhatni fényűzés. Üvegablakú ház jóllétre, gazdagságra mutat. Hol az ablaknyílásokat finom farostély szövedékek zárják ott háremek vannak. Egy úri szobában hét nyolez ablak van. A török szobák úgy építvék, hogy két három oldalról szabadon álljanak. A legsilányabb viskónak is cserép fedele van.

A házak belseje megfelel külsejének szegény, nyomoru. A szobában semmi bútor, egy gyékényen kívül, mellyel a szoba földje be van terítve. A gazdagok szobáiban deszka emelvény futja körül a falakat. Erre szalmával tömött zsákokat és párnákat helyeznek, mellyek közönséges pamut kartonnal borítvák. Ebből áll a híres török díván. Fent keskeny deszkapolcz futja körül a falat. A padlatot finom vesszőfonadék borítja.

Tükrök csak a gazdagoknál láthatók. Asztal, szék, s más európai szerű bútor sehol nem található.

A kályha hiányát a szegényeknél cserépmangál, a gazdagoknál kandalló és rézmangál pótolják.

E szobák mind hasonlóak egymáshoz. Ki egy gazdag s egy szegény szobát látott: az valamennyit látta.

Ruháikat a falba épített fülkékben tartják; pénzeiket pedig tulipános ládában, melly a főhelyen áll, egy szegletben.

A gazdagok kincsei drágakövek és paripákban állanak.

Boltjaik a mi vásári deszka bódéinkhoz hasonlítanak. Ajtajaik nagy leppentyűk, mellyek midőn fel vannak támasztva a bolt valóságos színpadot képez, kétlábnyi deszka emelvénnyel, mellynek közepén ül a boltos, szőnyegen, keresztbe vetett mezitlábakkal; papucsai a járdán hevervén.

A fii és ékszer árusokat kivéve, minden boltos kézműves is. Árul és dolgozik egyszersmind. Segédek egy mellékfülkében dolgoznak.

A vevő nem lép fel a bolt padlatára, hanem csak a járdán áll meg előtte, s ott végzi alkuját.

A kávéházak száma tömérdek; mi azt mutatja, hogy ez a töröknek fő szükségei közétartozik. Az emberek itt kétfélék: kávéházban ülök, és boltban ülök.

Kávéházaik, fogadóik, mint minden közhelyeik rondák, nyomoruk.

Viddin septemb. 17. 1849.

Regényes dolog itt azon tarka öltözetű, nevetséges alakokat fényes nappal látni, az életben, minőket otthon csupán színpadokon s álarezos vigalmakban láttunk, mint emlékeit a sölétebb századoknak.

Midőn reggelenként szemeimet felnyitom, s ez annyira idegen világtól látom környezve magamat, mind annyiszor azt

gondolom: Úr isten! vájjon ébren vagyok-e? vájjon érzéseim mind megvannak-e?

A töröknek nem szabad egyebet tanulnia s tudnia, mint a *Koránt*.

Ez az ő bibliája, corpus jurisa, encyclopoediája. Ebben foglaltatnak vallási és polgári törvényei. Ebben találhatik fel, szerinte, minden emberi bölcsesség, és földi tudomány.

Az izlám vallás pusztán a testiségre van alapítva; elveiben az ember csupán állati oldaláról felfogva. Azért a töröknek mind magános, mind nyilvános élelét állatiság, vakhitűség, butaság, tunyaság, s örök mozdulatlanság bélyegzik.

A török, az élelnek minden jeleneteiben most is épen nlyan, mint a minő volt Mohomét proféta korában.

Előtte csupán kétféle ember létezik török és nem török; amaz annyit tesz, hogy igazhitű, a lények legfensőbbike; emez annyi, mint hitetlen barom, szolgarab, nyomora megvetendő valami.

Az ő hitvallása egyetlen egy, minden. Szerinte csak ő az ember; a mi rajta kívül van, az lelketlen dolog.

A török pisztolyokat és handsárt visel; ez öltözetének kiegészítő része. Nemtöröknek fegyvert viselnie nem szabad.

A török lelövi a keresztyént az utcán, fényes nappal, ha magát általa sértettnek érzi, a nélkül, hogy ezért csak kérdőre is vonatnék.

Nem régiben egy török suhancz le lőtt egy bolgár papot, büntetése az lőn, hogy két évig más városban kellett laknia.

Gyakran láthatni, miként a török gyermek bottal veri a bolgár parasztot, a nélkül, hogy ez magát védeni merészlené.

Egy viddini bolgár lakos, ki kőházal kezdett építeni, befogatott s halálra ítéltetett. Azzal vádoltatott, hogy várat akar építeni. A bolgár csak 25 ezer piaszteren volt képes életét megváltani; s másik 25 ezer piaszteren vásárolt engedélyt arra, hogy házának alapját kőből rakhassa. A *Korán* szerint, gúny

Isten ellen, örök időkre számított hajlékot építeni, miután az embernek oly kevés napokig tartó mutatás van engedve itt a földön.

Ő nem érti, miként lehet egyébbel élni az embernek, mint juhhússal, vöröshagymával és rizskásával.

A pasha, szintúgy mint a pór, puszta kézzel eszik, s ujjjival pótolja a kés, villa és kalán hiányát.

A török minden keresztyént tisztátalan állatnak tart, mint ollyat, a ki disznóhúst eszik, s testét nem beretválja. Egyedül magát tartja tiszta lénynek, minthogy ő naponta több ízben mosdik, mert testén semmi hajfélét nem tűr, s mert a szobába soha nem lép máskép, mint mezítláb vagy puszta harisnyában.

A pasha szobájában a közkatona is czipő nélkül jelenik meg.

Azonban a török öltözete, háza és közhelyei undok férgek örök tanyája.

Utczáik és piaczaikon a lég dögleletes, mert e közhelyek századok óta pallóztatnak szeméttel s állatok hulláival, s mert itt tartják örök gyűlhelyöket amaz illatok, miket a verőfényen száraztott halak, s mészárszékek kigőzőlögnek; továbbá az utczai kemenczék juhfaggyúval készült süteményei; a tímárok, szűcsök, és festők gyártmányai; a bolgárok főző műhelyei, mellyek mindannyian a törökök bazárján, az az főpiaczán díszlenek, barátságos szomszédságban.

A török saját szokásai s erkölcsei iránt határtalan kegyeletet követel mindenkitől, míg ő a másokéit gúnyolja, gyűlöli, megveti.

A töröknek minden gondolata, vágya s érdeke: a nők, gyomor és pénz körül forog. E dolgokon túl nincs fogalma, ösztöne, érzéke.

A töröknek ezen vadsága, s durva türelmetlenségével alig lehet megegyeztetni azon türelmet, sőt mondhatni, rokon-szenvet, mellyel e nép irántunk viseltetni látszik. Hanem ennek kulcsa a szultán formánjában kereshető, melly e bánásmódot fájok parancsolta.

Mert ők szultánjok tetszése szerint szeretnek, vagy gyűlölnek. Szerintük a próféta második, a szultán harmadik személy Isten után. Mahomed képviselője a szultán, ki gyakran találkozik a prófétával, vagy levélben érti meg tőle Isten akaratát.

Különben a magyar és török faj jellemében, a kettőnek nyelvalkotása s hangzatában, sok benső hasonlat van.

Elég az hozzá, hogy ők bennünket testvérüknek neveznek, s nekünk példátlan szabadságokat engednek. Az itteni ráják nem nem győznek eléggé bámulni rajta, hogy kedvünkért a török magán illy erőszakot lesz.

Azonban őszinte rokonszenvel csupán a népnél tapasztalunk. A tisztviselők és katonatisztek durva, csaló, ravasz, szemtelen nép, különösen azok, kik a mi ügyeinket kezelik.

A pasha úgy vigasztal bennünket, hogy a szultán minden szükségünket bőven fogja fedezni; kéjben fogunk fürdeni, és semmit nem dolgozni, mi, szerintük, a boldogság netovábbja.

Viddin aug. 18.1849.

Egy ide tévedt zágrábi német lapban az áll: hogy Pétervárad és Arad várai feladták magokat.

„*Machbet*. Mi lárma van ott?

Seiton. Sire! a királyné meghalt.

Machbet. Érhette volna később is a halál.

E hir időt lelt volna máskor is...

Holnap . . . holnap . . . és ismét újra holnap....

Apró léptekkel napról napra így megy

A múlandóság végső pontjaiglan;

S minden tegnapjaink bolondok útját

Világíták meg a sötét halálhoz.

Aludj, aludj ki gyertya-végmaradvány!

Mi az élet! V ... Árnycék, melly átsuhan
 Komédiás,
 Ki egy óráig tombol és dühöng
 A színpadon, s többé nem láttalik.
 Mese, mellyet bolond mesél, tele
 Üres kongassa! és dagályjal.
 S mellynck értelme nincs.”

Viddin septemb. 19. 1849.

Néhány nap múlva ide érkezésünk után, egy nagy fejű, buta tekintetű, potrohos, kaputos ember jelent meg Viddinben, s ő török fogadóba szállott, hol mi lakunk.

Előbb csak oláhul beszélt, s azt mondta, hogy más nyelvel nem ért; később azonban németül is, ráczul is megszólalt; sőt kisüli, hogy magyarul is ért valamit.

Egykor valaki közölünk kérdezi tőle: mi járatban van itt?... s gyanúnk igazolva lőn. Megvallotta, hogy ő muszka kém; feladata: bennünket szemmel tartani, nehogy valaki közölünk megszökjék. E percztől fogva ez ember még nagyobb gyűlölet tárgya, mint volt. Mindenki kerüli s megveti; de mind ezt ő fel sem véve, szerepét hidegen folytatja.

Egy sztambuli levél azon hírt hozta, hogy bennünket a hatalmak közakarata szerint Kandia szigetére telepítenek, s ott a török állodalom gyarmata lceudünk.

Ha ez nem fogság akar lenni, úgy csak megjárja: de ha Kréta szigete sírunk gyanánt volna kijelölve, az iszonyú lenne.

Más időben, más körülmények között láthatni meg e mesés szigetföldet, Minosz király lakát, Lykurgusz temetőjét: milly gyönyör volna! Most e classicus föld, a régi görög hősök bölcsője, az isteni kalandok tanyája, illatos légével, olajfa berkei s narancs ligeteivel, nekünk csak Szibéria lesz.

E hírrel egykorit az, hogy bennünket visszakövetelnek a török kormánytól; hogy Radzivil herceg az orosz kormány részéről színe Sztambulba küldetett, követelni az oroszlenygyelek kiadatását; hogy a szultán tagadó válasza ez ügyben hadüzenet fogna lenni.

Szökni most már csaknem lehetetlen. A város minden kapuin kettőztetett őrség; a város környékén minden irányban czirkáló lovasok; sőt még e török fogadó kapuin is örök állanak.

Az első napokban netn volt nehéz odábbállani, mert a felvigyázat nem volt illy szigorú; Ziah pasha pedig maga sem tudta, mit kelljen velünk cselekednie. Akkor sokan el is mentek; de most a szökés nagy hajjal és sok pénzzel jár. Somsich azonban utat vesztett; egy ügynök segítette menekülni, állítólag száz aranyért. Megmenekült Schöpf orvos is családjával együtt. Legközelebb három honvéd tiszt, idevaló bolgároktól útleveleket szerezvén, aztán egy török hajóst megvesztegetvén, egy bárkán, sötét éjjel, útnak indult, s a Duna partjain felállított örök figyelmét kikerülve, szenesében megszabadult.

Ámde ha mindjárt lehető volna is a szökés különben: hová, merre, s hogyan szökjék az, kinek egy fillére sincs, és ki ez ország népeinek nyelvét nem érti, az az: ki sem törökül, sem bolgáruul, sem szerbül, sem oláhul nem beszél?...

Vilmos, angol Vilmos ... jöjj elő!...

Shakespeare. Itt vagyok.

Én. Hogyan is volt ott Rómában?

Shakespeare. Sem kőtorony, sem rézből vert falak,

Szűk légű börtön, sem kemény bilincs

A szellem erejét meg néni köthetik.

Az élet, unva földi nyűgöket,

Búcsút magának mindig képes adni.

Ha ezt tudom, tudhatja minden ember:

Hogy a mi rész önkény reám esik,
Lerázhatom kényemre. *)

Villáin, sopt. 20. 1849.

Andrási Sztambulból azt írja, hogy kiadatásunk el van határozva. Szerinte egyetlen mód menekülni: a törökké létei. Csajka ugyanazt írja Bemnek. Azt hiszik, hogy a renegátok a szultán alattvalóivá válván: azonnal természetes védencczeivé lesznek, nemcsak a portának, hanem minden töröknek.

Ördögi alternatíva! áldozatul esni a visszatörlés rettentő logikájának; vagy megtagadni hazát, nemzetet, családot emlékezetet, barommá lenni öntudattal, s örök száműzetésben élni testileg lelkileg!!

Válasszatok földönfutók!

Az is hallatszik, hogy Franciaország elzárta volna kapuit a magyar menekülnek elől.

Ez már mégis égbekiáltó!...

Ők, a forradalom apostolai.... ők magok dobják reánk a legelső követ?

„Hitvány kutyák! kiknek lélekzetét
Úgy gyűlölöm mint a bűszhödt mocsárt,
S kegyét becsülöm mint a lemctetlen
Halott maradványát, mely légemet
Megrontja én száműzlek titeket!
Maradjatok ott ingó lelketekkel!
Remegjen minden neszre szívetek!
Az ellenség tollának lebbenése
Ejtsen kétségbe, tegyen nyomom
Szolgáivá olyan nemzetnek, a mely

*) Julius Caesar.

Egy kardcsapás nélkül hódította meg!
 Megvetve várost miattatok,
 Hátat fordítokszéles a világ *)

Mind ez még nem elég.

Bizonyosnak állítják, hogy a menekvők Helvétziából is ki vannak utasítva. Nincs tehát számunkra hely az európai száraz földön, mint a temető.

„Végzet kívárvuk most tetszésedet!

Hogy halni kell tudjuk, csupán idő
 Miért az ember fárad, s haladék.“ **)

Viddin septemb. 21.1494.

Bem már korábban is kijelentette barátai előtt, hogy ő a jelen conjuncturák között nem tétováz törökké lenni, azon indokból, mert a muszkával még egyszer az életben szemközt állhatnia más mód nincs; ezen lehetőségért pedig ő nem Csak török, hanem ördög is lesz.

Részint az öreg hadvezér iránti ragaszkodásból, részint azon kilátásért, mikép ezen út a harcmezőre vezethetend: a főtisztek közül sokan elhatázzák Bemet követni a pogányság útján, miként követték őt a harci pályán.

És az öreg Bem, gúnyjára e keresztyén (?) Európának, látszatos ellenmondásban önmagával, ő, a szabadság harczosa, a sötétség és kényuraság elvének szolgálatába lép; ezen elvet képviselő állodalom vallását s nemzetiségét veszi fel, azért, hogy „az ő jó barátaival, az oroszokkal,“ még egyszer szembe nézhessen, az az egyetlen sugaráért lengyel hazája feltámadása iránti reményének, melly reménye már már végkép elenyészett

*) Shakespeare, Coriolán.
 Shakespeare, Julius Caesar.

E szempontból fogra fel a dolgot: fölhívta földieit s bajtársait, hogy kövessék példáját. Felszólítása viszhangra talált a táborban, s néhány nap alatt az izlámra tért magyarok és lengyelek összes száma 300-ra nőtt.

A tábornoki rangúak közül hárman léptek át: Bem, Kmeti, Stein. A polgáriak közül Grimen kívül senki.

Kossuth — ki az áttérésnek határozott ellenzője s kárhöz-tatója volt, — közbe lépett, s Bem propagandáját ellenkezővel igyekezett a menekvők közvéleményében ellensúlyozni, s hatástalanná tenni.

Ez úgy fölott, Bem és Kossuth között, a legkeserűbb vi-szály, s ebből halálos gyűlölködés keletkezett.

Viddin szeptemb. 22. 1840.

Daczára a török katonaság éber vigyázatának, naponként történnek szökési kísérletek, mindenféle irányban. Azoknak, kik a szerb vagy oláh nyelvben jártasok, a kiknek sok pénzök van, könnyebben sikerül; de a szökevények nagy része rajta veszt, minthogy sem egyik, sem másik tulajdonsággal nem bír.

Tegnap is három honvédtisztet hoztak vissza. Ezek már csaknem a szerb határokig szerencsésen eljutván ott egy bol-gár halásznál szállást kérnek; ez őket szívesen látja, — természetesen jó pénzért, — s azonnal ajánlja nekik kalauzi szol-gálatát. Ezek kapnak rajta, s hogy öt lekötelezzék, előre is jól megajándékozzák. Hajnalban elindulnak. Az idő ködös volt. Négy órai sebes gyaloglás után, midőn azt hitték, hogy már a szerb földön, s minden bajon túl vannak: a köd eloszlik, a nap szépen kisüt, s ők a szép reggelen Viddin városát pillantják meg magok előtt. E látványt eleinte valami délibábféle tüne-mény szemfényvesztő játékanak tartották; de már a másik perczben az áruló bolgárt akarták agyon ülni. Mind késő volt.

A külsánczok őrei meglátták, s megismerték őket. El kellett szépen menniük az őrtiszttal együtt a török ezredeshez, Izmail beyhez. Én épen nála voltam. Midőn beléptek, arczkifejezésök a szégyen és harag szenvedélyes vegyületét mutatta. A bolgárkalauz előáll, s az ezredesnek komolyan ezt beszéli: „uram, ezek az utasok Magyarországból jönnek egyenesen; az éjjel nálam háltak; s nem tudván itt a járást: engem kértek meg, hogy vezetném el őket többi magyar földieikhez.

Izmail bey igen nyájas arcczal fogadja őket, s német tolmácsa által kérdezteti, hogy van-e útlevelük?.. És ez ügyetlenek észre nem veszik a tévedést, hanem elkezdnek nyakaskodni: hogy ők az itteni rabságot és nyomort már megelégették, s ha már csakugyan szenvedniük kell, úgymond, tehát inkább akarnak szenvedni otthon, s a t.; hanem, hogy a köd miatt egész az utolsó perczig észre nem vették a cselt, miszerint e hűtlen bolgár, kit pénzen fogadtak meg Útmutatójuknak, őket ide visszahozza.

A tolmács beszéli törökül Izmail beynek a mondottakat; a kalauz bámul; az ezredes pedig komoly arczot vált, s miután megkérdezi őket, hogy mellyik kapun mentek ki, ezt mondja: „Ide benneteket senki sem hívott; s ha egyszer hozzánk jönni jónak láttátok: várjátok el türelemmel, míg ez ország ura jövő sorsotokra nézve intézkedni fog. Tapasztalhattátok eddig is, hogy ő nincs irántatok rász akarattal.“

Ezzel a kaszárnnyába küldötte őket, s becsukatta.

Viddin sept. 23.1849.

Szemerét azzal gyanúsítják, hogy Vagnerrel megosztozott volna; s így akarják megfejtteni azon rejtélyt, miszerint Vagnernek Orsováról olly kétes módon sikerült odább állania, daczára azon erős őrizetnek, melly alá Szemere őt helyezte.

Annyi igaz, hogy Grim, ki Szemerével egy kocsin jött Oláhországon keresztül, itt Viddinben úgy tapasztalá, miszerint Szemere és Vagner egymással bizalmas lábon állanak.

H... és M... honvédtisztek tehát, pénzükből az utolsó fil-lérig kifogyván rárontottak Vagnerre, olly szándékkal, hogy őt számadásra vonják, s a még nála levő álladalmi összeget az összes emigratio jogszerű tulajdonának nyilvánítsák.

Ezen rnegrohanásnak semmi nyilvános eredménye nem lön, azon kívül, hogy a két szájas tiszt egyszerre elnémult, hallgataggá lön... A kérdezőnek kiterőleg feleltek, s Vagnernek védőivé lőnek.

Azonban a pénzetlen tiszték a Vagnernéli látogatás után, mintha megbűvöltettek volna, egyszerre aranyos kapi tisztékké változtak. Aranyakkal fizettek, és aranyakban ma-kaóztak.

Később megváltották, hogy Vagnertől egyenként két két száz darab aranyat kaptak.

Villáin septemb. 24.1849.

Ziali pashához ügyünkben hivatalos tudósítás Sztambulból még mind eddig nem érkezett.

Az itteni zsidók a magyar bankjegyeket vásárolni kezdik.

Mint mondják, a belgrádi zsidóktól vannak erre megbízásaik . Eleinte száz forintért tizenhatot adtak húszasokban; később három aranyat; most már nem adnak többet harmincz húszasnál, azaz tíz pengő forintos jegyért három húszast. Mind e melleit csupán azon alsóbbrendű tiszték adják el jegyeiket, kiknek más-nemű pénzben egy fillérük sincs. Ellenben vannak főtisztek, kik a helyett, hogy a magokéit eladnák, még vásárolnak; például G ... ma is 600 pftot vett meg hat aranyon Sz — től, ki haza készül.

Viddin septemb. 25.1849.

Ez az első állapot itt Viddinben nem hasonlít semmi affé-
léhez, mit eddig a sors, és idő, agyam könyvébe feljegyeztek.

úgy tetszik néha, mintha e kibujdosott nép, midőn e
nyugponon megállapodott és visszatekintett: élő bálvánnyá der-
meded volna, haza felé meresztett szemekkel.

És mintha Prometheus keselyűi koronként lecsapnának e
bálványra, hogy kebléből a szivet mindannyiszor kitépjék, vala-
hányszor ez magát újra meg újra kinövé.

Máskor ismét úgy vagyunk, mint a ki egy magas sziklatc-
telőről, honnan a csillagokba nézett, iszonyú mélységbe bukik,
és mielőtt feneket érne, elveszti öntudatát.

De hát valóban sóba nem látnék többé az Árpádok és Hu-
nyadok honát, mellynek egykor három tenger jegyzé határait?,
Ez mese.

És nem tartoznánk többé ama népcsaládhoz, mellyet ma-
gyarnak nevez a történetírás?.....

És a magyar nyelv szép dallama elnémult volna füleink-
nek mind örökre?... ama férfias bariton a mindenség harmóni-
ájában, nyelve az emberi méltóságnak, öntudatos erőnek, ke-
délynek és bölcsességnek ----

És így hiába éltek volna nekünk ama fölKentjei a hírnek
és halhatatlanságnak, ama bajnokai a szellemvilágnak, a jónak,
szépnek és dicsőnek; ama dalnokok, látnokok és jósmesterek,
kik fen ragyogtak mint a századok csillagai?

Nem nem!... ez álom! ez egy örvöngőnek álma ...

Ez ösvény egy tömkelegbe vezet, hol elveszti magát a lé-
lek, s a kivezető utat meg nem találja.

Viddin seplemb. 26.1849.

Rendkívüli kórállapot ellen rendkívüli visszahatásra van
szükség a természet részéről.

De miben áll az emlékezet égő poklának ellenszere?...

Felelet: a feledésben.

„Ámde míg a fű megnő, — mondja Hamlet, — addig fel fordul a ló.“ —

És nem volnának rendkívüli eszközök a természetben, mellyek sólyomszárnyakat fűznének vállaira e lomha időnek, inelly a feledés országába csigaháton visz bennünket?...

Illy erőművet, illy szárnyakat az emberi tudomány a hontalanok számára még eddig fel nem talált.

S a feledésnek nem volnának legalább bizonyos *helytartó szellemei*, mik ő istenségei megközelíthetnék, hiányát pótolhatnák az emberi természetben?...

Vannak igen is. Ó ezt már rég feltalálták a költők.

Miként a napvilág helytartója a holdvilág, ennek a gyertyavilág, a halálnak az álom, a vakságnak és éjszakának a böjtön: úgy a feledésnek helypótlói a mámor, kábulat, zsihadály, eltompulás.

Mi most itt mindnyájan élő gépek vagyunk. Mozgunk és cselekszünk az állatnak, a durva érzékeknek ösztönei szerint, mondhatni, vakon, öntudatlanul.

Borban és játékban, dalban és zenében keresünk menedéket a tudás, az emlékezet vampyrjai ellen.

Ez a viddini első állapot jelleme.

Azonban, a hírre, hogy ki fogunk adatni: mindenki rögtön kijózanult.

A múltak képein merengő viddini magyarság fölriadt a hír hangjára, s egyszerre előre fordítá tekintetét.

Ki sem meghalni, sem megörülni nem tud, kinek az életben van még kit, vagy mit szeretnie és óhajtania: annak kell holnapjának, s azutánjának lennie, s ezekre nézve nem lehet fáultunk közönyösnek lennie.

E gondolatok látszottak a viddini magyarságot átlengeni e napokban.

September 18-ka, mondhatni, hogy itteni életünkben korszakot csinált. Akkor érkezett Andrási levele kiadatásunk hírével. Ez esemény, míg egyfelé az első napok alatti ájulattól eszméletre hozott bennünket: más felől elkezdődött külön választani közöttünk az elemeket: politikai színezet, magánjelleme, és az egyéniségek benső értéke szerint. Első nyilatkozványa volt e lélektani átmenetnek azon nagy nevezetességű esemény, miszerint összesen 300 lengyel és magyar törökké lőn.

Röviden, c pillanattól fogva, mind benső, mind külső állapotunk új fordulatot vőn.

Villáin septemb. 27 1841).

Mit fogunk tenni mi, többiek, kik törökökké lenni borzadunk?... még magunk sem tudjuk.

Határozatunkat az utolsó pillanatra halászikjuk. Mert hiszen elveszni az izlamban erkölcsileg, nemzetileg, családilag; vagy elveszni másfelől testileg, soha sem késő.

Azért míg a Dunát látjuk, melly nem nyugot felé foly: minek sietni a határozattal?

Kossuth ellen kemény kifakadások történnek úton útfélen, azért, hogy innen el nem ment mindjárt az első pillanatban, mikor még tehetne volna, mint Szemere s Hajnik teheték. Hogy ha már bajuszát és szakállát is épen azon szándékból vette le, hogy annál ismeretlenebből juthasson ez országon keresztül akárhová, s miután jól tudta, hogy itt maradásával semmit sem segíthetend az emigratió: nem foghatja meg senki, miért nem hajtotta hát végre szökési szándokát?

Neki tulajdonítja mindenki, hogy ennyire karó közé vagyunk szorítva; mert azt hiszik, hogy ha most ő itt nincs, tehát a hatalmak velünk nem sokat törődnek; s hogy ha most Párisban vagy Londonban volna menekvő társainak ügyében többet lendíthetne.

A töröknek csak két ünnepe van; egyik esik július táján, a másik ősszel. Mind a kettő *Bajram*-nak neveztetik, mind a kettőt böjt előzi meg, s e böjtöt *Ramazán*-nak hívják, ilyenkor roppant ágyúzást visznek véghez, reggel és eslve.

És minthogy pénteken, midőn a töröknek vasárnapja van, szinte ágyúzással üdvözik a nap fölkelését és lenyugvását; a mi fiatal tüzerítiszteink ilyenkor magukat a török tüzerek előtt produkálni szokták.

Tüzelnek egész szenvedélyjel, hogy — úgymond — a gyakorlatból ki ne jöjjenek.

Viddin septemb. 28-1849.

Mióta kiadatásunk forog kérdésben: azóta a pasha és a többi tisztviselek bánása kiállhatatlanul durva és embertelen.

Mi polgári rendűek, kik a városba költöztünk lakni, semmi nemű ellátásban nem részesítettünk, daczára folytonos biztatásainknak.

Mi ugyan a pashától semmit sem kértünk egyebet, mint-hogy a városban saját pénzeinken szállást fogadhatnunk engedje meg. Sőt kétkedünk is tőle valami segítyezést elfogadni, azon okból, nehogy az által irányában lekötelezve legyünk.

Ellenben azt jogszerűleg hisszük követelhetni tőle, hogy bennünket ne tartóztasson itt, hanem engedje utunkat tovább folytatnunk Sztambul felé, mint közönséges utas embereknek, legalább azoknak közölünk, kik menni *akarnak* is, *módjuk* is van hozzá.

Több ízben tudtára adtuk, hogy vendégszeretőtökkel már el vagyunk telve; hogy ne fáraszák magokat, ne szeressenek ennyire; erresszenek el isten hírével; ne fosszanak ki bennünket utolsó filléreinkből, azzal, hogy itt fogva tartanak, hol drága pénzen vásároljuk az undort és nyomort, hol a törökök szintűgy mint e bolgár kalmárok velünk mindennek tízszeres árát fizettetik.

Mínthogy pedig feleletül örökké csak ugyanazon ígéreteket nyerjük apashától, — olasz tolmácsának szokott „*molto complimento*“-ja mellett, — hogy már néhány nap múlva *minden bizsonnyal* szabadon fogunk bocsáttatni, sőt a szultán költségén utazhatni Sztambulig; s mivel az efféle mézes ígéretek mellett folyvást rabok vagyunk, sőt napról napra szorosabban őriztetünk, és otrombábban bánnak velünk tehát annyit mégis *feltettünk* a pasha természeti tapintatáról s becsületességéről, miszerint érezni fogja, hogy foglyainak ellátásáról talán gondoskodnia illenék. Számítottunk reá, hogy élelmi és szállás-illetékeink díjjával legalább meg fogunk *kínáltatni*..... De bizony mindeddig csak „*molto complimento*“-val tartanak bennünket.

Viddin septemb. 29.1849.

A városban csak két török korcsma van. Ezek is csak annyiban mondhatók korcsmáknak, mennyiben roppant istalóik vannak a karavánok számára, mínthogy itt mindenféle fuvarozás csupán háts lovak által történik. És még annyiban korcsmák, hogy itt valami nyomoru meszelellen szobák is találhatóak, papír ablakokkal, minden bútor nélkül; durván összrszegzett ajtaikon vaskilincsekkel. Különben semmi más korcsmai tulajdonsággal nem bírnak. Hanem egy egy rongyos, piszkos kávéház mind a kettőben van. E kávéházak is, szokás szerint, szinte bútorzatlanok, s a kávézó vendégek a földön ülnek gyékényeken. Nálunk a becsületes ólak, tisztaság tekintetében paloták, e kávéházak mellett; valamint a legutolsó magyar paraszt ember is magasan áll erkölcsi tekintetben e kávéházak publikuma felett.

E két korcsmában már annyira meg vagyunk szaporodva, hogy a nagyobb rész, velem együtt, az udvaron lakik, és az ereszek alatt hál, mellyek itt rendszerint igen szélesek. A piac utczákon végig szinte illy széles ereszek védik a járdákat az eső ellen; mind a két oldalon.

És mégis csak igen nagy bajjal nyerhettünk engedélyt arra, hogy innen kiköltözhessünk, s a bolgárok városrészében, magánházaknál fogad hassunk szállásokat. Ennek oka, úgy hiszszük, a muszka kém lesz, a ki szinte itt lakik e nagyobbik korcsmában, s ki minden reggel megszámlálja szekereinket és lovainkat, hogy a tegnapi létszámból nem hiányzik-e valami?...

Mihelyt a nap leszállott, a pisztolyos és hándsáros rendőrök (kuvaszok), birkanyáj gyanánt azonnal haza terelnek bennünket a Duna partjáról.

E korcsmában sokkal könnyebb szemmel tartaniok bennünket, mint hogyha szerteszélyel lagnánk a városban. Mert a bolgár házak bensője valóságos tömkeleg, telve búvó helyek, titkos fülkék, sötét kamarák, tekervényes folyosók és hátulsó kis ajtókkal, mellyeken keresztül az egész bolgár várost bejáratni, a nélkül, hogy az időzára kilépjen az ember. E kis ajtócskák, mellyek a szomszédokkali közlekedést eszközük, világosan arra mutatnak, hogy ezeken állal, nagy veszély vagy szükségeseiében, az üldözöttek utat vesztvén, a törökök elől elillanhasanak; inig más részről e kis búvó ajtók titkos szövetkezésekre is alkalmasak, minthogy az itteni keresztyének, mind vallási, mind politikai helyzetüknél fogva, illy titkos szövetkezésekre gyakran kényszerítve vannak.

Elindultunk tehát néhányan szállási keresni... Épen vasárnap volt, — keresztyén vasárnap; — mert már itt három féle vasárnap van: péntek a törököké, szombat a zsidóké, vasárnap a mienk és a bolgároké, llyenkor a bolgárunk, mint a debreczeni cívissek, rendszerint a kapuban ülnek, vagy ácsorognak. A mint közeledünk egy csinosabbnak látszó kapu felé, olly szándékkal, hogy tudakozódjunk: a bolgár nők orrunk előtt minden kaput becsapnak.

Hogy a török családok elzárkóznak, azt tudtuk. De hogy e bolgár nők, kik magokat keresztyéneknek tartják, félnek tőlünk, és futnak előlünk ezt nem értettük.

Más nap a boltos bolgárok megmagyarázták a dolgot.

„Nem ti vagytok — úgymond a boltos — itt Viddinben az első emigránsok. Nehány év előtt, szinte nagy számú menekültek jöttek ide Szerbiából, Vucsics főnökük vezérlete alatt. Mi őket, mint hitfeleinket és atyánkfiait, szívesen fogadtuk. És mit tőnek ők, a nyomoruk, bála fejében?... Elcsábíták nejeinket, és leányainkat. Alkalmuk elég volt, minthogy mi mindnyájan kalmárok lévén, az egész napol boltjainkban töltjük. Végre pedig, bennünket még meg is lopván, odább állottak, átkos emléket és terhes nőket hagyva hátra magok után.

Tragikomikus kis történet biz ez, — gondolók magunkban, — de nem tudtuk őket sajnálni, mert ez a bolgárság végtelenül hitvány, pimasz nép. Hazug, csaló, önző, haszonleső, álnok, kaján, alattomos, durva, embertelen és vakbuzgó. A katolikusra épen úgy gyűlöli és lenézi, mint a törököt; a protestánsról pedig fogalma sincs. Testestől lelkestől muszka; minket sem szenvedhet; s ámbár pénzért lelkét is odaadja: nekünk még sem adna szállást, ha a török nem parancsolná. Hanem nincs is benne köszönet, mert egy szűk szobáért — 8 pengőftot kíván havonként. Batthyány Kázmér egy hitvány faházért minden napra egy aranyat fizet.

Viddin, septemb. 30. 1849.

Sztambulból azt írják, hogy a fényes porta Radzivil herczegnek semmi határozott választ nem adott a menekvők ügyében, hanem halogatási politikával él; sőt a szultán körutat készül tenni Szmirna vidéke felé, mintegy kitérendő a zaklatások elől. Erre Radzivil határidőt tűzött ki, meddig a feleletre várni fog. E határidő eltelvén, a herczeg csakugyan felelet nélkül és roppant haraggal távozott el Sztambulból.

Frits Gusztáv, honvéd törzstiszt, e napokban érkezett ide Magyarhonból, s azóta Kossuth körében van. Azt mondja, hogy Komárom még áll.

Viddin, octob. 1.1849.

A szerencsejáték lázas szenvedélye az egész emigratio felett zsarnokok Vannak honvédtisztek, kik két—háromszáz aranyból álló vagyonaikat az utolsó fillérig eljátszották, és most a kétségbeesés pontján állanakjó isten!., ha nekem háromszáz aranyam volna, hol járnék már én eddig! Ez összegből én Parisban megtudnék élni három esztendeig is.

Szabó és Grim a shakkot igen ügyesen játszák, puritánját 2 pengő forintban. Többnyire Grim nyer.

Bizonyos Lévai nevű polgárember is van köztünk, nejével, és két leányával. E leányokat Baróti és Tóth, honvédtisztek, nőikül vevék, még midőn a táborban tanyáztunk. Később a két tiszt törökké lett, s kedvükért a két fiatal nő is. Hanem ezek még szabad arczczal járnak, s mindenben keresztyén módon élnek. Bolgár házi gazdájok, — ezeket látva, — elbúsult felettük. „Meglátandják önök, — súgja szánalommal egy magyar tisztnek, — hogy a török pasha e két asszony fejét levágatja és a csatornába dobatja.“ —

Miért?

„Mert a török törvény ekkép szokta büntetni azon muzulmánokat, kik a tisztátalan állatok húsával élnek.“

Viddin, octob. 2.1849.

A renegátokat Ziah pasha sok kedvezésben részesíti. A főtiszteknek meg van engedve, hogy a bolgár lakosok legszebb házaiban szállásokat foglalhassanak. A szultán ajándokain kívül Ömer pasha is nagy mennyiségű pénzt küldött számukra, a leg-hizelgűbb Ígéreték kíséretében.

Ömer pasha rumeliai szeraszkiei, azaz: tartományi főparancsnok, mind katonai, mind polgári tekintetben. Rendszerint Bukarestben székel. Bulgária, Oláhország és Moldva a rume-

liai szeraskier főparancsnoksága alatt állanak. Ömer pasha maga is renegát. Mielőtt az izlámra tért volna, horvát határőr hadnagy volt.

F..... honvéd-törzstiszt, ki a IX-ik zászlóaljnak minden csatáiban vívott, s utóbb a Bánátban működő Vetter segéde volt: szinte a renegátok közt van, — egyedül a Bem iránti tisztelet és ragaszkodásból. Fiatalkorban szép, művelt, szerény ember. A török lakosok előtt nagy kedvességben áll. A napokban meg akarák őt házasítani. Egy török hozzá vezette fiatal nő rokonát, kinek arcza szokás szerint egészen burkolva volt fehér patyolat kendővel, csupán szemei látszottak; felső ruhája szinte egy kék bőköpeny volt, szőrszövetből, mellynek szűrszabású galléra sarkig ért. A férfi beszélt valamit szerbül is.

A nő egy tekintetet vetve az ifjú bimbashira, az az F ra, kísérőjéhez fordul s kinyilatkoztatja, hogy ez a férfi neki tetszik.

F kérdezteti tőle, nem volna-e kedve nőül hozzá menni?

A nő igennel felel, megjegyezvén, hogy neki harmincz inge, ugyanannyi zsebkendője, harmincezer piastert készpénze (mintegy 3 ezer pengő forintja), és egy kis háza van.

F Szép. Ha tehát arezodat látni fogom, s nekem tet-szeni fogsz, tehát nőül veendlek.

A nő. Ah ... az nem lehet. Csak majd azután szabad arczomat látnod, ha nőddé lettem.

F..... Tehát csak így, láttatlanul? ez kissé bajos dolog.

A török, F....-hoz. Törvényeink szerint, ha az első tíz nap alatt ellene alapos kifogásod lenne: tehát oda hagyhatod.

F Ez már más. Így majd megfontolom a dolgot, s néhány nap múlva nyilatkozni fogok...

Azonban a házasságból semmi sem lett.

Ez országban a nőnemnek csupán azon egyetlen joga van, hogy látatlanul megy férjhez. Különbén csak közönséges áru-czikk, s a házi állatok osztályába tartozik. Hanem ezen egyetlen jog is egyensúlyozva van, először azzal, hogy férjét ő is látatlanul kapja, mennyire a házasulandók még gyermekkorukban jegyzetnek el egymásnak apjaik által; és másodsor azzal, hogy a férj, ha tettét megbánta, nejét odahagyhatja, az első tíz nap eltelte előtt, minden további kötelezettség nélkül. De bármikor is elválhatik a férj nejétől, ha ez iránta hűtlenné lesz. Ez esetben a csábítót, ha bír vele, mégis ölheti. Ellenben, ha magát a nő ilyenkor büntelennek tartja: férjét bevádolhatja; és ha sikerült ártatlanságát bebizonyítania: akkor férje tartozik őt alázattal megkövetve visszafogadni; sőt a méltatlanul sértett nőnek, elégtételül, jogot ad a törvény, harmadnapig hűtlenséget gyakorolhatni, férje szeme láttára.

A török nő templomba nem léphet; minthogy a nő nem tartatik a férfiúval egyenlőnek, sem fajrang, sem tisztaság tekintetében.

A leánygyermek tíz éves koráig szabad arcczal jár. Azon-túl, — mint már férjhez menendő, magyarán mondva: eladó, — csak leplezett képpel jelenhetik meg az utcán. Ekkor öltözete egy bő dominoféle zarándok köpeny, hosszú gallérral; feje fehér kendővel bekötve, mintha leeresztett fehér sisakot viselne, melly csupán szemeit engedi látni; lábain finom gyapjú harisnya, és sárga bőr vagy hímzett bársony papucs.

A nők öltözete különben csak olyan, mint a leány gyermekeké, kiket az utcán köpeny nélkül, szabad képpel látunk. Bugyogó; rövid mellény, vagy hosszú szűk kaftán, melly oldalt nyílik; és kis övtekercs. Fejökön kis vörös sapka, kis kendővel körül tekerve. Hajok homlokaikon egyenesre nyírve, hátul igen sok apró ágakba fonva, s e hajfonatokkal a sapka körültekerve.

A török ifjú, emlékezetéből mégis némileg ismerheti leendő neje arcját, mennyiben ezt, tíz éves koráig, az utcán légszer láthatta.

Egy töröknek négy feleséget szabad vennie. De rabnót annyit, a mennyit el bír tartani, s ezek is mind a hárem tagjai.

A török nő, minthogy majd semmi joga nincs, kötelességet sem ismer. Ő semmit sem tartozik dolgozni a végett, hogy a háztartáshoz segédkezekkel járuljon. Minden házi teher a férfi vállaira nehezől. A férj tartozik nejeit és rabnóit minden-
nel ellátani.

Azért itt a férfiak főznek, sütnék, fonnak, szőnek, varrnak, mosnak... Hol efféle munkát a nők is végeznek: azt csupán mint műkedvelők teszik; vagy, ha özvegyek és szegények: kénytelenségből, önfentartási szükségéből.

Nem mondhatni, hogy a török nők elnyomatásukat teljes-séggel nem érzék: de azt igazságtalannak tartani egyáltalában nem látszanak. Hanem mintegy kárpótlásul, nemi hatalmukat a hol, és a miben csak lehet, érvényessé teszik. Kényelem, ruházat, pipere tekintetében követelők, s e pontban a férjek szint-
olly papucshősök, mint a minő zsarnokok különben.

A család fentartása csupán a férfi gondja lévén a sok-nejűség jogával kevés török él. Két feleség ritkaság. A szegény sorsúaknak pedig egy sincs. Az itteni pashának is csak egy neje van, de rabnője több mint tizenkettő.

A feleség és rableányok közt azon jogbeli különbség van, hogy amaz, úrnője emezeknek. Amaz parancsol, emezek engedelmessékednek. Az örökség előjogai az úrnő gyermekeit illetik; de törvényesek a rabnóktól gyermekek is.

Kérdés: mit csinálnak tehát e munka nélküli nők?.. mivel töltik el a napot és üzik el unalmukat?..

A középrendűek, vagy szegényebb sorsúak nejei, részint szenvedélyből, részint szükségéből, hímzéssel foglalkoznak, s e szakban valódi remek műveket készítenek. Ama legfinomabb gyapjúszővetű török ingek mind női kezek készítményei. Efféle cikkeiket aztán magok a nők árulják a piacon.

A gazdagok és főrangúak nejei pedig magokat egész nap-hosszanta kendőzik, piperézik. Arczaikat fejrőpirosra, szem-

öleiket, pilláikat és hajukat feketére, kezeik és lábaik körmeit pedig sárgavörösre festegetik. Továbbá fölödnek, egymást látogatják, fekete kávéit isznak, csibukoznak, nargiláznak, s gyermekeiket majomszeretettel ápolják. Ha őket európai nő meglátogatja nem lelik helyét; kávéztatják, csibukoztatják, édes csemegék mindenféle nemeivel elhalmozzák; kirakják eljűk ruháikat, drága ékszereiket, s a vendégnőt fölkerik hasonlóan cselekedni, azaz: megmutatni nekik ékszereit, ha ilyeket visel, s öltözete részleteit.

A török nők általában kaczerok és buják.

Minthogy a török minden tekintetben csak állaz: a nemi viszonyok felől sincs az állatságon túl fogalma. Nejeit határtalan szenvedélyjel félti, sőt minden török, vallásos buzgalommal öröködik minden török nő felett, különösen a frankok, az az keresztyén-művelttek átellenében. A nők azonban, daczára e féltékeny örökösnek, ha csak szerit tehetik, örömet adnak alkalmat, hogy őket az idegen megejthesse. Akaratjokat és gondolataikat illy esetekben virágok által szokták közleni. Ha például a nő rózsát vet a férfi útjába, vagy reá: ezzel azt akarja mondani „szerelek“ s a t.

De vannak másféle jelbeszédek is; minő például a zsebkendőjáték, melly a zsebkendő különféle módoni alakítása s hordozásában áll. Ha például nő mellett haladván el a férfi, saját zsebkendőjét, — mellynek végére göcs van kötve, — vállára veti, úgy, hogy azt a nő észre vegye: ez azt jelenti, hogy „várlok, jöjj vagy pedig „megyek, várj.“

A melly nő, — szemközt jövén a férfival, — köpenyét kissé szétnyílni engedi, vagy épen kinyitja: ezzel azt akarja mondani, hogy „velem rendelkezhetel.“

Viddin, octob. 3.1849.

A külső sánczok mögött sétálván, egy ökrös szekeret látok kifelé jönni a városból, mellyel honvédek kísérték ásók és kapákkal.

A szekéren négy magyar ifjú feküdt halva, koporsó nélkül, rongyokban.

Aldozatul estek a gyógyíthatlan honvágynak, s a testi lelki sanyarúságnak.

Míg a napok melegek és szárazak voltak: addig csak könnyebben lehetett túrniök a ruhátlanságot; sőt a könyelműb-bek, vagy elbúsultabbak, eladták egyetlen felruhájokat és láb-belijüket is, részint hogy egyéb szükségeiket pótolhassák, részint hogy enyhíthessék a szomjúságot, melly pokol gyanánt égeté lestöket és lelköket, mert hiszen azt tanulták otthon hogy

„Borban a bú megbetegszik,
Él a kedv;
Nincs a földön gyógyszeröre
Több illy nedv.“

Ámde bekövetkeztek az esős őszi napok és hideg éjszakák. És ez irgalmatlanul rideg napok és éjek a honvédeket félig mczetlenül találták, és hajléktalanul.

Különben is ez az egész életmód olly idegenszerü, olly szokatlan, olly nyomoru.

Betegségükben nincs orvos, ki rajtok segítsen. Egy pár sebészféle van ugyan itt köztünk, ezeknek azonban még kevesebb akarátjok van, mint képességük is, olyanokon segíteni, kik lizetni nem tudnak. A török orvosok annyit sem tudnak, mint nálunk egy falusi kuruzsoló asszony. Egész Viddmben egyetlen gyógyszerész van, az is zsidó. Szertára szegény, maga tudatlan, szerei mégis égbekiáltón drágák.

A török kórház, — hová félholtan vitetnek honvédeink a szabadég alul, — igen alkalmas arra, hogy dögvészes légében az egészséges ember is halálra betegdjék. A beteget itt lete-

szik valami ronda fekhelyre, mellynek takaróit régi szennyfoltok borítják, minthogy e takarók felváltva vagy mosva soha nem voltak. Itt a szenvedő csakhamar megtelik undok férgekkel, miktől nincs aztán menedéke.

Orvosság itt csupán kétféle van: sárga és feje; s nagy palaczkokban adatik; kinek a feje nem használ: sárgát kap; kit a sárga meg nem gyógyít: fejéret kap.

A lábbadozók étele valami fagygyú leves-féle. Aztán fekete kávé és csibuk. . . De vajmi kevesen élvezik még ezeket is, az idejutottak közül...

Mert hiszen ki gyógyítja meg lelküket, melly még betegebb, mint azon halandó életművek, mik pusztulásnak indultak!...

Hol vagytok édes anyák, szeretett nők és testvérek, kik végbucst mondhatnátok azoknak, kikben reményeitek, szerelmeitek itt olly ifjontan elhervadtanak!...

Csüggeteg bajtársak kísérik őket örök nyughelyökre; hűbarátok hintenek port halvány arcaikra.

Már *százra* megy azon magyar ifjak száma, kik török földben találták sírjokat.

Feloldozott szellemeik eddig már a haza tájain lengenek, és lágy szellők szárnyain felkeresték édes övéiket...

Nyugodjanak poraik csendesen! ...

Viddin, octob. 1.1849.

A szultán kiadatásunk felől többé hallani sem akar.

E fordulat által az izlámra áttértek helyzete valóban tragikaivá lön; — azon részét értem a renegátoknak, melly a kiadatás ellen keresett menedéket az izlámiban. A milly kétségbeesettek ezek, szintolly vidor másfelől azon rész, melly e lépést öntudattal, s azon elvből tévé, miszerint az áttérés azon *deus machina*,

az az: egyetlen út és mód, mellyen a muszkával még egyszer szemközt államok egyedül lehetséges.

Ezen rész fel van villanyozva, sörömtől sugárzó szemekkel tekint az újra feltűnendő harczy képek elébe; minthogy most a muszka-török háborút kikerülhetlennel tartja, s erősen hiszi, hogy ez alkalmat a muszka felhasználandja régi hódítási terveinek kivitele végett, délkeleten.

Sztambuli tudósításaink szerint, ama szultáni nyilatkozat következtében, Tiloff azonnal félbe szakasztotta diplomatikai közlekedését a portával. Más felől pedig egy angol flotta jelent meg a Bosforuson, ugyanazon időben.

Viddin, octob. 5. 1849.

Jövönkre nézve még semmi bizonyost nem tudhatni. Konstantinápolyból azon hír jött ugyan, — állítólag Andrásitól, — hogy számunkra Cyprus szigete volna kijelölve ideiglenes tartózkodási helyül; hanem az efféle hírek, annyi csalatások után, hitelöket már egészen elvesztették.

Viddin, octob. 6. 1849.

Még mindig alkudoznak felettünk Sztambulban. Most az a híre, hogy mi magyarok Rustsukba,, Szilisztriába, és Várnára lennénk számüzendők, a lengyelek pedig Sumlára. Az első két város az Al-Duna jobb partján fekszik Bulgáriában, Várna a fekete tenger partján, Sumla pedig a Balkánok közt, Ruméliában.

Ha így lesz: bár csak legalább valami regényesen szép vidékre jutnánk, melly hasonlítna valamennyire Magyarhon tájaihoz.

Viddin, octob. 7.1849.

A napokban egy roppant magos kalapú, sovány, hosszú ember érkezett ide lóháton, nagy esernyővel védve magát a forró nap ellen, s nagy korbácsával két mállás lovat hajtva maga előtt.

Egyik török korcsmába szállott, s még ugyanaz nap meglátogatta Kossuthot. Angol journalistának mondja magát. Neve Thompson.

Ugyancsak ez időtájban jelent meg itt Viddinben egy másik fiatal angol is. Ezt egyszer már láttam valahol, s arczára rögtön, az első pillanatban ráismertem. Igen, már emlékszem... Pesten, néhány év előtt, az úgy nevezett Nemzeti körben találkoztam vele. Láta tőlem Hamletet, Coriolánt, Othellot: és előadásaimról meglehetősen ítél. Sokat beszéltünk Shakspear-ról, a színészetről s Maoreadyről. Vahot, ki azon alkalommal vele megismertetett, azt mondta, hogy ezen angol ifjú az akkori irlandi helytartó unokaöccse. Nevét elfeledtem. Midőn itt újra találkozánk: meleg részvétet mutatott irántam. Vigasztalt, bátorított. Mit keres itt? ... nem tudhatni. Kossuthnál ez is több ízben megfordult. Ajánlotta, hogy ha családomnak Írni akarok: ő elviszi leveletem Sztambulba, s onnan kézhez juttalandja. Ajánlatát én természetesen nagy örömmel, s köszönettel fogadtam.

A muszka kém eltűnt; senki sem tudja hová.

Viddin, nctob. 8.1849.

Viddin, octob. 9.1849.

Az olasz légió számára, főnöke, Monti gróf, hosszú ködmönöket készített saját költségén. Zamoiski gróf hasonlót tón a lengyel légióval. Ezek már most legalább a megdermedés ellen biztosítvák.

E két nemes lelkű ember, menekült honfitársaival már tömérdek jót tett. Monti gróf, volt szárd követ Magyarhonban, szegény földiéi s barátai között már minden vagyonát kiosztotta. Zamoiski Franciaországban meghonosult lengyel arisztokrata. Tömérdek vagyona van, mellynek legnagyobb részéi a lengyel emigratio gyámolítására szenteli. Magas diplomatikai műveltségű férfiú. Ő csupán saját jószántából időz itt, hogy sorsunkban osztaozzék; különben, mint Franciaország védenceze, már régen elmehetett volna minden akadály nélkül.

A mi árva honvédeink pedig még mindig vászonkabát s foszlány nadrágban, mezítláb dideregnek szellős sátraik alatt, kinn a táborban. Úgy látszik, hogy rajtok már az Isten sem akar könyörölni. Naponként hullanak, hideglelésben és elhagyottságban. Mondhatni, hogy a magyar létszámnak fele része köpenyeg és lábbeli nélkül van. Még mindeddig nem voltunk képesek rábírní a pashát, hogy őket a városban szállásoltassa el, hol legalább az eső ellen védve lehetnének. ígéri, halogatja, török szokás szerint. Hihetőleg az a célja van e nyomorgatással, hogy őket illy módon kényszerítse fölvenni az izlám hitet. Mert a renegát honvédek s huszárok, mihelyt áttértek, azonnal csinos török katonai ruhát kapnak. Ezek aztán, szép meleg öltözetükben kijárnak a táborba toborzani, s természetesen nem is süker nélkül, mert hiszen a nyomor és elkeseredés mire nem viszi az embert?!..

Viddin, octob. 10.1849.

Kossuthtal és némelly főnökökkel közlöttem azon tervemet, hogy az Ínségtől csigázott, s beteg honvédek javára valami színi előadás félét akarok rendezni. Az eszme tetszett mindenkinek, s Ígérték, hogy az ügyet elősegítendő.

Darabot vagy emlékezetemből kell írnom, vagy valami újat összeférczelnem.

Férfiak csak találkoznának, kik botrány nélkül mondanák el mondandóikat; de hol vegyek nőket?...

Gyurmánné csinos fiatal menyecske, értelmes is: hanem alig fog merni vállalkozni, s férje szinte bajosan fog beleegyezni.

Glószné is derék asszonyosság, elég tisztán beszél magyarul is, hanem lesz-e bátorsága?...

Egyedül a kis Mari, az öreg tüzér-tiszt gyámleánya az, kire számolhatni. Ez szép is, magyar is, bátor is.

Dembinszkiné legszebb hölgynek tartatik a menekvők között, azok által, kiknek a szöke tetszik jobban; hanem ő a crème-hez tartozik, s mi több: nem tud magyarul,

A Lévai leánytestvérek igen csinos színpadi alakok lennének. Finom módjuk van. Magyarul is beszélnek. Ha ezek annyira el nem lennének foglalva nappali szerepeikkel, vagy inkább ha Baróti és Tóth bimbashi-k őket annyira igénybe nem vennék: ezeket könnyen rá lehetne bírni a föllépésre.

A cigányhonvéd-zenekar igen jó szolgálatot teend.

Szerkesztünk énekes kart is. A honvéd tisztek közt sok derék dalnok találkozik. De mi legfőbb: *Németi*, a nemzeti színház egykori kardalnoka, — most tüzér liszt, — szinte itt van, az én kimondhatlan vigasztalásomra.

Németivel csak a napokban találkoztam először. Ámbár megférfiásodott, mégis azonnal megismertem, s nyakába rohantam. Valamennyi színésztársamat, egykori jó és balszerencsém osztályosait véltem benne viszont láthatni és ölelhetni.

Egy perczenetre megvillant előttem az eltűnt szép világ, minden emlékeivel.

Láttalak téged színészfaj, Istennek csodálatos népe, ki lényedbe foglalod az élők és holtak világát, s a természet minden alakjait; ki szeszélyes vegyülete vagy a lélektani ellentételeknek, talányos öszhangzata az egyéni szélsőségeknek.

Újra láttam képedet színészkar, mellyel a valóságban talán soha többé nem látandók. A függöny föllebbent: s átvonult szemeim előtt életpályád egész tragédiája.

Üdvözöllek színészcsalád, mely mai napiglan is Gomora ivadékának tartatól, melyhez végzetem kedvezéséből én is tartozom, mely életemnek feltétele vagy!... Távol vetett a sors tőled idő és tér szerint; de benső viszony szerint én örökké veled vagyok, s a sírig veled leondek.

Mi vagyok én nélküled?... Zenész és hangszer, egymás nélkül, Buzogány és bajnok, egymás nélkül. Éj vándora, holdfény nélkül. Szomjú föld, eső nélkül.

A milly kiállhatlan előttem e jellemtelen bábelhad, melylyel a sors iinpertinens szeszélye egy ketreczbe szorított e Cannibálok földén: annyira vágyakozom házi isteneim tűzhelyéhez, melylyen vagyon amott az én művészetem országában.

Eljövend-e nekem a te országod még egyszer, magyar színművészet?...

Minél végtelenebb itt az én magányom, melyly az embe-
rektől elszigetel: annál szorosabbuak, annál erősebbnek érzem a lánczokat, mikkel engem isteni kezek fűznek hozzád, családom a művészetben.

Zárt szekrény itt az én nevem, melylynek kulcsa hon van, tinálatok. Könyv, melylynek betűi hyeroglyphák . . . *ákombáhom*, melylyet senki sem ért.

Végre jött egy az írástudók közül, kinek tekintetére a be-
tűjegyek azonnal égni kezdettek, kifejték büverejüket: s az idé-
zett szellemek megjelentek.

Jöjjetek elő nekem *írástudó collegák!* kik egyedül értjük a hyeroglyphákat, miket titkos hatalmak lelkeink lapjára jegyeztettek!...

Üdvözöllek bűvös nénék és fivérek! . . . *Sybillák, és Eumeniddk, Asmodeusok és Leviathánok* ... ti az emberi nyegle-
ségek sátáni kritikája!..

Üdvözöllek téged szellemek kara, magikai tükröddel, melylyen ama legszebb tündérhölgy, a *Természet*, leszállván az alkonyat szárnyain, ezer lámpafény mellett kendőzi magát, s éj-
jeli kalandjaira díszruhába öltözik!...

Új lapokkal szaporítandom a hierogliphák könyvét, mert új, ismeretlen lapjait olvasom az életnek.

Szörnyű tanulmányok!...

Viddin, octob. 11.18-19.

Guyon, mint angol polgár, folyamodott sir Stratford Canninghez, hogy számára útlevelet küldjön, s e rabságból szabaddítsa ki. Ziah pasha csakugyan mégis kapta Sztambulból a parancsot, hogy Guyont, Macdonaldot és még egy harmadik angolmagyar honvédtisztet, azonnal szabadon bocsássa. Ezek tehát néhány nap múlva elmennek.

Mióta Ömer pasha egyik ezredesét, Izmaít beyl, ide küldé Bukarestből, a mi ügyeinket kissé rendbe szedni: azóta ellátásunk váltságdíjait mi polgáriak is kapjuk.

Nagy indignatiót okozott a kisebb lisztek között azon tény, miszerint itt Viddinben hirdettek ki némelly törzstiszti előléptetéseket, mellyek állítólag még a honban voltak a minisztériumnak fölterjesztve, de a végső zavarok miatt, köztudomásra nem jutottak. Például: Kabos itt már alezredesként lépett föl, valamint Steint is itt hallók legelőször tábornoknak czímeztetni, s a t.

Mióta a márvány tengeren az angol és francia hajóhad megjelent, azóta a török hivatalnokok sokkal nyájasabb képet mutatnak irántunk, s a sok ígéretet végre beváltogatni elkezdték. Izmaíl bey a tömérdek panaszt nem győzi hallani. Mielőtt ő megérkezett, az összes emigrationak nem hogy rendes lét— száma lett volna, de csak egyszerű névjegyzéke sem volt. Ilyen egyetemes név- és rangsorozatot csupán e napokban kezdett Kossuth készíttetni a defterdár kívánatára. Tőlünk polgáriaktól azt sem kérdezték soha, kicsodák, micsodák vagyunk, nemhogy valamivel megkínált volna valaki. Minthogy pedig a török nem tudja miféle fán terem az a *képviselő, journalista, országos*

biztos, alispán, szolgabíró természetes, hogy Kossuthnak a polgári egyének számára katonai rangfokozatokat kellett kijelölnie, mellyek előbbi állásaik mivoltának megfeleljenek, hogy aztán e rangsorozat szerint a török hatóság eligazodjék, s tudhassa kinek kinek illetőségét. Így lettek aztán a polgári rendüekből katonailag címezett főtisztek.

E dolgot egynémelly honvédtiszt balul fogva fel, garázdálkodni kezdett, mint Vepler is tett irányomban.

Ugyanis, ő engem előbb nem ismervén, s itt nemzetőri egyszerű öltözetben látván: honvéd századosnak tartott, s így szólít meg a Casinóban „tehát ön Viddinben lett őrnagygyá?” —

Én. Úgy látszik.

Ő. Úgy én szégyenlem, hogy a magyar hadseregben szolgáltam.

A keztyűt helyettem azonnal Perezel Miklós vette fel, ki épen jelen volt. Én alig juthattam szóhoz. A dologból botrány lett. Vepler párbajra hívta Perczelt, s ez elfogadta.

Egy órával később Vepler hozzám jön, Vagner és Macdonald törzstisztek kíséretében, s engem a ház udvarán, egy nagy közönség előtt, ünnepélyesen megkövet...

Én pedig nemzetőri attilámat, melly e félreértést okozta, rögtön elcseréltem egy téli kabátért, Rákóczival.

Az embereknek milly csodálatos keveréke gyűlt itt össze véletlenül!... Ember még nem látott illy gallimathiaszt, mint ez az emigratio, melly külföldön a megbukott magyart képviseli. És mégis... milly keserű gúny!... mély igazság van e képmásban... Mert ha való, hogy a magyarföldet a sorsviszályok Európa minden nyelvű népfajával beülteték; ha ott minden társadalmi és politikai osztály, melly világkezdet óta létre jött, az értelmi képzettség minden fokozata, a jellemzőségeik minden árnyéklala feltalálható úgy ez az emigratio csakugyan *Magyarország kicsinyben*. Sőt még az arány is meg van. Van itt magyar, német, tót, lengyel, cseh, rác, oláh, franczia, angol, olasz, görög, örmény, zsidó, cigány; vannak minden rangú polgárok és katonák;

van elnök, ügyér, képviselő, alispán, szolgabíró, pap, orvos, kalmár, borbély, gyógyszerész, prókátor, kézműves, gazda; van költő, zenész, festész, színész, dalnok, journalista; van abszolútista, monarcliista, republikánus, socialista, kommunista; van mindenféle fajú aristokrata és demokrata; van finom műveltség és durva otrombaság; magas értelmiség és mély butaság; van herczeg, gróf, vicomte, marquis, báró; van ezopfos láblabíró, pedáns burger, betyár kortes; vannak minden fajú karok és rendek; és van végre földhöz ragadt szegény nép.

Megtartók jellemünket is; nem hagyunk otthon e részben semmit. Gőg, irigység, gyűlölet, dühöngő viszály tekintetében *kis Magyarország* vagyunk. Mi nem értünk egyet még a száműzetésben sem. Közös árvaság, inség, nyomor, szenvedés, minket egygyé nem olvasztanak. Ha mással nem veszekhetünk, egymást marjuk.

Különben, hiszen az emberi természet mélyében fekszik, hogy ez másképp nem is lehet. Kívánhatni-e helyzetünkben, — midőn mindenki lelke egy iszonyú gyeheña, — hogy a kedélyek angyaltürelmesen öszhangozzanak? Tudjuk azt is, hogy a lélekfájdalmak időszakos láza százféleképen tör elő, az egyéni szerkezet különbözőzéseihez képest. Egyik ember kínjában sír; a másik káromkodik; a harmadik őrjöngő hahotára fakad; a negyedik dühöng, veszekszik, üt, vág mindenfelé; az ötödik sötét melancholiába sülyed; a hatodik jajgatva borul (nyakába árva sorsosának, és szorosabban csatlakozik a honfítárshoz mint valaha, benne keresi honát, családját, mindenét e földön; a hetedik mély undorral fordul el mindenkitől, s a világból is kirohanni vágyik, hogy embert ne lásjon; a nyolezadik lelkileg testileg eltompul, érzéketlen kővé változik; a legutolsó végre összeroskad és sírba omlik.

Igen de másfelől természetes az is, hogy a fájdalomnak ár-apálya legyen; hogy egyszer magok a halálos kínok is véget érjenek; már vagy úgy, hogy a náluk erősebb emberek által kifárasztassanak, s egypár napi fegyverszünetre kényszeríttessenek;

vagy úgy, hogy ők fárasszák ki a nálok gyöngébb életműveket... az az: megöljék az embert.

De mi, hontalan magyarok, az illy fegyverszünet óráiban sem ismerjük egymást, midőn t. i. a fájdmaknak egy kis apálya volna; s a helyett, hogy bensőleg egyesülni akarnánk, a közös ellenség, a *semmivéletnek öntudata* ellen: irigykedünk, gyalázkodunk, gyűlölködünk.

Kossuthot, Batthyány Kázmért, s a katonai főnököket kivéve, mondhatni, hogy a magyar emigrationak értelmisége e hánban van; és én, mióta beköltözém a táborból, alig hallottam itt *magyar szót* Ül...

Hová legyek én e babelhad között? ... Hol és mijiép találjon itt az én lelkem csak egy parányi enyhet, lápot, vigaszt, feledést?....

Hol van itt ember, kit én szenvedhessek... vagy épen szeretni tudjak?...

Messze messze vannak innen ők ... s nem tudják hol vagyok én mint én nem tudom, hogy ők mivé lettének!

Hányan kaptak már övéiktől leveleket, vagy legalább híreket a ... hazából! és én hiába várok! . . . tömérdek leveleimre csak egy bágyadt viszhang sem érkezik...

Viddin, octob. 12.1849.

Nyúnyi, ki családostól van itt, szobaleányát, egy bánáti fiatal kis német leányt, magától elkergette. A török katonák e leányt alkonyat tájban betegen fekve találták egy fabódé eresze alatt. Felköltötték őt fekhelyéről, s kényszerítők velök menni, azt ígervén, hogy a kórházba viszik. El is vitték őt a kórházba... de csak másnap hajnalban ... és holtan. . . .

És e vad népnek még dala is van... De minő vonítás ez!.. Valami vad jajveszékelés; durva artikuláltlan hangok részeg

tévedezése; visszanyomott keservek hangos kitörése; nehéz fájdalom felbődülése, mely a kízzott barmokéhoz hasonlít.

Hangszerök egy hegedű, egy czitera vagy tambura és egy kis kézi dob, csörgőkkel. Ezek használtak együtt is, egyenként is. Zene mellett mindig danolnak; vagy a zenész maga, vagy a jelenlevők egyike. A zenész nemcsak népdalt szokott énekelni, hanem gyakran egész regéket, népmondákat, történetet; ez utóbbiakat csak czitera mellett, s kávéházakban vagy hajók fedelén, hol kávé, csibuk és nargila szónál *) többen gunnyasztanak együtt. A regék éneke már szelidebb, emberibb hangzású mint a daloké; hanem monoton is.

Eddig úgy látom, hogy a bolgárok dala és zenéje a törökökével csaknem ugyanaz; mert hiszen ők különben is mindenben török szokásokat követnek. E bolgárnép, a török uralom alatt, minden eredetiségéből kivetkezett, s az egyetlen anyanyelvét kivéve, nemzeti sajátága nincs. Egykori léteiről semmi élő emlék nem beszél.

De mégis . . . most jut eszembe: hiszen épen a napokban láttam egy bolgár lakodalmat, az illető menyasszonyi felekezet udvarán. . . . Hogyan is tudtam illy hamar elfeledni?... Talán azért, mert e szegény menyegző nem tőn reám egyéb benyomást, mint legfeljebb a *szánalomét*.

A bolgár menyegző 8—10 napig tart. Ez alatt mindig tán—czolnak és lakomáznak. A menyasszony, — mint illyen, — *aranyhajat* visel. Az az fejére tesz egy roppant földig érő parókát, mely sárga réz fonalszálakból van készítve. Erre sarkig érő fátyol van tűzve. A fátyolon fölül kis vörös sapka. Ezen fő-

*) Nargila: dohányzó szer; azaz vízzel töltött üveg szájára alkalmazol! pipa, úgy hogy a dohányfüst a vízen átszűrve menjen a szárba, vagy inkább azon négy-öt rőfös bőr csöbe, mely finom drót tekerésre lévén boritva, hajlékony mint a kigyó. Ezen csövön át a füstöt nem a szájba szokás szívni, hanem a tüdőbe lélekezni. Nargilában csupán bizonyos persa dohányfaj használtatik, mellynek neve, t ö m b e k. Nagy darabokra van tépve; színe fehérsárga. Mielőtt pipába töltenék, ruhán át vízbe mártják és kifacsarják, hihetőleg azért, mert igen erős, és hogy lassan égjen.

lül ismét roppant virágfüzér. Öltözete mint egyébkor törökös. Bő bugyogó, hosszú szűk kaftán széles övvel, mellyet ezüst pikkelyek borítanak. Bő szoknyát csak az úri osztály, s ennél is csak a legifjabb nemzedék visel.

Akkor még szép meleg napok lévén: a násznép az udvaron tánczolt. Különbön, — mint mondják, — hasonló alkalommal télnek idején is az udvaron lánczolnak.

E táncz pedig annyiból áll, hogy karikába állanak a hányán vannak, nők, férfiak vegyesen, s összefogóznak. A kör közepén áll egy hegedűs, rendesen törökzigány. Ez elkezd egy török-rácZ jellemű nótát húzni, amollyan siralmasan egyhangút. Ekkor a körben állók hármat lépnek jobbra, egyet vissza balra. És ez így megy négy-öt óráig egy folytában, az az: reggeltől délig, déltől estig.

Ennyiből áll a tánczmulalság.

A törökezigány azon egy nótát húzza mind végiglen, mellyet elkezdett.

Milly szánandó poézis-nélküliség ez! . . . milly fantáziaszegénység! ... milly kalmári kedélytelenség!... milly érzelemüres gépszerűség! . . .

Ó magyar hazám! . . .

A töröknek tulajdonkép táncza nincs, hanem tánczosai vannak.

Ezelőtt néhány héttel egy török szekér áll be bánunk udvarára, iszonyú csörtetéssel. A két eleven török ló keletiesen van szerszámozva, háta és szügye cifra rojtos szőnyegekkal takarva. Az otromba kerekű kocsi hajója, — melly magosra van felpóczolva, — egy deszka szánhoz hasonlít. Ülés benne nincs, hanem fenekére szőnyegek terítvék, mellyeken keresztbe vetett lábakkal, pamut vánkosok között, két gyönyörű fiú ül, költői szépségű görög öltözetben. A fiúk 14—16 évesek lehetnek. Arczaik színe halvány, orraik, ajkaik gyöngéd női szabásúak; szép fekete szemek kissé bágyadtak; gazdag fürtök színe sötét barna. A hőség ellen ernyő védi őket, mellynek

kávájára virágokkal hímzett pamutvászon van feszítve, s ez rojtokkal gazdagon szegélyezve. A kocsis és gazda egy dörgő hangú izmos török férfi.

Miféle utasok lehetnek ezek? . . kérdezzük török házi gazdáinkat.

„Ah, ezek hajadéi-fiúk,“ — mondja pajkosan nevetve; „a hajrárn ünnepre jöttek; *csők gyüzetl japadsaklnr*;“ azaz: „igen szépen működnek.“

De miben áll működésük? . . .

„Hát. . . tánczban, zenében, mulattatásban...“

És csakugyan.....

Beszállásolván ide magokat, s egy mangálon megfőzvéen és elköltvéen étküket: estvére a két fin díszruhába öltözött. Fejökön kis vörös fes, tekercs nélkül; derekaikra görög tunikaszoknya kötve hófehér patyolatból; feltestükön halványsárga csíkos selyem mellény; derekaikon keleti sálöv; rövid bársony ujjas, aranynyal hímmezve, fölhasított ujjakkal, hogy alóluk a gyapjufátyol-magyaring bő ujjai kifityegjenek; patyolat bu—gyogó térdig érő; piros posztó harisnya (kamaschen), aranynyal hímmezve, és sárga czipellők; kezükben réz csattogák (castagnette). A dörgő hangú gazda kíséri őket hegedűvel a dunaparti nagy kávéházba mennek.

Később, kilencz óra tájban, Házmámal elmentünk ezt a mulatságot megnézni.

És a mit láttunk: utálatos botrány. . .

A kávéház teremő három részre van osztva, alacsony rácsozattal. Minden osztály tele van csibukot, nargilát és kávéet élvező törökökkel, kik a falak és karfák folytában ülnek, földre terített gyékényeken.

Az osztályok közepein tehát üres tér van. Az egész szobában három fagygyú gyertya ég, fali tartókban.

Egyik osztályban ül a dörgő hangú szekeres gazda, s hegedűszó mellett énekel egy szegletben. Középen tánczol a két fiú.

E táncz: a francia *Cancon*, török kiadásban.
Bordélyházi pantomia.

A tánczosok körben lejtének; egyik elől, másik hátul; — réz csattogóikat a zene szerint csattogtatva; tánczaikban főszerepet a has, derék, vállak, karok, nyak és fej játszanak; a lábknak kevés dolga van.

Ramazán alatt a török egész nap mitsem eszik, hanem aztán éjjel annál több részt vesz mindenféle élvezetből. Ezen böjti éjjelek, — dáridó és tivornya tekintetében, — a mi farsangi éjszakáinkhoz hasonlíthatnak.

A gazdagabb törökök, — éjjeli mulatságaik kiegészítésül, — e tánczos fiukat szokták meghívni házaikhoz.

Kossuth előtt is megtauczoltatta őket mostani gazdag házi gazdája, Ziah pasha sógora.

Viddin, octob. 13.1819.

Kossuth Szöllösit eltávolította köréből, miután ez kártyán tőle mintegy 300 darab aranyat elnyert.

Szöllösi magát itt Schullernek hívhatja, mert szepeg, hogyha régi nevére a törökök rá találnának ismerni, — mint egykori hitfelökre: — igen megjárhatná.

Batthyány Kázmér vette őt magához, tolmácsául és török nyelvmesterül.

Szemtanúk állítása szerint Orsován, azon éjjel, midőn Kossuth Ade Kaléba, az új-orsovai várba volt átmenendő: Szöllösi töltött puskával lesett reá a Duna partján, hogy őt, — mint maga monda,— osztozásra kényszerítse. „La bourse, ou la vie.“

Mellyik késett el: nem tudom; annyi bizonyos, hogy azon éjjel nem találkoztak. Hanem az osztozás itt Viddinben csakugyan megtörtént, valamivel finomabb modorban.

Asbóth és Szöllösi állításaik szerint, Kossuth ezer darab aranyat hozott magával, azon 13 ezer pengő forintot kívül,

mennyit az orsóval és karánsebesi kispénztárakból utalványozott magának, s kezéhez is vón.

A közhangulat igen keserű a miatt, hogy míg a kártya forgalom ezerekre rúg a fensőbb rétegekben, s míg az olasz és lengyel főnökök vagyonaikat megosztják szenvedő testvéreikkel addig a magyar honvédek rakásra halnak ruhátlanság s testi lelki elhagyottság miatt, kinn az Isten szabad ege alatt.

Mert a kellemes őszi napok könyörtelenül elzordultak; a honvédek éjjelnappal áznak fáznak, míg másfelől rász gyümölcsessel tömik magokat. Lehet-e így meg nem halni?...

Viddin, octob. 14.1849.

Hauslab tábornok idejöttét eleinte nem tudtuk mire vélni. A rég nem látott császári egyenruha itt közöttünk igen meglepő jelenet volt. Most már tudjuk miért jött. Kiáltványa hirdeti, hogy ő az önkényt visszatérni vágyakozókat akarja haza segíteni.

Alkalmasabb időben alig jöhetett volna, mint épen e pillanatban, midőn az éhség, hideg, betegség, elhagyottság és honvág, menekült honfitársaink nagy részét lelki testi erejéből kivetkeztették; midőn az izlámra térés ügye, s a bizonytalan jövő feletti viszályok az emigratio tömegében teljes szakadást okoztak.

Van is mozgalom közöttünk, minő négy hónap óta nem volt.

A tábornok olyan amnestiát hozott, hogy a honvédeket besorozzák tiszteikkel együtt; a császári szolgálatban volt tiszteknek pedig hadi törvényszék elé kell állaniok.

A polgári menekültekről szó sincs.

Viddin, octob. 15.1849.

A pashát a tábornok már több ízben meglátogatta. A pasha állítólag senkit sem akar innen haza bocsátani, meddig vagy utasítást nem kap ez iránt Sztambulból, vagy biztosítást a tábornok részéről, a felől, hogy a hazatérők közül senkinek csak egy hajszála sem fog megsérülni. A tábornok semmit sem ígér, azon kívül, a mire, kiáltványa betűi szerint, itteni eljárása szorítva van.

És így nem tudjuk mi fog történni.

A menekültek egy része a tábornok ellen fel van ingerelve, mi miatt szinte verekedésre került a dolog a székely atyafiak és magyar honvédek között, vagy jobban mondva a hazamenendők és itt maradandók között.

A honvédeket végre behozták a mezőről, s a bolgárok fészerei s istállóiba szállásolták, 30—40 emberével egy helyre.

Viddin, octob. 16.1849.

Egy utasnak, ki felülről jött a gőzösön, az ide kiszállást meg nem engedték. Azonban míg a gőzös itt időzött, az utas rajzónnal egy levelet írt Steinhöz, mellyben értesíti őt, hogy vele sok és fontos közleni valói vannak.

A levél helyesírási hibákkal telve, németes magyarsággal volt írva, névtelenül

E rejtélyes ember ijesztései daczára már 3000-re gyűlt a hazamenendők száma. Többnyire székelyek, és katonák; polgári rendű csak 3 vagy 4 van köztök.

B. I. g. meglátogatta H.....tábornokot, megtudandó tőle, hogy minő utasítása van azon polgári menekültekre nézve, kik netalán hazatérni kívánnának.

A tábornok egész loyális egyenességgel megmondta neki, hogy a nagyobb mértékben compromittáltaknak a hazamenetelt nem tanácsolja. Kiáltványán közlötteken kívül más utasítása nincs.

B. I. kérdezte tőle, hogy a pesti, pozsonyi és aradi hírek igazak-e? ... A tábornok azt felelte, hogy ezekről tudomása nincs. „Különben,“ — úgymond — „hogy a forradalom megkívánja áldozatait: az természetes.“

Viddin, octob. 17.1849.

Hauslab tábornoknak sikerült a pashát rábírní, hogy a hazatérni vágyókat föltétlenül eleressze. Holnap tehát az őket elszállítandó gőzösök és rakhajók meg is érkeznek. A visszatérők száma a háromezerét meghaladja. Vannak köztök lengyelek és olaszok; a többi majd mind székely. Mióta névjegyzékük elkészült, napi zsoldot is kapnak Hauslab tábornoktól.

Viddin, octob. 19.1849.

A viddini emigratio száma felényire apadt.

Isten veletek távozó honfiak, kik újra látandjátok a soha nem feledhető hazát, szívandjálók légének balsamát. . . ölelni fogjátok talán kedveseiteket!... Üdvözljétek a mieinket is! ...

Elmentek a cigány fiuk is, és elvitték magokkal tőlünk a magyar zenét, melly annyiszor megrikatta búbanatunkat, s könnyítette keblünk nehéz terheit! . . . Nem fogjuk e hangokat hallani többé soha! . . .

Isten veled becsületes Márton, ki hű társain valál életem leggyászosabb napjaiban!.... Te bizonyosan felkeresended őket, az enyimeket, ha még élnek; s hírt visesz nekik fölölem...

És ők fölkerekednek majd, mint őszi vándor madarak, hogy melegebb égajlak alatt új fészket rakhassunk, egymástól a sírig többé el nem válandók.

Várni foglak titeket, egyetlenül szeretteim, napokon és éjeken át! egész életem várakozás leszen.

„Letörlök emlékem faláról minden apró dolgokat; könyvbeli mondást, képet, múllak nyomdokát, mit ifjúság s figyelem gyűjtött reá: s egész agyam könyvében csak ti álljatok egyedül, és össze nem keverve apró ügyekkel! . . . *)

Viddin, octob. 22.1849.

Nehéz beteg voltam ... testi lelki beteg. Két nap alig bírtam megmozdulni fekhelyemen, a tornác széles deszkapadán. Nem volt ember, ki csak annyit is kérdezett volna tőlem: mi bajom van? ... annál kevésbé, ki csak egy ital vizet nyújtott volna enyhítésemül.

Szomorú az én magányom e sok ember között!.....

Viddin, octob. 23-1849.

Azon hírszellő lengett itt a napokban, hogy Komárom is feladatott volna ...

Illy hamar? . . . kérdi mindenki. — S ez mindenképen sokkal valószínűtlenebbnek látszik, sem mint egy ember is találkozni, a ki hitte volna.

Ellátásunk végre szabályozva van.

Élelmezés helyett fizet a török állodalom havonként a mi pénzünk szerint:

*) Shakespeare. Hamlet.

Kossuthnak	- - -	80	aranyat.
Batthyány Kázmérnak	- - -	80	„
Egy tábornoki	} rangunak	- 60	„
„ ezredesi		- 16	„
„ alezredesi		- 12	„
„ őrnagyi		- 8	„
„ kapitányi		- 8 ft 20 krt	váltób.
„ hadnagyi	- 8 „ 20 „	„	

Altisztek s közembereknek 14 piasztert, az az: 3 ft váltót.

Ömer pasha kincstárnoka (defterdár) és biztosa, Izmail bey, ezen kulcs szerint fizették ki octoberhavi illetményeinket.

Mi eléjük terjesztők, miszerint a fensőbb rangú lisztek ezen így megállapított havi járandósága, az alsóbb tisztek és közemberekével nincs igazságos arányban; hogy 8 ft 20 krból megélni lehetetlen, annál kevésbé három forintból.

De ők megmutatták, hogy náluk egy közember vagy alsóbb liszt élelmezése, a szultánnak naponként csak két garasába kerül; pedig ők katonáik számára napjában kétszer főzetnek. Nekik tehát e dolgon változtatniok nem lehet.

Azt pedig magunk is látjuk, hogy a török tisztek, — kapitánytól fogva lefelé, — szintúgy az állodalom által élelmezvék, mint közemberek; és ámbár külön tábla, de csak a közbográcsból tálnak a tiszteknek is.

Úgy segítettünk tehát a dolgon, hogy közpénztárt alapítottunk, azon hazánkfiaink segélyezése végett, kik relutumaikból meg nem élhetnek.

Ezen közpénztárba havonként adozunk relutumainkból ünkenytes aláírás útján e szerint

Egy őrnagyi	} rangu	2—3	darab	aranyat.
„ alezredesi		3—4	„	„
„ ezredesi		5—6	„	„
„ tábornoki		20.		

Őrnagyi rangú van 16. Alezredesi 7. Ezredesi 5. Tábornoki 4.

Ezek tehát fizetnek havonként a közpénztárba összesen 146 darab aranyat.

E pénztár feladata

1) Annyira pótolni a tisztek és közemberek relutumait, hogy amazok 16, emezek nyolcz—tiz váltó garast kapjanak, legalább is, naponként.

2) A fenmaradandó összegből pedig téli ruhaneműt készíttetni a ruhátlanok számára.

Batthyány Kázmér a számára küldött összeget visszautasította; a pasha pedig visszafogadni teljességgel nem akarta, megüzenvén Batthyáynak, miszerint a pénz elfogadása egyáltalában senkit nem köteleznd a szultán irányában semmi nemére a viszonyos tartozásnak, s hogy e tiszteletbeli adománynak elvagy nem fogadása, a török kormányra nézve teljesen mindegy.

Batthyány tehát egész illetményét, — az az 80 db aranyat, vagy négyezer piasztert — az emigratio közpénzlárának ajándékozta, azon kijelentéssel, hogy ezuláni járandóságai szinte mind egyenesen a közpénzlárba folyjanak.

E szerint a közpénztár jövedelme teend összesen mintegy 226 darab aranyat.

Guyon, Macdonald és még egy angol, elválván az emigratiótól Sztambulba elutaztak.

Viddin, octob. 24. 1849.

Új szállásom a múlt éjjel úgy beázott, hogy benne nem volt annyi száraz hely, hol magamat fekvé megvonhattam volna. Ez különben nem újság. Itt többnyire minden ház beázik, mint-hogy a cserép zindelyek fél-henger alakúak, a fedelek laposak, s házat fedni itt egyáltalában nem tudnak. Csupán a gazdagabbak nagyobb gonddal készült házaik tesznek kivételt.

Viddin, Octob. 25. 1849.

A harmadnap óta rebesgetett hír csakugyan valósul. Sztambulból rendelet jött, hogy a magyar és lengyel menekültek innen Sumlára, az olaszok pedig Gallipoliba szállíttassanak.

A pasha úgy indokolja a dolgot, hogy ez épen a mi biztositásunk végett történik. Szerinte a muszka követelte, hogy itt a viddini várban szorosan őriztessünk; elbocsáttatásunkat had-üzenetnek nyilvánítván. Minthogy pedig Oláhországban jelenleg több mint 30 ezer muszka katona van a szultán kormánya úgy hiszi, hogy egy muszka-török háború igen valószínű kitörése esetében legelsőben is Viddin vára fogná képezni a lapis offensionist. A szultán kormánya tehát elhatározta, bennünket leg-erősebb európai várába, Sumlába helyezni, hol teljes bátorságban leszünk, egyszersmind Szlambulhoz is közelebb jutandván. Újólág biztosit bennünket, a kormány részéről, hogy egypár hó után szabadon fogunk bocsáttatni.

Hanem e pashát már annyi szószegésen és ámitáson kaptuk, hogy neki többé mitsem hiszünk.

Az olaszokat állítólag azért viszik a márvány tenger partján fekvő Gallipoliba, hogy onnan könnyen az olaszországi partokra juthassanak.

E rendeletnek csupán annyi hatása van reánk, a mennyiben örvendünk, hogy e gyűlöletes fészekből kiszabadulván, legalább levegőt változtathatunk. Különben jól látjuk, hogy Sumlán is foglyok maradunk.

Rustsukig a Dunán mehetnénk, tehát gyorsabban, kevesebb költséggel és fáradsággal; hanem mivel az oláhországi partok némelly pontjain orosz csapatok tanyáznak: a pasha attól tart, hogy ha észrevétnénk a muszkanak könnyen eszébe juthatna bennünket hajóstól mindenestől elfogni.

E szerint szárazon menendünk egész Bulgárián keresztül.

Nem jöttünk tehát e barbárországba egészen hiába.

Látni fogunk ismeretlen történeti tárgyakat, új képeit a természetnek; hegyet, völgyet, erdőket, folyamokat, és nagyméltoságu sziklabérczeteket,

Meglátandjuk a világhírű Balkáni, a hajdani Haemos és Sophia hegyek ormait, az ó és új idők nagy csatáinak színhelyét, néma tanúit és emlékeit.

Látni fogjuk Bulgárhon nevezetesebb városait . . . tán székhelyét egykori fejedelmeinek, kik közül egyiknek unokája, *Sisman*, *) itt Viddinben kalmárkodik, s Temesváron is raktárral bír; s kinek ősapját, az utolsó bolgár királyt, Bajazet szultán győzte le s ölette meg, a XIV-ik század végével.

Az itteni török kalmárok Sumlát nagyon dicsérik; mondják, hogy gyönyörű fekvése és igen jó vize van. . .

Sumlát az 1829—ki hadjárat teszi nevezetessé.

A kis Balkán bércei között fekszik, határváros Bulgária s Rumélia között, mely hajdan Thraciának nevezeték.

Hadi tekintetben egyetlen kulcsa Ruméliának, mellyel Bulgária felől a Balkánhegyek természeti bástyái védenek.

Diebics, 1829-ben, 80 ezer emberrel csak 30 napi ostrom után, és iszonyú áldozattal vehette be Sumlát, mellyel a Balkán magas bércei, mint óriási sánezok vesznek körül. Czánya innen nevezte Diebicset aztán Sabalkanszki-nak.

Mi Ily szerteszét szór bennünket a fergeg! Egyiket viszi délnek, a másikat keletnek, a harmadikat nyugotnak . . . és egyik sem tudja, hol fog e szó fülébe hangzani: „megállj!”

Viddin, octob. 26.1849.

Az olaszoktól elbúcsúzánk. . . .

Harczi dalokat és indulókat énekelve vonultak végig a városon. Elkísértük őket a meddig csak lehetett. . . . Hangos

*) Most Sismanovicsnak nevezi magát. Ez a viddini pashák örökös banquierja.

istenhozzádot küldönk utánok ... míg a könnyek ős távolság el-
takarták őket szemcink elöl . . .

A lengyelek és renegátok holnap indulnak, mi pedig egy
hét múlva.

Olly kimondhatlanul fájó érzelem nehezkezik az emberre,
valahányszor közölünk valaki távozik, a hányszor lájtuk, hogy
ismét megkevesbedénk.

Lám, a közös nyomor mennyire össze szoktatja az embe-
reket, kik különben idegeneknek látszanak.

Midőn egy megszokott ismerős arc, e hontalan népcsa-
ládak egy tagja, tőlünk örökre búcsút vesz: a fájó húrok inin-
denike feljajdul a kebelben. . . . Illyenkor újra:

„Felmerül a gyásznak régi tere,

S míg könnyekbe vész a szem sugara

Nem jön enyh a szívnek bánatára.“

Szánjuk őket, a távozókat, és szánjuk magunkat, kiknek
számára „nincs helye a nagy világon.“...

Viddin, octob. 28.1849.

Megkértem Ziah pashát, hogy ha eltávozásunk ulán, ne-
talan családom ide megérkezne, — mit okaim vannak remény-
leni,—utánunk szállítását eszközölni szíveskedjék. Eztő a rész-
vétnek legmelegebb kifejezéseivel ígerte meg.

Midőn Kossuth, a főtisztek, s néhány polgári rendűiek nála,
Hajram alkalmával, látogatást tevénk: Ziah pasha teljes nem-
zeti díszruhába öltözve fogadott bennünket,

Regényes férfialak, a középkorból.

Sötétkéék bársony attila-dolmány, arannyal gazdagon hi-
mezve, könyökig fölnyitott újakkal. Alatta vörös csikós sárga
mellény; széles öv, teljesen borítva gyémántok és minden-

féle drágakövekkel. Térdig érő bőbugyogó, narancs szinti vastag atlasz szövetből; hasonló szinti kamásli; mind gazdag arany sujtással; piros papucsok. Fején vörös fesz, hosszú fekete selyem bojttal; előrészen nagy boglár, tiszta gyémántból; és kócsagtoll.

A janicsárok eltöröltetése óta a hadsereg és minden államhivatalnokok öltözete európai szabású egyenruha lévén: az ősi divatú török nemzeti öltözet a pashák palotáiból egészen eltűnt, és csupán a közpolgároknál maradt meg eredeti valóságában. Ugyanezért Ziah pashának e szeszélye igen meglepő volt mindenkire. Szokallansága magoknak a törököknek is feltűnt, de koránsem kellemetlenül, mert, kivált az üreg müsülmanok, ezt az új frank divatot nem igen szerelik, s az újításokat általában hitetlenség és elfajulás jeleinek tartják.

Innen is látszik, hogy a Sztambullól távolabb eső és nagyobb hatalmú pashák, milly kényelmes és független állásba teszik néha magokat a fényes porta ellenében.

Ziali pasha e diszöllözetet az ő híres magyar vendégeinek tiszteletére vette föl, — mondják a törökök.

Viddin, octob. 29. 1849.

Ziah pasha, a fényes porta rovására nekünk ünnepi ajándékot, s ezzel egyszersmind útravalót adott. Ebből mindenkire egy egész havi illetmény jutott, s még a közpénztár számára is maradt fenn valami.

Ez ünnepen a török minden igaz hitű felebarátjával kibékül; ennek jeléül, reggel, minden ismerősével összeölelkezik; a szegényeknek a gazdagok ajándékokat osztanak.

Kossuthnak a pasha különösen egy arab rabszolgát, ötezer piasztert (500 pforint), egy igen díszes balár-kocsit, és több-féle keleti szőnyegetek ajándékozott.

A katonai főnökök 4000 piasztert kaptak fejenként.

Viddin, octob. 30.1849.

A beteg és ruhátlan honvédek javára tervezett előadás, Hauslab tábornok véletlen megjelenése, s a sumlai út közbejöttével elmaradt, sőt a közpénztár alapítása által feleslegessé is lőn. Mi azonban a műtárgyak egy részét előadtuk, — saját magunknak, — Asbóth lakásán. E műtárgyak voltak mindössze is egy pár magándal, szavalat, és népdalok egész kar által énekelve, guitarre mellett, minthogy más hangszerünk a cigányok elmenetele óta nincs.

A hallgatók közt voltak: egy angol, ki a napokban érkezett ide, továbbá Tompson, Carossini, Zerfi *), Dembinszkiné és egy kavasz pasha.

Népdalaink az angolok és törököknek határtalanul tetszetek.

A kavasz pasha, — a nélkül hogy magyarul egy szót is értett volna, — az előadást feszült figyelemmel kísérte; mert hiszen ő ilyeneket nem látott és nem hallott soha. Szaválás alatt különösen annyira elmerült a bámulásban, hogy szemei és ajkai, arcának színe s vonásai ösztönszerűleg változtak az előadás kifejezései szerint, nem kis multságára Tompsonnak, ki vele szemközt ült. De midőn „*Az örült*“ szavaltatott Petőfitől: akkor már a török megsokalta a dolgot. Arcvonalmai eleinte eltorzultak, mint az előadás hozta magával; később azonban bizonyos gyanú és aggály jelei látszottak vonásain, míg egyszer felkerekedik helyéből, s az ajtón lassan kisuhan.

Zavarba jött a szavalóra nézve; nem tudta mit tartson fölöle bolond-e vagy ördöge van? mint ezt a Kossuth mellett inspectiön levő török tisztnek a másik szobában borzalommal elbeszélte.

*) Zerfi és Carossini Belládban tartózkodnak, honnan látogatásunkra jöttek jde.

Asbóth elszavalta Vörösmarty „Hontalan“-ját, melynek utolsó sorai Kossuth lelkére tör szúrásként látszotak hatni.

Viddin, octob. 31.1849.

Holnapután reggel indulunk. Podgyászainkat ökrös szekerek fogják vinni, magunk pedig, — a főtisztek, — háts lovakat kapunk, a kinek t. i. paripája nincs.

Kossuth, — sztambuli tudósítások nyomán, — különféle reményekkel kecsegtet bennünket; de engem már a hit, remény és szeretet szentháromsága csaknem egészen elhagyott.

Izmail bey ezredes, Omer pasha megbízottja fog bennünket kísélni. s ellátásunkról az egész úton gondoskodni.

Es gondoskodik Lüllei. . .

Csak legéletrevalóbb ember a zsidó.

Ez a Lüllei egy fillér nélkül jött ki Magyarországból. Rendőrbiztos volt Hajnik alatt. Felesége öt gyermekkel Pesten maradt szinte egy fillér nélkül, ha t. i. a magyar bankjegyeknek ott-hon értékük nincs.

Látva Lüllei, mennyire érzi minden ember itt egy afféle civilizált vendéglő vagy casino hiányát: kapja magát, e török bánban casinót nyit; azaz: kibérel egy szobát, csináltat bele egy hosszú asztalt és két lócsát, a közös folyosónak egy részét elfoglalja, oda helyez egy másik hosszú asztalt és mellé két deszka padot, beszerzi a szükséges eszközöket, úgymint: kártyát, théát, kávét, bort, rumot, sajtot, kaviárt, tojást, sardellit, vöröshagymát: és ezekkel egy hónap alatt 150 darab arany rebachot csinál. Ebből 50 darabot már el is küldött kereskedelmi úton családjának Pestre.

S minthogy élelmi tekintetben sumlai utunk valószínűleg hasonló lesz az oláhországihoz: tehát Lüllei, mint afféle ildomos zsidó, két egész társzekeret rakott meg mindennemű enni és inni valókkal.

Jó drágán fogjuk ugyan fizetni az adagokat: hanem löszén a pénznél drágább a jó egészség.

Tehát isten hozzád Viddin! . . . Vajha ne láttalak volna soha!...

Rom, novemb. 2.1849.

Ziah pasha maga kijött a viddini bástyaterre, elindulásunkra fölügyelendő. Kossuth szinte megjelenvén a külső városház előtti téren, hol össze kelle gyülekeznünk: röviden elbúcsúzott a pashától, mind maga, mind az emigratio nevében. Szavait Cseh, az öreg székely tiszt tolmácsolta, ki Törökországot már egy ízben bekalandozta, s nyelvekkel és szokásaikkal ismeretes. A pasha megölelte Kossuthot szemeiből könnyek hullottak...

„...Isten vezéreljen derék magyarjaiddal együtt!...“ monda megindulással. Mi pedig „*éljen!*“ kiáltással viszonzánk jó kívánatát, s elindulunk.

A lakosság nagy része kitódult, hogy meglásson bennünket utóljára, s az utcát, hol, kimentünk, két felől végig elállotta.

Török ismerőseink, a hadsik, csorbadsik és duttyándsik, búcsút integettek felénk török mód szerint; az az: jobb közökkel mellöket, ajkaikat és homlokaikat érintve, aztán mély bók mellett köszöntést intve.

„Allaha iszmarladiz!... (istennek ajánlottunk) .. „Isailah, masallah csalmás atyafiai!“— Az öregebbek elérzékenyülten váltak el tőlünk.

Elindulásunk napja gyönyörű volt. Mondhatlanul boldogok valánk az első pillanatban, midőn Viddin kapuin kilépve, magunkat a szabadban leelőször körültekintük.

A városon kívül egy szép réten megállapodtunk, hogy bevárjuk az elkésetteket, s egyszerre induljon el egész karavánunk.

E legelőn tömérdek cigány sátorozik. A mint szekereinket e cigányhad megpillantó eszeveszetten rohant felénk minden

percupattyostól, és iszonyú sivítással kezde bennünket ostromolni *baksisért* (baksis annyit tesz mint: ajándok, borraivaló), csak egy kis *páráért* (fillér). Ez volt aztán a cifra jelenet, minőt nem mindennap láthatni. Félig és egészen mez nélküli alakok, aprók és nagyok, mind a két nemből. Az épebb öltözetűek tarka török-bolgár viseletben; pipás és bugyogós nők. A serdülő leányok hollószínű de boglyos hajába fejér és sárga rézpillangók, vagy pénzdarabok, s mindenféle szinti klárisok fűzve. Nehány purdé nyakában egy egy honvéd dolmány rongyai, egyéb semmi. Másokon egy egy pantalon foszlányai, semmi egyéb. Egy némelly eladó leánynak arca, álla, homloka aranyfüsttel foltonként megaranyozva; szemöldökei vastagon befeketítve, s orruk fölött egyfolytában összetoldva.

„Miért mázoltátok így be magatokat?“ .. kérdezők.

„Ezek menyasszonyok“ — felelt a *dódé* helyettük... baksist kérve számokra.

Már Viddinben is láttam illy aranyozott képű török leány gyermekeket, bajrám-ünnep idején.

Némellyek csörgő kis dobokkal és nyikorgó hegedű szóval iparkodtak bennünket szájalomra indítani.

Egy pár török dzsidás elvesztve türelmét, neki vágatott a cigány sokadalomnak; hanem mintha csak vízben gázoltak volna: a szerte futott sovány lábú perepuly már a másik perczben isinél ott termett körülöttünk. Mintegy háromszázan lehettek.

Kossuth és Batthyány aztán, c nap örömére, apró pénzt szórattak ki közöttök.

Na!... volt ekkor zsvaj, visítás, hentergés, ezerféle bukfenczek; egy kikoplaltalott kutya és macska légió bős marakodása; szóval a cigány-spectaculum elérte netovábbját.

Végre mindnyájan összejöttek.

Ekkor szekereink rangszerinti sorban elindittának. Az úti rendre való felvigyázattal egy honvédtiszt bízott meg.

Legelől ment egy lovas kalauz; utána Izmail bey, könnyű kocsin.

Ez után mindjárt egy szakasz török dzsidás.

Ezek után a magyar főnökök lóháton.

Ezek után a többi lovas emigránsok.

Ezek után a kocsik. Elöl Kossuthé, aztán Batthyányé, Perczelé, Visockié s így tovább.

Mészáros és Dembinszki a lengyelekkel mentek el.

A szekerek sora mellett két felől két szakasz dzsidás.

A szekerek után közhonvédek és altisztek gyalog.

Ezek után ismét egy szakasz dzsidás.

A honvédek gyalog voltak ugyan kénytelenek elindulni, de tisztí podgyász szekér annyi volt, hogy ezekre lassanként valamennyi honvéd felülhetett.

Kossuth, Ziah pasimtól kapott kocsijában, az ifjú Dembinszki grófnőt illéssel kínálta meg, mit ez elfogadott, ü maga felváltva majd lóháton ül, majd a kocsiban.

Egész nap folyvást jöttünk megállapodás nélkül, de olly lassan mászva, hogy alig hagyunk hátra két állomásnyi földet, pedig a török dzsidások hosszú botokkal nógatták a bolgár fuvarosokat és bivalyaikat.

Estve felé Lom városába értünk, mnelly magas dombon fekszik a Duna jobb partján. Földsánczokkal van kerítve. Lakosainak száma mintegy 20 ezer; két harmada bolgár, egy harmada török.

De minő sajátságos eljárás volt ez ismét!...

Valamennyi házbirtokos a város végén várt bennünket egy csoportba gyűlve, a *müdir* vezérlete alatt. Izmail bey már szinte ott ült a fő helyen, és hatalmasan csibukozott.

Müdir annyi, mint városkormányzó.

A müdir körött pisztolyos rendőrök (kavaszok) botokkal, főnökük intésére vigyázva.

A mint karavánunk sorban érkezett: azonnal minden szekér egy gazdát kapott; az az: minden házi gazda egy szekér vendéget.

Az öreg Cseh tolmácsolt bennünket.

A мүdir sorban megkérdezte rangunkat, s a kezében levő névjegyzék után előszólította az illető gazdát. A tehetősb gazdák főbb rangú vendégeket kaptak.

A gazdának rögtön vezetnie kellett, vendége szekerét haza, s mérsékelt fizetésért mindennel ellátnia.

Ha a szállított gazda rögtön elő nem állott, vagy észrevételeket tenni merészelt: azt a kavasz tüstént bottal capacitálta.

Meddig a bolgár gazdáknak tart: addig a sor a török gazdára nem kerül.

Lom városa mindenben képmása Viddin külvárosának. Egyetlen nevezetessége: nagy márvány boltozat alatti szökő kútja 50 csurgóval.

A mi házi gazdánk jó módú bolgár ember.

Kíséretünkből egy csausz, Szaid cíFendi, szinte hozzánk szállásolta magát, miután erre tőlünk engedélyt kért és kapott.

Szaid effendi számunkra rögtön vacsorát parancsolt. Reszketett a bolgár előtte, s minden kívánatát gyorsan teljesíté.

A bolgár házában, — szokás szerint, — bútornak híre sincs. A szoba földjére nagy tarka rácz pokróczok terítvék; a falak mellé pedig szalmával tömött vánkösök támasztvák. Ebből áll minden.

A csorbadsinak Cgazda) úgy látszik, parancsa volt vendégeit kész vacsorával várni. Alig telepedtünk le, már hozta be az asztalt, rakva fedett czintálakkal, mellyek különféle étkeket tartalmaztak.

Ezen asztal nem egyéb, mint egy nagy lapos fatál, egy arasznyi magas talpazattal. Törökül a neve: *paralia*.

Ezt a bolgár letette a ház közepére, s a czintálak fedeleit leszedte; mi pedig körül ültük, törökösen keresztbe vetett lábakkal.

Ekkor a bolgár gazda egy végtelen hosszú asztalkendőt hozott, s úgy illeszté elénkbe, hogy belőle mindenkinek jusson.

És mellénk helyezvén a boros kancsót is: maga az ajtóhoz

állott, — keleti szokás szerint, — vendégei kívánatára figyelendő, s nekik szolgálatot teendő.

Egyik tál étel juhússal főzött édes káposzta volt; a másik rizskása parázsán; a harmadik hagymalé ürühússal és paprikával; a negyedik olajbogyó ecetben savanyítva; az ötödik keserű sajt. A terítetlen asztalka szélén köröskörül kenyérdarabok. A török a kenyeret nem szeldeli, hanem tördeli.

Mínthogy a pashától kezdve itt mindenki pusztá kézzel eszik minden ételt: evő szereket a mi gazdánk sem adott, hanem mi aztán a magunkéit vettük elő, s a magunk módja szerint látunk a dologhoz, a csorbadi nem kis multságára.

Vacsora után egy suhancz réztálat és rézkorsót hordozott körül, a végett, hogy kezeinket megmossuk; egyik kezében a tálat tartván, a másikkal vizet öntvén a korsóból kezeinkre.

A gazda pedig ez alatt az asztalt mindenestől kivitte, helyéről a hulladékokat a tűzhelyre seprette, a kandallóban jó tüzet rakott, s ezzel eltávozolt.

Még ma estve más szekérre kellett átraknunk podgyászainkat, mert holnap hajnali négy órakor indulunk.

Két emigráns maradt el tőlünk Viddinben: Batthyány István gróf, és Makai alispán. Az osztrák consuli ügyvivő lakában vonták meg magokat. Az első Sztambulba menend, onnan annak idején majd haza térendő; a másik pedig útját egyenesen és azonnal haza felé veendi.

Mahlat novemb. 12.

Tíz napja mióta Viddinből elindulánk. A bolgárok azt mondják, hogy még tíz napi ut van előttünk Sundáig. És ha netalán utunkat árvizek vágnák el, minők itt ez időszakban a Balkán völgyeit rendszerint előzönlík: úgy három hét múlva sem érünk Sumlára.

Pedig már eddig is rettenetes az a mit szenvedünk.

A bolgárok és törökök fakó szekerein ülni lehetetlen, mert otromba szegletes kerekeik lévén, a legegyszerűsebb úton is kirázzák az ember lelkét; hát még ilyen útnélküli utakon, minők egész Bulgáriában vannak, különösen a Balkán bércei között. Pedig ezt, mellyen mi jövünk, a *padisah útjának* nevezik!...

Lóháton kell tehát ülnöm, hajnaltól késő estig, mindennap. Bivalyos szekereink egész nap folyvást mennek. Állomási napközben nem tartunk soha. Csupán azért állapodunk meg néha egy egy negyedóraig, hogy az elmaradtak a többit utolérjék. E megállapodási percek alatt szoktunk valamit falatozni tarisznyáinkból.

Lovas fogatok ez országban nem léteznek. Utazás, fuvarozás, szállítás háttal lovakon, karavánokkal történik. Egyéb szolgálatra bivalyok és ökrök használtak. Ökreik olly aprók, mint a mi legkisebb riska teheneink.

Itt az ökröket és bivalyokat szinte patkolják, az az körmeikre egész vas talpukat szegeznek.

Több szekér török szét naponként. Azért egy idő óta üres szekerek is jönnek velünk, illy esetekben felvenni a podgyászokat.

Ezt tudva és látva egynemelly konok bolgár fuvaros: készakarva széttöri szekerét, hogy terhétől megszabadulva haza mehessen. Így jártak fuvarosokkal tegnapelőtt Faur és Szerényi. A bolgár egy mélységnek hajtott szándékosan, hogy szekere feldüljön és összetörjék. És így lőn. S mi több: rendkívül sötét lévén az est, az utat is eltévesztették. A bolgár egy darabig vár, hogy majd segítségre jönek a hátra levők; de megunván a várakozást: kifogja ökreit, és ott hagyja összetört szekerét és magyarjait podgyászoszul az útfélen. Ezek egész erejükből kiáltottak segélyért, de hiába, nem hallotta őket senki. Végre sem volt mit lenniük egyebet, mint, hogy egyik elinduljon segély után, a másik pedig a podgyász mellett maradjon.

A török bimbásinak mégis az a jó ötlete volt, hogy a falu végén, — mellyben megszállottunk, — roppant máglyákat gyűjtatott, mellyek az eltévedetteknek valóságos fénytornyokul szolgáltak, s őket révpartra vezették. A máglyák mellett a falu gazdái és kavaszok várták az érkezőket, hogy őket nyomban szállásra vezessék.

Ezen fénykalauz Faurt is útbaigazítván, sok veszödség után, és késő éjjel végre ők is szállásra vergődtek.

Útközben, nov.13.1849.

Noha egész nap útban vagyunk: szekereink és dzsidásaink napestig soha nem ételnek, s nem itatnak, daczára a hőségnek, mellyben a török november a magyar júliussal vetélkedik.

Mind e mellett a török dzsidások lovain a fáradságnak legparányibb jele sem látszik, pedig őrnagyuk és főtiszteik útközben egész napokon át agarásznak.

Lovaik arab fajúak. Nem nagyok, de rendkívül elevenek, gyorsak és *kitartók*. És e tüzes vérűségök mellett, korán sem vadak és féktelenek, hanem ellenkezőleg: a legjobb természetűek; szelídek, úgy szólván értelmeseek, és annyira ügyesek, hogy a sziklabérczeken, embernek is csaknem járhatlan utakon, a legbámulatosabb könnyűséggel haladnak át. Efféle veszélyes helyeken kissé megállapodnak, fejöket lehajtják, annyira, hogy orruk csaknem a földet éri, s miután a helyet jól megnézték vigyázva, de biztosan mennek vagy ugranak rajta keresztül.

A török lovak árpával élnek, minthogy zah egész törökországban nincs.

Kossuth, Perciel, Batthyány ós kíséreteik, mindjárt harmadnapra elváltak tőlünk. Az az, megunván a mi bivalyainkkal fontolva haladni, saját jó magyar lovaikon előre mentek, s eddig talán már közel járnak Sumlához is. Minthogy pedig Izmail bey

velők ment, egy szakasz dzsidás kíséretében, s a mi karavánunk felügyeletét egy ügyetlen bimbasira bízta: dolgaink azóta rendetlenül, nyomorúságosan mennek. Ellátásunkra nincs gond. Egyszer már az utat is eltéveszték, s c miatt egy egész napot vesztettünk. Emigráns-népünknek igen keservesen esik illy árván hagyatni el azok által, kiknek tekintélyükkel rajtunk segíni, velünk minden sorsban osztakozni kötelességük volna.

Hajh!... keserű a mi árvaságunk!... igen keserű...

Útközben, nov. 14. 1849.

Minden népfajok közit a szláv az, melyet legkevesbbé tudtam szenvedhetni teljes élelemben.

A híres lengyelfaj, — melly a szláv ágazatok közt legnemesebbnek tartatik, — mióta közelebbről ismerem, nem volt képes nálam más benyomást hagyni, mint elvitázhatlan utálatot.

A szláv jellem, következő alkatrészekre osztható.

Három rész cigány, két rész zsidó, egy rész keverék.

E keverék alatt azon kis vegyületet értem, melyet szomszédjától, vagy azon vallásfelekezet szelleméből magába szív, mellyhez történetből tartozik.

A szláv: vagy határtalan zsarnok, vagy határtalan szolga. Hajlamai kitűnőleg e két végpont felé billegnek.

Hatszáz éves török kényuralom e bolgár népet tökéletes barommá minősíté.

Egy otthoni magyar embernek már most nincs arról fogalma, minő teremtménye lehet az istennek azon baromi ember, a ki még azon kívül szláv is! . . . az az minő valami azon szláv, ki még szörnyű barom is egyszersmind!...

Ezt látni, tapasztalni kell.

E tartomány a természet kincseinek mérhetlen tárháza; de szintolly mérhetlen ez emberek testi lelki nyomorúsága.

E földáldásai részint ismeretlenek, részint használatlanok.

A török egyeduralom tulajdonjogot nem ismervén meg-öli e föld népének munkaösztönét; elbénít benne minden szorgalmat; mert hiszen a rája mindennap azon gondolatlaltörli le homloka verítékét, hogy ismét nem magáért fáradozott.

Így aztán természetes, hogy a munkakedv illetén ellom-pulása lassanként teljes tunyaságba megy át; s hogy a meg-csontosult lomhaság viszont erkölcsi inercvitltség jellemét ölti fel; és hogy mind ebből szükségképen szegénység, végső el-aljasodás, baromi állapot következik.

A bolgárok is épen olly földalatti gödrökben laknak, mint Oláhország földnépe.

Eddigelé csupán két éjjel volt emberi szállásunk.

A milly szép napjaink voltak eleinte, épen olly zordak a mostaniak. Egész nap ázunk fázunk.

Többnyire késő estve szoktunk érkezni illy házatlan fal-vakba állomásra, kiéhezetten, elcsigázottan, összetöröten. Bes-zállítanak bennünket hatod magunkkal egy efféle sáros gödörbe, hol a bolgárcsalád együtt lakik mindenféle házi barmaival, s hol nem hogy az éhes gyomornak valami kilátása lenne, hanem a szó teljes értelmében nincs a jámbor menekvőnek fejét hová lehajtania.

Pedig minthogy kenyér és hús osztalékot három négy nap alatt kapunk egyszer, — mióta bennünket Kossuth és Izmail bey itt hagytak: — kénytelenek vagyunk élelmi tekintetben is bolgár gazdáinkra szorulni.

Örömebb hálnánk a szabadég alatt is, mint e büzhödtt légü gödrökben: de az eső folyvást esik, s a bolgár parasztnak csürje, fészere nincs.

Kérünk tehát a bolgártól kenyeret: nincs; bort: nincs; pálinkát: nincs; tyúkot: nincs; burgonyát: nincs!... De hiszen megfizetünk mindent, *készpénzzel*, nem nyugtatvánnyal: nincs semmi!...

Panaszoljuk a bimbasinak, s kérjük őt, találna valami

módot benne, hogy a szultán vendégei, fizető készségük mellett, az éhség áldozataivá ne legyenek.

„Verjétek meg jól a hitetlen kutyákat,“ — úgymond a bimbasi, — „meglátjátok adni fog azonnal mindent. Mondjátok, hogy ha ide hozatom: jaj lesz neki!“ ... És el is küldött velünk egy csauszt (örmester), ki súlyt adjon igényeinknek.

Az alatt a bolgár megszagolván, hogy a törökhöz mentünk panaszra: mire haza értünk már volt minden a mit kívántunk.

Hanem a török csausz, hogy hiába ne fáradt legyen, a bolgárt kissé — amúgy törökösen — megintegette, hogy íraskor a szultán vendégeivel emberségesebben bánják.

Nem hisz e buta nép senkinek, s nem bízik senkiben. Egyébiránt a lengyelek egész úton, hol előttünk jártak, ismét becselenséget hagytak hátra, s az emigránsok hitelét mindenütt semmivé tették, mert nem csakhogy mit sem fizettek, hanem még requiráltak is: tyúkot, ludat, s több efféléket.

És mi kénytelenek vagyunk mindenütt a bimbasi módját alkalmazni, az az legalább bottal fenyegetőzni, hogy a bolgártól *pénzért* valamit kaphassunk. Illy bánáshoz vajmak szokva. Mert ez országban csak két osztály van: a ki ver, és a ki veretik.

Ekkor aztán kileremti az élelmi szereket akárhonnán, s hozzá lát a kenyér, s mamalíga készítéshez.

Ha búza lisztje van, — s ez ritkaság, — a bolgárné azt hideg vízzel rögtön tésztává keveri, s a tésztából két lepényt csinál. A gödörház közepén már jó tűz ég, melly éhes emigránsok által van körül ülve, törökösen. A gazda félre szítja a tüzet; a két lepényt az izzó tűzhelyre veti, és zsarátnakkal betakarja. Egy óra alatt a lepények megsülnek. Ekkor kivétnak, a hamutól megtisztítatnak, s a kenyér kész. Színe belől feketezöld, mint nálunk a kendermag pogácsák.

A hol búzaliszt nincs: ott a bolgár gazdasszony mamaligát csinál. Az az megtölt vízzel félig egy bográcsot, mellyel a kéményből függő láncz tart a tűz felett; aztán a bográcsot tele rakja kukoricza liszttel. Midőn a víz forni kezd: egy piszkafával

kavarja, tlömöczköli a bogrács tartalmát, s néhány percz múlva kész a mamaliga. Ekkor a bográcsból egy kerek deszkára kifordítja, s czérnával darabokra metszi. Ez aztán a kenyér hiányát pótolja; de tulajdonképen sem puliszka, sem görhe, sem máié, sem kenyér.

Magunkat soha kellően ki nem nyugathatjuk, mert mire nyomorúságos vacsoránk elkészül, éjjel is elmúlik, s a török már hajnali 3 órakor indulót trombitál, minthogy rendesen bele telik 3—4 óra, mire mindnyájan összejövünk a falun vagy városon, kívül, hogy együtt indulhassunk, miután bennünket számba vettek.

Útközben, noverab. 16.1849.

Úgy van mint gondoltuk. E falusi bolgár nép, — melly sírgödrökben lakik, — azért nem épít embernek való házat a föld színe felett: mert ezt a törökök jóllét, gazdagság jelének tartanak; s a rája, kinek ily emberi lakása lenne, csak telhetetlen zsarolás, irigység és nyomorgatás tárgyául fogná magát kitenni, a munkátlan, türelmetlen, vad, kéjencz, ingyenélő, zsarnok török tisztviselő szemében.

Ezért van, hogy a városi bolgár is, minél gazdagabb, annál rongyosabb; az az: annál inkább kerüli a jóllétnek minden külső látszatát.

Ezért van, hogy a városi bolgár háztája, kerítése, kapuja, többnyire a szegénységnek szerény, alázatos képét mutatja; ezért van házaiknak két ronda előudvara, szűk, rejtelmes, tekervényes bejárása; holott ha gondosan zárt kapui megnyílnak előtted, s ha piszkos előudvaraik tömkelegén át a legbenső udvarra lépsz egy tündérkertben találod magadat, hol márvány csurgókon át hús forrásvíz csergedez; s melly kert közepén szőlő, eper és fügefák lombjai között áll a rongyos bolgár kalmárnak kényelmesen díszes laka, szabálytalan keleti modorában, ékes faragatú fa oszlopszata s tágas függő erkélyeivel.

Ha falun, a föld színe fölöli épült viskót lát az ember cserép földéll: bizonyos lehet benne, hogy ott nem bolgár, hanem török lakik.

Torony, templom, harang, sehol egész Bulgáriában nem lélezik. A bolgárok egyházai városokban is csak közönséges faházak modorában s rejtett udvarokra építvék; szegények, kisszerűek.

A bolgár még vakbuzgóbb mint a török. A muszka czárt második lénynek tartja Isten után; a Krisztus kisöccsének. Oskolának itt híre sincs. Írni, olvasni még kalmárjaik sem tudnak, csupán kivételképen. . .

A bolgár, keresztyén vallásfelekezetet a magáén kívül nem ismer, sőt saját vallása elveit sem ismeri, kivéve néhány külső formáit a szertartásnak. Szerinte csupán az a keresztyén, ki a keresztet úgy veti inigára mint ő: jobbról balra.

Ruházata csupán sünében különbözik a törökétől. Ivaflán szabású öltönyben jár, löje férfia egyaránt. Bugyogó nadrága valamivel szűkebb mint a töröké. Kelméje egész öltönyének fejér, vagy barna szűk posztó, mellyel maga készít. Dereán hosszú övtekeres vörös vagy fejér szövetből. Fején báránybőr csalma féle. Lábán bocskor. Fejét a férfi török módra beretválja, csupán kaponyája tetején hagyván egy hosszú fűrt hajat.

A mamaliga és a czár minden testi lelki szükségeit, az üzérkedhetés minden föld vágyait betöltvén: ezeken túl a bolgárnak eszméje, világa nincs.

Talán egyetlen egy bolgár sem lenne jó kedvéből földiparos gazda ember, a legkedvezőbb jogi körülmények között sem, ha erre sorsának vas kényszerúsége nem szorítaná, mert a bolgár mihelyt ötven piaszteri össze kuporgatott, azzal rögtön cse-reberét kezd, kalmárkodk, és lelketlenül csalja, húzza vonja saját testvérét épen úgy mint a törököt.

Szomodén, novemb. 20.1849.

Ködös esős napjaink valóságos tavasziakká változtak ismét. Tiszták, melegek. . .

Hanem éjjeleink annál hidegebbik.

Eddigi állomásaink közül ezeket jegyzem fel:

Lom, város.

Palánka, város.

Mokrest, falu.

Monaszterli, falu.

Altimír, falu. •

Izmail bunár (Izmail kútja), fali.

Mablat, falu.

Plevna, város.

Lovcsa, város.

Köszekő, falu.

Selvi, falu.

Gradistyán, falu.

Novoszello, falu.

Szomodén, falu Tirnova mellett.

Három ízben voltunk töröknél szálláson, én, Házmán és Lorodi, olyan falvakban, hol nem lakik más, mint török, s hol ki nem kerülhettük, hogy megháljunk.

Jobb szállásokat ez országban nem kívánhatni, mint a minőket e török földműveseknél találunk

A török háznak még falun is két udvara van, sűrű magas sövényvel kerítve, s e sövény sárral leverve.

A török minden vendégét a külső udvaron fogadja. Itt van fészere és óla. Az idegen, kinek a gazdával beszéde van, megáll a külső udvaron, kiált a gazdának, ez kijön s itt igazítják el dolgaikat. . . .

A tisztán török falvak végén, a gazdák helyett, többnyire fiaik vártak reánk. Ezek elvezetvén bennünket apjaik házához a gazda már a külső udvaron várta magyar vendégeit. Mélyen

meghajtotta magát előttünk, török módon, mellére téve jobb kezét, s ezzel ajkait és homlokát, aztán csak nem a földet érintve, s ezt mondva törökül: „hozott isten benneteket!“ . . .

Háza tiszta mint a tükör; földje gyékény vagy szőnyeggel borítva. A tágas kandallóban pompás tűz.

A hárem, természetesen, már más házhoz költözött.

„Jáp herlürlü jeniek, biz öderiz (készíts különféle ételt, megfizetjük),“ — mondók a gazdának.

„Sindi? . . (most mindjárt?)“⁴ kérdezi ő.

„Sindi, csabuk! . (most mindjárt hamar).“⁴

Félóra múlva már hozta a paraliát, tele rakva czinezett és befedett réztálakkal. Tartalmuk: juhhus hagymás lével; aztán lejben főtt rizs, fügével és dióval; továbbá valami édeslé, töltött zöld paprikával; aztán valami mézes sütemény. Bor helyett pedig valami alma-szörp-féle, mit a csészéből szokás inni, s kézzel kézre adni.

Felszólítok a gazdát és fiát, hogy tartsanak velünk. Némi szabadkozás után körünkbe telepedtek.

A gazda szüntelen komoly, de viselete gondos, figyelmes megelőző.

Megkínáltuk öt kulacsainkból borral, de nem ivott. . .

„Katonáitok pedig iszák a bort..?“ . . .

„Nekik el lehet nézni,“⁴ — felelt a gazda, —,mert ők sok sanyart állanak ki.“⁴

„...Igen, de pasháitok a pálinkát is isszák?“

„Azok — úgymond — nem is jó müzülmánok.“

Vacsora után fia elővette a koránt, s olvasta előttünk csodálatos énekléssel.

Mert a koránt csak énekelve szabad olvasni, és *mosdás után*.

A koránt nyomtatni tilos lévén: a koránírászat egy nemét teszi az üzletnek; s miket én az írástudók kéziratgyárában láttam, azok valóban szebbek a nyomtatványnál.

Majd minden harmadik sorban a félhold, nap, vagy csillag aranyozott jelképe, sajátságos czirádák között. Mikor a török fiú illy helyekre ért: olly csodálatos gégegyeggető hangokat adott, mintha fojtogatták volna. Mintha e szent neveket alig merné, vagy alig lenne képes emberi hangokkal kifejezni.

Miután a gazda bennünket mindenkép ellátott: tüzet élesztett, és lábainkhoz feküdt, levetkezetlenül.

Reggel csaknem erőltetnünk kellett őt, hogy tőlünk az el látásért fizetést fogadjon el..

Hasonló vendégszeretetben részesültünk mind a három török gazdánknál.

Szerintük minden utazó szerencsétlen, s így részvétre, szájalomra méltó; mert ha dolgai jól mennének, s nem kényszerítnék balkörülmények bizonytal nem hagyná el családi tűzhelyét, s nem tenné ki magát az utazás fáradaimai s veszélyeinek.

Az itteni tájképek az általam eddig ismerttekhez természetesen nem hasonlatnak; de nem csak az örök változatosság elvénél fogva, s nem csak azért, mert e vidékek már a keleti égaljak jellemével bírnak hanem mert minden lépten nyomon látszik, hogy e földön nem a szépítő szorgalom, hanem a rontó, pusztító vadság szelleme uralkodik, melly a fáradhatlan természet tenyésztő és szépítő erejével örök ellenségeskedésben él.

A Duna partján fekvő Palánka városától utunk a Balkán felé fordult és délkeleti irányt vön. Itt a föld azonnal elkezd emelkedni, s magas síkságot képez, melly egy pár napi járásnyira kiterjed. Ekkor egy magas hegy lábához érünk, mellynek tetejére feljutván, ismét végtelen síkság terül el szemünk előtt. Nyolcz napi járó földön a vidéknek négy illyen fokozatos emelkedése van, mintha általok a természet négy óriási lépcsőt akart volna alakítani, melly a Haemos magasságaira kényelmesen fölvezessen.

E magas síkságok tekintete puszta, kietlen, szomorú. A kövér föld műveletlenül hever. Az ősgyepen még csak legelő barmokat is alig láthatni. Pedig csak kis iparral mit mindent meg nem lehetne természeteni e földön, s ez égöv alatt! ... Az erdők mindenütt kipusztítvák. Helyeiken vad bokrok, s árva cserjék tengenek, mellyek mihelyt egy két ülnyi magasságra nőttek, azonnal feltüzeltetnek.

Épületnek való fa már csak a Balkánok belsejében, majd nem járhatlan bérczeken található.

E sík magasokon az ember egész nap megy, és falut, embert nem lát sehol.

És hogy falut érhessünk éjjeli állomásul, nagy kitéréseket kell tennünk a rendes útból; s ez az egyik oka, hogy utunk illy végtelen hosszúra nyúlik. Különben Viddin és Surnla között, lóháton, csak 80 órányi távolság van.

Midőn estve felé sóvár szemekkel körültekintünk a puszta vidéken, éjjeli szállást keresve, hol fáradalmainkat kipihenhethetnénk nem találunk vigasztalást, nemegy nyomorú viskót, egy árva jelképét a menedéknek a nyugalomnak. Csak bizonyos ké-kellő homály, — melly mint füstfelleg fekszik a föld színén, — engedi sejtetnünk, hogy ott ama kétes távolban emberek laknak, kik elevenen temetkeztek a föld alá. . . .

A folyó vizeket gázolni szoktuk, minthogy hidak csupán a városok halárain található.

Hanem az utóbbi négy nap kárpótolta utazásunk minden nyomorait.

Elértük a Balkán magasabb tájait.

Ez már nagyszerű . . . fönséges! . . . Mahlat nevű bolgár falunál veszi kezdetét a valódi Balkán. E falun innen, az Iszker folyó partján, nagy római táborhely látható, mellynek különböző pontjain 11 nagy csinált halom áll. Ezek az úgynevezett vezérhalmok voltak, honnan a hadvezérek nem csak saját táborait, hanem az ellenség mozdulatait is szemmel tarthatták.

Onnan, Plevnán és Lovcsán át, idáig, az egész ut vidéke

mondhatlanul szép; s a vadregényes hegyi tájak szebbnél szebb alakzatait végnélküli változatokban tünteti elő. Iszonyú magasságok és mélységek versenyeznek egymással a hatás felett: *Elyzeon és Orkus* tájképei... Ez az ellentételek öszhangzatának költészete... A völgyek sötét alvilágában félelmesen dörgő zuhata-gok... Hátunk mögött bomladozó ködfellegek, miket aviradat épen most látszik felkölteni lombos ágyaikból, hová pihenni le-szálltának... Előttünk a sziklabérczek magos ormain piros nap-sugár lebegteti bíborfátyolát. . . .

Nyilván érezzük, hogy a *mythoszok* (szentmesék) honá-ban vagyunk, hol fensőbb hatalmú lények öntudatosan játszák elöttünk látványos színműveiket, s mintegy elragadtatva lenni látszanak örömben, hogy évezredek után valahára műértő publicum érkezett hozzájuk, ide az órákulumok ligeteihez.

E nagy színművészek egyenként így látszanak hozzánk szólani: „Láttad-e már valósággal amaz eszményét a *főnséges-nek*, miről dalnokaitok regélnek? . . . íme lásd előtted és kö-rötted! . . .

„Láttad-e már érzéki szemekkel, az iljuság tündérálmait, ama bűbajos lényeket, kikről neked az ősvilág, az éjféli órák, a madár zene, a tavaszvirány, a habok morajdala, s,a lombok sugalina meséltenek? . . . íme nézd!... Jöj velünk!... mi elve-zetünk oda, hol a hit és remények és szeretet fogainzanak, hol a gyermeki fantomok tarka pillangói játszanak. . . .“

E nymphák bűvös köréből egy orkán erejű Salyrus rántja magához a vándort, igyon dörögve: „Jöj és csodáld a mit nem értesz: — az *iszonyú szépei*. . . itt vagyok! . . .“

Most egy méltóságos hang szollal meg mindenünnen.

„Láttad-e már a *nagyságot*? . . . láttad-c a mit ti *di-csőnek nevezlek*?— de nem a költészet lázas álmaiban, nem az elvont erkölcsi semmiben, nem a fogalmak szűk világában, hanem így, miként az e perczen érzékeidnek megjelent, mi-ként az önkénytelenül megrendíti, s imára ragadja lényedet? . . . az *mi* vagyunk: a *nagy*, az *örök*, a *végtelen*, látható alakban.“

Plevna Bolgárhon bensőjében fekszik, a Balkán északnyugoti oldalán, egy kies völgyben, s az első rendű bolgártörök városok egyike. Népeisége mintegy 24 ezer lélek. Fele török, fele bolgár.

Miként számos emlékei mutatják: ős görög eredetű város. Vid nevű folyó hosszában hasítja. Felső részén a régi görög vár bástyafalai még meglehetősen épségben állanak, noha fentartásukra semmi gond nem fordítottatik. Mert a török semmi középületet ki nem tataroz; mi egyszer romlásnak indult, azt pusztulni hagyja, legyen az bár saját legdrágább imaháza. A magas várfalak téglából és faragott kövekből rakvák, s rajtok kifelé függő erkélyek láthatók köröskörül, mik őrhelyek lehettek, s arra való, hogy onnan ostrom alkalmával ijjaszok nyilazzanak az ellenségre. F várfalak a mostani lőpor világban védelmileg mit sem érnek.

A vár közelében egy római temető romjai látszanak, fejér márvány síremlékek töredékei s egy őskori templom omladékáival. A sírkövek feliratait megnézegetni nem volt időm. Nyunyí mindent jól megszemlélt, ő majd elmondja mit látott.

Hanem reánk nézve legnagyobb nevezetesség Plevna városában a *temesvári utolsó török parancsnok: Ali pasha* sírboltja. Az öreg sírboltör elbeszélése szerint itt nyugszik Ali pasha magyar neje és 16 gyermeke is; ezek között ama *Hasszán* nevű, ki a török államnak Moldvát megszerezte. A kripta felett egy tágas czinterem áll, mellynek márvány padlatára ugyanannyi diszkoporsó van helyezve, a hány tetem alatt fekszik. A fő koporsókat roppant viaszgyertyák állják körül.

Van még Pevnán egy pompás török imaház is, — bizanti modorban építve, — melly Hasszán moshéjának nevezetik, az imént említett Hasszánról, ki, mint Moldva szerzője, szentjévé lőn a töröknek.

Itt is, mint minden moshé körül, tömérdek csurgó kút van.

A plevnai piaczon akkora vöröshagymákat láttam, mint egy egy fontos alma, és 16 okka súlyú káposztafejeket.

Midőn ezeket bámulnók, egy üreg török azt mondja, hogy Kis-Ázsiában 40 okkás káposztafajak és 35 okkás görög dinnyék teremnek; tehát majd egy egy mázsások.

Tegnapelőtti dolog.

Két egyenes és óriási sziklafal között gyönyörű sík völgy, e völgy közepén zuhogó folyam, e folyam közepén sziklasziget, e szigeten gyönyörű külsejű törökváros van, neve: Lovcsa. A folyam neve Ozma. De kiterjed a város a folyam ágainak mind a két partjára is.

A hosszú híd, melly a szigetet a balparti várossal egybeköti, be van fedve, s egyszersmind bazár (fedett piacz) is, mert a magas falud kél oldalára függő boltok építvék, mellyek a hídra nyílnak.

Felmásztunk Házmánnal a város felett függő magas gránit sziklára, mellyet a folyó kanyargása félszigetté alakít. Lapos felületén imitt amott egészen külön vált gránittömegek fekszenek,— roppant négyszögű darabokban,— mintha valahonnan ide volnának hullatva, vagy mintha velők e helyen a szentmesék istenei koczkáltak, vagy a titánok kapóköveztek volna.

Mai dolog.

Szomodén bolgártörök falu; a Jantravölgy kapuját képezi. Mily szegény az emberi nyelv, midőn a látást akarja képviselni!... Még elevenen látom lelkemben e völgynek bámulatos képét; c magas rónaságba metszett mély gránitcsatornát; ennek fenekén a virító mezőt, — zúgó patakával, — mint egy elyzeoni pályát; e túlvilági fény és bús félhomály kísérletes színvegyi-lelét: és nincs tollamnak annyi rajzoló ereje, hogy e képet csak a leghalványabb körvonalakban is vázolni tudnám, hogy ekként leköthetném azt érzékeimnek akkorra, midőn tőle idő és tér sze-

rint távol leszek!... Hol van a mesterség: e papírt a fényképek lapjainak ama tulajdonával készíteni fel, miként erre magokat a képzetet minden alakjai úgy lenyomhatnák, hogy azokból semmi el ne veszne?! . . .

A mi volt az Ozma völgye, Lovcsa táján, kicsinkén: majdnem ugyanaz a Janira völgye, rémitő nagyságban; a gránit alakzatok metszetére nézve különösen. Kétfelől iszonyú magas sziklafalak, mint óriási orgonasípok végtelen sorozata. E szeszélyesen kanyargó sziklautcza közepén a Maros nagyságú Jantra vize. A folyam két partján gyönyörű kertek, keskeny erdővonalak és rétek. Fenn a sziklafalak tetején végtelen sík mezőség....

A völgy nyílásától félóránnyira befelé két kalugyer monostor áll a folyam két partján, egymás átellenében, magasan fent a sziklák oldalában, mint két vércse fészek. Egyikét e függő sziklákra épített bolgárkolostoroknak megtekintők: én, Házmán és Lorodi. E monostorban 8 orosz barát — kalugyer — lakik, kik gyapjúfonás és szövással, harisnya és téli keztyűkötéssel foglalkoznak; ezen üzletből és koldulásból tartva fenn monostorukat. E barátok tudatlan buta fráterek, s a többi bolgároktól csak annyiban különböznek, hogy írni tudnak; aztán hosszú kaptán-reverendát viselnek barna szűrposztóból, és széles tetejű csákósüveget. Különben a milly gyönyörű szálas férfiak külsőleg: szintolly szánalomra méltók bensőleg. És mégis tudtak rólunk! . . . Kérdezősködtek Görgei és Kossuth felől. Természetezen: mert hiszen e barátok valamennyien muszka propagandisták.

Czerkójuk nem nagyobb mint egy közönséges kápolna, bensője földig bemázolva orosz szentekkel, angyali és ördögi ábrákkal, aranyos tarka czifraságokkal, s mindenféle ízléstelen kontárságokkal.

Lakaik háttal a sziklához támaszkodó czellák, fából építve. Ezekben szokás szerint semmi bútor, egy szalma diván-félén kívül.

Főnökük, — egy tisztos ősz szakál, — szívesen

látott; mindent megmutogatott, és aztán ebédlőjünkbe vezetett. Itt török módon a padlat szőnyegére letelepedtünk, és igen kellemes ízű fejtér borral vendégelteltünk meg.

„A szegény barátok itt is jó bort isznak.“

E vércselakhoz a feljárás igen fáradalmas. A gyalogút roppant szikla omladványokon, s gyönyörű erdőn visz keresztül. Miképp tenyészhetik itt ezen erdő, mely betű szerint a sziklából látszik kinőve lenni: meg nem foghatni. Szekérrel ide közelíteni nem lehet. A barátok teherhordásra szamarakat használnak.

Tirnova lóháton egy óra járásnyira fekszik Szamodentől, benn a Jantravölgy ölében. A monostor sziklaudvaráról egészen beláthatok annak búbjóságán regényes fekvését.

E sziklába vésett völgyek, tökéletesen olyanok nagyban, mint a torjai híres sziklanyiladék, úgy látszik hogy e tájon iszonyu vulkán kitörések repesztelték meg a föld sziklakeblét és döntötték romokba az óriás bérceket.

Illy rengeteg sziklabércz omladványaira van építve Tirnova, a hajdani bolgárkirályok eme székvárosa, mely valaha magyar királyokat is uralt.

A gránitromok roppant halmaza, mellyen Tirnova, mint egy légi város áll, vagy inkább függ: e csodálatos sziklavölgy közepéből emelkedik föl, a Janira vizétől körülkiyózva.

Kossuth, és a kik tőlünk útközben elváltak, Tirnován pihenték és mulatták ki magokat, hogy itt őket utolérhessük; hanem azért bennünket be nem várva, ma reggel tovább mentek...

Ez állomáson egy száz esztendő török fuvarosunk volt. Erőtelves tréfás öreg janesár. Egész nap gyalogolt bivalyai mellett, és akkorákat kiáltott rajok, hogy belé a hegyek viszhangoztak. Alig látszott eslve rajta némi fáradság. Meghivluk aztán vacsorára: s jóízűt evett velünk a keresztyén gulyáshusból.

A tálában sohasem láttam annyi öreg embert, és olly fiatal erőben levőket, mint itt, Törökországban.

Dsuma, noverab. 22.1849.

Az örök jégvonalak magasságain járunk.

És mégis, milly szép világ van itt, — ezen szakában az évnek! . . .

Második tavasz.

Tegnap ismeretlen szépségű mezei virágokat szedtem számotokra, szeretteim! . . . s ma valóságos rózsaeerdőn jöttünk keresztül. . . .

A török, mondhatni, a vakhit szenvedélyével teremti elő a csurgó kutakat; vallásos kegyelettel ápolja, s legrágább kincse gyanánt őrzi a forrásokat.

Falvaik és városaik, vagy folyók partjain épülvék, vagy a szó teljes értelmében források özönében úsznak. E részben a török telhetetlen. Bármilly bőségében legyen a forrásvíznek, mit a természet neki a hely színén adott: azzal ő meg nem elégszik. Fölkeres a környékben, a közeleső hegyek és völgyeken minden forrást; ezekből roppant fáradalom s türelemmel összeszedi a vizet, és cserépcsöveken városa vagy falujába, imaházai udvarára, szentjei sírkertjébe, fürdőibe, kávéházaiba, sőt ha módját ejtheti, saját lakába is elvezeti.

Minden kútja, vagy csurgóra, vagy szökőre van elkészítve; lánczon függő vas, vagy czinezett rézcsészével ellátva; s homlokküvére jelmondatok vésvé a koránból.

Gazdag és kegyes műsulmanok moshékra, s különösen illy kutak fentartására tömérdek összegeket hagyományoznak, mik azonban a papok által többnyire hűtlenül kezeltetnek.

Szentek, nagy hősök, vagy főrangú kegyes alapítók sírjai, források vagy kútak közelében vannak. Az illy kútművek többnyire márvány boltozatok alatt állanak, a közönség elől vas rostélyzattal elzárva. Illy helyeken *imámok*, vagy dervisek laknak, kiknek kötelességük, a hét bizonyos napjain az arra járóknak friss forrásvizet osztani réz vagy czipoharakban, melyek a rostélyzathoz lánczolvák.

De nem feledkezik el a török e tekintetben a szegény utasokról sem.

Az útfélen minden lépten nyomon csurgókutakkal találkozunk. Ha vannak az út mellett források: jó; ezeket öcsurgókkal és kövával látja el; ha nincsenek: ide vezeti azokat bármily messziről. Nem halad az ember egy mértföldet a nélkül, hogy négy, — hat illy csurgókutat ne találna.

Valahára vége felé járunk fáradalinas utunknak. Sumlától már csak 8 órányira vagyunk.

Kossuthék is egyszültek velünk, s együtt tartamjuk gyászmenelUkel Sumlába.

Sumla felett, novemb. 23.1819.

Három hétig tartó utazás után, mellyel lóháton tevék, végre itt vagyok.

Az utolsó napokban két akkora hegyeket kellett hágnunk, mint a királyhágó.

Ez, mellynek tetőpontján állunk: Sumla természeti bástyája. A legfőbb hadi pont keleti és nyugoti Európa között. Egyetlen kulcsa Drinápolynak és Konstantinápolynak a szárazról.

Húsz év előtt itt ment a muszka keresztül véres fővel, mint hódító. 20 év múlva a muszka hadjárat után, magyar harcosok végmaradványa megy itt keresztül, száműzöten, hontalanul. . . .

Meddig hosszú karavánunk összekerül, megállapodánk e híres természeti bástya tetején, hol egyszerű ágyúánczokon kívül semmi mesterséges erősítvényeket nem látunk. Alant a völgyben Sumla terület szemeink előtt, tizenkilencz minarettjével, s három nagy kaszárnyájával a város külső pontjain.

A magas bérchez, mellyen állunk, Sumla felett félkörbe kanyarodik, s a várost ölébe zárja, mint anya félteit gyermekét.

E félkör észak-kelet felé nyílik, s arra van arczzal for-

dúlva Sumla. E nyílás irányában visz az út Várnára, mely a fekete tenger partján fekszik, s mellytől itt Sumlán csak 16 órányira leszünk.

Nagyszerű kilátás a balkánontuli tájakra! A természeti szépségeknek ismét új, soha nem látott változata. . . .

S e látvány most még is úgy fáj! . . .

A láthatáron, tova keletfelé, a síkmezőséggel hosszú sziklafal keríti be, mellyet a nap utolsó sugarai halványpirosra festenek.

Az esthajnali fénynek haldokló színjátéka érzelmeinkkel e perczen igen összehangzik.

Mi szép lehet a te képed, kelet vidéke, mások szemében, kik talán mint vőlegények jönnek látogatásodra, kik titokban rég eljegyzettek arájokul; de vajmi sötét jóslatu a te tekinteted nekünk magyaroknak, kiket illy kétértelmű vendégi minőségben röpitett kebledre a sors fergeteg! . . .

Itt fogjuk tehát magunkat kipihenni, két évi hányatás után? . . .

Ki hitte volna ezt? . . .

Hajh Sumla Sumla! . . . nem második Rodostónak hínak-e léged magyarul? . . .

De lennél bár paradicsom, és nem börtön mit ér, ha magyarhoniól, édes mieinktől, olly végtelenül messze vagy! . . .

Sámlii, decemb. 9. 1849.

Katonaviselt embereink, a kapitánytól lefelé, mind a gyalog laktanyába szállásoltattak; Bem, Kmeti, és a renegát katonák a lovas kaszányába.

Nekünk többieknek a városban kellett volna bolgárházakhoz elszállásoltatnunk, ha már a lengyelek, kik 12 nappal előztek meg bennünket, előlünk minden lakható szállást el nem foglaltak, s bennünket elhagyott, roskadozó faházakba nem szorít-

tottak volna; hol a padláson keresztül az eget, a pallón át pedig a kamara földjét láthatni; s hol az égő gyertyát a szoba közepén eloltja a szél, melly átsívít a falak nyílásain. . . .

Hál már e gyűlöletes lengyel néptől sohasem fogunk megmenekedni? . . .

Az idő is, melly néhány nap előtt olly szelíd, olly tavaszi jellemű volt: egyszerre a legzordabbá, kegyetlenül télivé változott.

Itt meg kell dermednünk. . . .

Kossuth is nyomorú szállást kapott. Csupán a Batthyányé tűrhető.

Perczel szinte a gyalogsági laktanyában kapott egy hideg füstös szobát, minthogy a jobbakat ott is a lengyelek foglalták el, u. m. Zamoiski, Visocki, Bulharin, s több efféle tót katonatisztek. Azért a két Perczel innen a városba költözend.

A török tisztviselők gonoszsága itt is mutogatja már fogafehérét.

Sumla a rustsuki pashamegyéhez tartozik.

A rustsuki pasha, Said nevű vén gonosztevő, most itt van.

A katonai parancsnok Halim pasha, ugyanaz, ki Vecserován elszedte fegyvereinket, mellyek most is oda vannak; — ez szinte itt van.

Valami Fáik nevű alezredes pedig, mint élelmezési s pénzügyi biztos van végettünk ide küldve Szlambulból. Ez valóságos török jezsuita. Bécsben tanulván németül és francziául jól beszél.

Ez a három jó madár intézkedik jelenleg dolgaink felett. És a jobb házak tulajdonosai, hogy a szállásadási kötelesség alul felmentessenek: mind a három jó madarat megvesztegették. Ezt volt alkalmam világosan látni. Ezért van, hogy szállás dolgában sem egyikkel sem másikkal nem boldogulhatni. A bolgár még csak udvarára sem ereszti a szállás keresőt, ha ez a pashától *teszkerét*, az az: szállásutalványt nem mutat. Ez esetben pedig olly iszonyú havibért kíván szobájáért, mit szegényebb

emigráns meg nem fizethet. . . . Panaszlunk, kérünk, követelünk . . . mind hiába! Egyik pasha a másikhoz, ez a мүдírhez, ez ismét visszautasít; mindenik vállat vonít, szabadkozik, biztat, hiteget ... s ez így megy napról napra, hétről hétre, míg végre átlátjuk, hogy belőlünk ez alávalók bolondot üznek.

És van-e lelketlenebb, czudarabb állat a földön, mint ez a bolgár? ki nemcsak hogy csaló, huzavona, nemcsak szemtelen mint a cigány, hanem azonkívül még fanatikus muszka is. Ez alattomos muszkatót nép irántunk vad gyűlölettel viseltetik; és ezt el nem mulasztja konokul éreztetni velünk, mihelyt csak egy kis alkalma van azt merészelhetni.

Nem tudok írni, ujjaim meg vannak dermedve. . . .

Sumla, december 13.1849.

Ha mindig illy kemény tél van e hegyek között: nem lehet érteni, miképp állják ki az itteni lakosok illy mértékét a hidegnek olly házakban mint az itteniek, mellyek csupán nyári lakásokul alkalmasok, minthogy bennük kályha egyáltalában nincs; kandalló vagy sárboglyakemencze pedig csak a huszadik házban található.

A főnök emigránsok számára csak most küldött ide Bukarestből Omor pasha néhány vaskályhát és némi európaiszerű bútordarabokat, u. m. pamlagokat és nagy karszékeket. Sumlán ezelőtt kályhát nem is láttak.

Ház melegítő eszköz itt közönségesen a mangál. Erre nagy halmaz kovácszenet raknak; s miután ezt az udvaron vagy utcán jól kiégették: a mangált izzóparázs tartalmával együtt a szoba közepére helyezik. E paráztűznek olly rendkívüli ereje van, hogy a szobát egy percz alatt hőséggel tölti be; hanem egyszersmind olly mértékben fejti ki veszélyes gőzét, hogy a hol a szobának annyi mindenféle szelelője nincs, mint a minőben én és Házmán lakunk, sőt még itt is, ha szüntelen nem járnak

kelnek az ajtón: e gőz elszédíti még a bikát is. És mi, kik ehhez szokva nem vagyunk, azon alternatívába jutottunk, hogy vagy meg kell fagynunk, vagy pedig széngőz által elvesznünk.

Sumla, decemb. 14. 1849.

Kossuth számára egy török bey házát készítik téli szállásul; az az belsejét európai módon rendezik; kandallókkal, vaskályhákkal, konyhával, s európaiszerű bútorokkal látják el.

Perczeléknek pedig Said pasha ajánlotta saját szállását egy előkelő bolgár házánál. El is fogadtatik. Igen tiszta csinos szobák, hanem ezekben sincs sem kályha sem kandalló, s így kénytelenek mangálokat használni.

Said pasha visszament székhelyére Rustsukra, s a sumlai parancsnok jelenleg Halim pasha.

A honvédtisztek állapota borzasztó. A laktanyában nyolczan — tízen vannak egy szűk ronda farkasordítóba szorítva, hol egyetlen gyékényen kívül semmi sincs, s hol már mindnyájan megteltek ocsmány férgessel.

Halim pasha megengedte nekik, hogy saját költségeiken a városban szállásokat bérelhessenek.

Izmail bey is elment. Allah vezérelje lépteit. Ez egyetlen tisztalelkű becsületes török tisztviselő volt, kit cddigelé ismerem. Ez, mint Omer pasha biztosa, híven járt el dolgainkban, s igyekezett nehéz sorsunkon mindenképen könnyíteni. Azon összegből mit a porta útiköltségünkre rendelt Viddintől idáig, meggazdálkodott 25 ezer piasztért, — mintegy 2500 pengő forintot, — és ezt saját felelőségére, emigratióknak ajándékozta.

Halim pasha, mint itteni főparancsnok, Perczel Mórnak egy okiratot küldött, német nyelven szerkesztve, mellyben fel-

*) Bey üres cím. Herczegnél kevesebb, grófnál több. Az őrnagyi rangosztálytól fölfelé, minden államtisztviselő beynek czimeztetik. E címűről fira száll.

hívja őt, az összes magyar kivándorlónak főnökéül, kijelentvén, hogy ilyennek egyedül őt ismerendi, s a fényes porta és a magyar kivándorlónak közötti minden hivatalos közlekedés ezentúl egyedül Perczel Mór által fog történni. Fölkéri továbbá őt, alkotna törvényszéket, melly fegyelmet tartson a kivándorlottak között, s melly a történhető kihágások felelt Ítéljen. A törvényszék ítéletét Haliul pasha hajtandja végre, ha Perczel Mór által erre felhívatik.

Perczel a dolgot restelli; először azért, mert ő háborítlan elvonultságban kívánt maradni; másodsor, mert látja, hogy itt Kossuth szándékosan mellőztetik; következőleg, hogy e tény mindenesetre vizályok almája leend a kivándorlottak között.

Én rögtön láttam, hogy ez Bem műve.

Kossuth Viddinben az izlámra tért Bemnek minden barátságos viszonyt felmondott, mint a ki hitével együtt hazáját és nemzetiségét is végkép elvetette magától; s mint a ki múltját meghazudtolva, zsarnok rendszer szolgárájává, a civilisatio ellenévé, s így a szabadságügyre nézve lehetetlenné tette magát.

Bem viszont engesztelhetlenül gyűlöli Kossuthot, mint a magyar és közvetőleg a lengyel ügy végső bukásának egyedüli okozóját, szerinte a szintolly példátlan mértékben gyáva, mint hiú s önző kormányférfi.

Midőn közöttök a meghasonlás Viddinben annyira ment, hogy egymásnak levélben csaknem a fentebbi szavakat mondanák: azóta Bem mindent elkövetett, hogy az előkelő törököket Kossuthal elidegenítse, nevét közöttük rász véleménybe hozza, tiszteletlenné, népszerűtlenné tegye.

Bem szava pedig a törökök előtt oraculum. Iránta határtalan tisztelettel és bizalommal viseltetnek. Szerintük az illy nagy hősök az istennel gyakran találkoznak, s értekeznek személyesen.

Bem majd két héttel előbb érkezett Sumlára mint mi. A megérkezésünkre már itt várakozott pashák belrendezésünkre nézve az öregtől tanácsot kértek, s tőle származik azon tanács,

hogy Kossuth mellőzésével Perczel neveztessek ki a magyar kivándorlónak főnökévé.

Perczel tehát, megelőzendő minden kellemetlenséget, a gyalogsági laktanyába hívott össze mindnyájunkat, s a gyűlésnek indítványképen előadta, mikép szükséges lenne egy *igazgató választmányt* alkotnunk, melly belső ügyeinket rendezné, s magát a török hatósággal viszonyba tevén, hivatalos kapocs lenne köztünk és a török pashák között is; indítványozta egyszersmind, hogy e választmány elnöke Kossuth legyen.

Az indítvány elfogadtatott, s a választmány azonnal megalakult; tagjai egyszerű felkiáltás útján lőnek kinevezve. A kivándorlónak minden osztálya képviselve van közöttük.

Haliul pasha okirata folytán a törvényszék tagjai szinte meg lőnek választva. Törvényszéki elnök: Perczel Miklós, a Mór testvéröccse, ki bátyjánál 20 évvel idősebbnek látszik.

Az okirat köztudomásra jövéen, általános meglepetést okozott.

Hanem Perczel eljárása mindenkit kielégített. Most csend és béke van Izraelben.

Sumla, decemb. 16.1849.

Kmetinek köszönhetem, hogy még eddig meg nem fagytam. Neki a lovas laktanyában tágas tiszta szobája, vas-kályhája és elég fája van. Hálásra hozzá járok, ha nagyon kemény az idő, ámbár kissé messze lakik. . . . Különben, hogy az idővel daczoljak, egész napokat és éjeket házalva, csavarogva kell eltöltenem.

Kmetit, mint embert, itt kezdettem ismerni; s a társaságában töltött órákat legbecesebbjeim közé számítom.

A bolgárok azt mondják, hogy e zord időt mi hoztuk ide. Nekik még sohasem volt illy kemény telük. Januárhó elején szó-

költ rendszeren kevés hó esni náluk, s február elején a télnek vége van. A természet ekkor rögtön kinyílik, s martiusban a a fák már virágzani szoktak.

Úgy tetszik irtani már, hogy a ki egy török várost látott, valamennyit látta.

Mint volt Viddinben, Palánkán, Plevniken, Lovcsán, Selviben, Dsumán: épen úgy van Sumlán is minden, kívül belől.

Ugyanazon fabódék, sáralkolványok, sikátortömkeleg; ugyanazon nép, csak valamivel vadabb; ugyanazon egyetemes rondaság; és ugyanazon kiállhatatlan juh-fagygyú szag.

Tehát már nincs hová menekülni e bűz elől?

E testi lelki undor végre kikerget a világból is.

Magyar német és francia országi utazásim közben azon tapasztalást is tevém, hogy minden városnak, hogy úgy szóljak egészen saját szaga van, ahoz képest, a minő neme az iparnak benne túlnyomólag üzetik, a minő benne az egészségi rendőség, a minő építkezési modora, és a minő fekvése van általában.

Törökországban ez is máskép van.

Itt a városok természeti fekvése levegőjünkben semmi különbséget nem tesz.

E városok bűze mindenütt ugyanaz... És e bűz olly dögleletes nemű, mellyhez hasonló a keresztyén világban nem létezik.

A mi civilizált érzékeknek undorító, csömörletes, kiállhatatlan: az e piacok és közhelyek légében mind egyesülve van.

Fölényezők e tekintetben a vágó hidak, százados tartalmaikkal; az állatok hullái, mellyek utczaszerte örök békében nyugosznak; a halasbódék ... hol ilyenek is vannak; mindenek felett pedig a juh-ipar, mellyben a juhnak minden alkatrésze külön szerepel; úgymint: nyers és gyártott bőre; vaja és fagygyúja, melly az ételekhez mint zsiradék használtatik, és marhabőrökbe varrva boltokban árultatik; nyers és kiszárasztott húsa; túrója, melly kifordított kecskebőrökben tartatik; sült feje, melly

a piaczi sütökemenczék előtt nagy számmal árultatik; a laczi-konyhások főzóműhelyei, stb. stb. . . .

Mind ezen üzletek a főpiaczkon foglalnak helyet, atyafiságos szomszédságban, önelégülten kínálkozáván a bugyogós közönségnek.

Szinte kifeledém e török aesthetikai szótárból az utczaí temetőket és szemétdombokat. . . . Ezek azon elemek, menyekből a török városok dögvészes levegője századok óta táplálkozik, és nincs orkán, vagy fergeteg, melly innen e léget kisép-
reni képes lehetne.

Sumla, decemb. 17.1849.

Ma még nagy sárga és görögdinnyéket láttam a piacon.

Egynek ára 8 garas.

Mi kivándorlónak mindenhol drágaságot csinálunk, mivel a hová megyünk, ott mint a sáskák, mindent főlemész-
tünk; s mert koldus létünkre is bőkezűek lévén: ingereljük a bolgárok nyervágját, melly különben is telhetetlen.

Ha e négy hónapot, mennyit már itt elnyomorogtunk, akármelly művelt országban töltöttük volna el: a bensziilöttck nyelvét eddig bizonytalán jól beszélnök, ha korábban soha nem hallottuk volna is azt. És törökül, én legalább, még alig tanul-
tam valamit, azon kívül, mi a piacon és kávéházban akaratlanul reám ragadt. Természetes is: mert hiszen huzamosabban itt maradni senki sem szándékozott; sorsunknak pedig még csak egy hétig tartó megállapodása sem volt mindekkorig. Aztán ki-
nek lehessen közölünk kedve most nyelvet tanulni, *és épen törököt*, mellynek sem irodalma, sem költészete, tehát semmi ma-
gasabb vonzereje magunkféle emberekre nézve nincs? . . .

A mi csekély népköltészet ez országban létezik: az arab eredetű. És ha van e népnek valami afféle tulajdonsága, mit ismeretnek lehetne nevezni: azt az arab származású Mohamed' arab nyelven írott koránjából, és arab hagyományok után bírja.

Most azonban mégis elkezdettük a török szót tanulni; előszőr azért, mert isten tudja még mikor szabadulhatunk innen; másodszor, mert ezzel a törököt végtelenül boldoggá tesszük; s harmadszor, mert úgy tapasztaljuk, hogy a mi nyelvünkhöz a török, mind kellemes hangzása, mind benső alkotása szerint igen hasonlít, sőt, hogy sok egyes szavaik, — talán történeti viszonyainknál fogva, — a mieinkkel külsőleg is csaknem ugyanazok . . . például: *apa*, törökül: *aba*; *anya*: *ana*; *sok*: *csők*; *olcsó*: *ocsuz*; *var*: *van*; *rósz*: *fena (fene)*; *káv*: *káv*; *jer*: *gyei*; *kicsiny*: *kücsük*; *pohár*: *káde (kád)*; *alma*: *elma*; *kés*: *bicsak*; *ökör*: *öküz*; *kenyér*: *ekmeg (edd meg)*; *szeretem*: *sze-verim*; *kalpag*: *kalpag*; *balta*: *balta*; *virág*: *csicsek (csicsés)*; *árpa arpa findsa*: *fildsan*; *ibrik*: *ibrik*; *tálcza*: *tepsi*; *szakái*: *szakai*; *csizma*: *csizma*; *csizmadia*; *csizmadi* stb.

Tehát Szlambulból török nyelvtani hozattunk, néhány példányban, német és francia magyarázattal.

Nyelvészeti talentummal bírók, csupán gyakorlat után, már most is folyvást beszélnek.

Kossuth nemcsak beszél, hanem ír és olvas is; ez pedig ully mesterség, mihez a török effendik — az az *írás tudó urak* — közöl is csak igen kevesen értenek.

Mert a török írászat olly rendszer és határozottság nélküli szövevény, hogy *minden* kéziratot magok a hivatalnokok sem képesek, vagy csak nagy ügygyei bajjal, kiszótárolni. . . . Ezt nem egy ízben láttam.

Ez onnan van, mert a töröknek magánhangzó betűje nincs, és mert ugyanazon betűt másképen írja a szó elején, másképen közepén, és ismét másképen a szó végén; aztán, a minő szomszédságba jutnak a belük: formáik is a szerint módosulnak, az összeragasztások által. Sőt, ha jói értettem a nyelvmestert: ugyanazon betű mást jelent a szó elején, mást a közepén, és ismét mást a végén. Mondhatni, hogy a hány török szó van ugyanannyi az írszabály, s hogy e szerint minden szót külön és egyenként kell megtanulni leírni és elolvasni.

A török visszafelé ír mint a zsidó, valamint sok egyebet is viszáson tesz a mi szokásainkhoz képest. Például: az *igent* olly fejmozdulattal fejezi ki, mint mi a *nem-et*; és viszont: a nemet úgy inti, mint mi az *igen*-l. Mikor valakit magához int: kezét s ujjait *nem felfelé* mozdítja, mint mi: hanem *lefelé*.

Sumla, decemb, 18.1849

Az igazgató választmány is elkezdte működését.

Azóta relutumainkat, az az élelmezés helyetti díjainkat, tiznaponként pontosan kapjuk.

A sumlai magyar kivándorlottak létszáma 500-ra olvadt. E számban van ötven asszony és 4 gyermek. A lengyelek eze-rén vannak.

Mínthogy pedig a bolgár laczikonyhákön csömöört eszünk, és reá undort iszunk, még is mindig éhezünk és szomjazunk: egy casino terve vétetett munkába, hol lehető legolcsóbb, s határozott áron, európai módra élelmeztessünk.

Intézkedik a választmány, hogy Sztambullal, és ezen át a műveit világgal rendes közlekedésbe jöhessünk. Évéggett Sztambul és Sumla között posta állomások fognak rendeztetni közkölt-ségen; az az: ha e szándék a török hatóságok nemakarásán, vagy más politikai gátokon meg nem török.

Ha ellenben sikerülhetend: akkor legalább tudni fogunk valamit a civilizált világról, s talán azok felöl is, kik bennünket mindenek felelt érdekelnek: édes mieinkről, kiktől már négy hónap óta úgy el vagyunk zárva, mintha szent Ilona szigétén, vagy a czethal gyomrában volnánk. . . .

Könyveket és lapokat is kapni fogunk, hogy fejeink egészen be ne mohosodjanak.

De nem lehet érteni mit akar Kossuth azzal, hogy az emigratiót itt Törökországban, és éppen Bulgáriában akarja tartani? Mert azt kéri a fényes portától, — és mindnyájunk nevében, —

hogy itt maradassunk; pedig ez iránt az összes emigratio, tudtomra, meg sem kérdeztetett.

Hogyan lehet illyesmit a mi közös óhajtságunknak mondani? . . .

Mert hiszen, a ki már négy hónapot töltött e földön, s úgy ismeri az itteni körülményeket, mint mi: hogyan hihetné az komolyan, hogy mi Sumlán közelebb vagyunk vagy fogunk akár-mikor lehetni a hazához és Európához, mint vannak a Jó-remény fokának lakosai? . . .

Avagy daczára Kossuth, Batthyány és mindnyájunk erködéseinek: hallottuk-e hírét a világnak, s a honnak, mióta itt vagyunk, hanemha egyes utasok vagy koronként hozzánk érkezett menekvok szájából? . . . Avagy nem régen elfeledtük volna-e már eddig a Guttenberg mesterségének még nevét is, ha Zamoisky emberségéből nem láthatnánk néha egy egy francia hírlapot, mellyel aztán hetekig bámulunk, mint valami múmiát, vagy egy özönvíz előtti állatszörny állcsontját.

Mert Zamoisky az egyetlen ember közöttünk, kinek módjában van a nagy világgal érintkeznie, a francia ügyvivőségek utján, mellyeknek ő védencze.

És e vadállatok földjén akarni maradni, komolyan! ... Ez országban, hol nem sokára Isten és emberekre nézve haszonvetlenekké, barmokká fogunk aljasulni!...

Sumla, decemb. 19.1849.

Perczel iránt a pashák kitűnő tiszteletet tanúsítanak.

A magyar forradalomból legismeretesebb nevek Törökhonban a Bemé, s Perczelé, minthogy mind a kelten a török határszéleken működtek. Bem erdélyi hadjáratának, valamint Perczel bánáti előnyomulásának híre villámgyorsan hatott el szájról szájra egész a Bosphorusig, minden turbánost bámulatra ragadván.

Ehhez járul még, hogy Bem Perczelt leghősebb, s elha-

tározottabb forradalmi hadvezérnek tartja, s mint illyel legtöbbre becsüli.

Bem véleménye pedig a török előtt szentírás.

A többek között, mikor Viddinből már elindultunk: Ziali pasha Perczelnek talizmánul egy zárt levelet küldött, egy másikban a legszívesebb szerencse kívánatok közt azt írván neki, hogy ama zárt levelet csak akkor nyissa fel, ha valaha nagy veszély találná fenyegetni, biztosítván őt, hogy az ellen a levél villámhárítóul szolgálанд.

Szeretnék mindent feljegyezni, — s a benyomás első perczeinek melegével, — mi bennem és köröttem történik, mi szemeim előtt mint új, szokatlan, ismeretlen és eredeti jelenik meg: de lehetetlen. Ehhez normális állapot kívánatik, s hol vegyek illyet? . . .

Ami keveset írok: kénytelen kelleetlenül cselekszem; csupán azért írok, hogy anyanyelvemmel el ne feledjem, s hogy a szabatos írásban magamat gyakoroljam. Egykor ez volt egyik legkedvesebb tanulmányom ... és most . . . elborzadok magam fölött, mert e tekintetben már is hanyatlás jeleit veszem észre irataimon!. Alig vagyok képes gondolkozni, eszmélkedésemet egy tárgy körül öszpontosítani, rendbe hozni. És ha olykor az ihletés perczei mutatkoznak: vagy nincs hová megvonnom magamat, vagy más valami hiányzik a dologhoz, s így az égi perczek ismét nyomtalanul tűnnek tova.

Sumla, decemb. 20.1849.

Aztán hogy ne volna ez a török egészséges és hosszú életű? . . . Növényvel, tejjel, gyümölcscsel és juhhússal él; forrás vizet iszik; szüntelenül mosdik és fürdik; ellenben disznóhúst nem eszik; bort pálinkát nem iszik (csupán katonája); patriarchai életet él; a civilisatio ezerféle szenvedélyeit, vészeit és kórnameit nem ismeri.

Az a Mahomed próféta még is igen okos és practicus ember volt.

A figyelmes vizsgáló úgy találndja, hogy a Mahomed által meghatározott és törvényesített azon életszokások között, mellyek az anyagi s erkölcsi, magán és közéletre vonatkoznak, talán egyetlenegy sincs olyan, melly ezen éghajlat, helyviszonyok, s ezen emberfaj természetében ne találná feltételét és elkerülhetlen szükségét.

A török, testének csupán két részét őrzi gondosan fejét és gyomrát; a többivel nem gondol.

Fejét beretválja. Ezt nem csupán a tisztán tarthatás végett cselekszi, hanem azért, mivel így a fej könnyebben tűri a turbánt, azon 8-12 rőfös tekerestet, — gyapjú vagy pamutszövetből, — mellyel sem éjjel sem nappal le nem vesz fejről, kivévén ha mosdik vagy fürdik. E turbán következő részekből áll: alul egy kis sapka fejr pamutszövetből; ezen felül a *fesz*, az az varrástalan vörös sapka, gyapjuszövetből (a szegények c helyeit szürke kalapposztóból készült sapkákat használnak), e felső sapkára kanyarodik a sáltekeres.

E turbánok akármellyike, látszatos nagy terjedelme daczára, nem nehezebb egy közönséges szőrkalapnál; és a fejet semmi másnemű főveg nem védi meg olly gyöngéden a szél, hideg és a keleti nap szúró sugárai ellen, mint a török turbán.

A legalsóbb rendűek turbántekercse tarka gyapjuszövet; az imámok és gazdagoké: fejr pamutszövet, sárga selyem virágokkal hímezve a Mahomed családjából származottaké zöld szövet. Az államhivatalnokok és katonák nem viselnek fejtekerestet, csupán feszt; fejüket sem beretválják, csupán állaikat; hajókat európai módra nyíralják. Szakálat a katonaságnál egyedül a tábornoki rangú pashák viselhetnek.

Gyomrát a török szinte 10—12 rőfös sállal tekeri körül, vörös vagy tarka gyapjuszövetből.

Erre csatolja, ha kedve tartja, azon szíjj övét, mellynek elől három rétege van, azért. hogy e rétegek közzé tehesse handzsárját és pisztolyait.

E szerint a töröknek legkényesebb testrészei a meghűlés ellen teljesen biztosítvák. Többi tagjai pedig edzve vannak a lég minden változásaihoz; mert például, mellét a török soha nem fedi, s mert napjában ötször tartozván imádkozni, s előbb mindannyiszor megmosdani: télen nyáron szüntelen mosdik és fürdik.

A legcsikorgóbb hidegben leguggol akármellyik csurgónál, felgyürkőzik, megmossa kezeit könyökig, arcát s kopasz fejét nyakig, lábait bokáig, — hármás tempóval mindeniket, — aztán meg sem törölközve felteszi turbánját, felhúzza papucsát, s egyenesen megy az imaházba.

Sumlán annyi a forrásvíz, hogy elég lenne hat ekkora városnak. A moshék udvarán 50—60 csurgó, az utcákon számtalan, s minden jobb gazda udvarán legalább egy.

Sumlának nincs is egyéb jó tulajdonsága, mint ez a három hegyi levegője, forrás vize s hat török fürdője.

Most látjuk, hogy az általunk ismert orosz gőzfürdőnek eredeti ősapja tulajdonképen a török fürdő; s látjuk azt is, hogy amaz minő korcs és méltatlan unokája emennek.

Ez amannál, mint gyógyeszköz is, sokkal egyszerűbb és kellemesebb, okszerűbb és hatalmasabb.

Az európai civilizált ember egyelőre fel sem teszi a törökben azon mértékét az ügyességnek, miről e szakban utóbb meg kell győződnie; pedig látszik, hogy a törököt erre nem más, mint a természet tanította, hosszas gyakorlat és tapasztalás utján.

Az épület áll egy elő, egy nyugvó, és egy főtéremből, honnan több apró fülkék nyílnak főrendű vagy beteg fürdő személyek számára.

A tágas elő vagy vetkező terem közepén ugró kút, mellynek vizét roppant márványkád fogja fel, honnan a kő padlatba helyzeti apró csatornák vezetik el a víztartalom feleslegét. Köröskörül, fentebb és alantabb, széles deszka emelvények, széles rendetlenséggel alkotva, s karfákkal ellátva, mint ugyanannyi apró színpadok, mellyek vetkező helyekül szolgálnak;

mindeniken pamut zsákok és vánkosok. A terem egyik szegletében kávéfőző kandalló, vagy colossalis mangál.

Az előteremből, a nyugvó szobán keresztül jut az ember a fürdőterembe.

Ez egy tágas, márványpadlatú, magas boltozatú s ablak nélküli terem. A világ fölülről hat bele, apró gömbölyű nyílásokon át. A terem közepén széles márvány emelvény, fekhelyül vagy ülésül. A falak tövében itt ott üres márvány medenczék; a falból mindenik fölébe két rézcsap szolgál; két felől mindenik mellett alacsony márványpadok.

Az apró fülkék, mellyek e főteremből nyílnak, hasonlóan szerkezték.

A teremben tiszta lég, semmi gőz, hanem fürdő-mérsékletü melegség.

A belépőre mindjárt az első pillanat benyomása szintolly kellemes, a milyen érdekes más felől a dolog rendkívüli szokatlansága, s eredetisége.

Az ember eleinte nem érti, hogy hol veszi magát e melegség? Csak midőn fapapucsá véletlenül lemarad, s pusztá talpával a márvány padlatot érinti: akkor veszi észre, hogy a terem alulról fűttetik.

Öt perez múlva el kezd az ember testén a veríték győzni. Ekkor a fürdős legények egyike a márvány fekhelyen ágyat vet, vendégét reá fekteti, s elkezdti őt, úgy szólván, *gyártani*.

Mit e török suhancz véghez visz az emberen, az nevezetes . . . egyetlen a maga nemében.

Tökéletes bontzani jártassággal veszi rendre az emberi testnek egyes részeit, biztos könnyű kézzel szedi fel s mozgatja ki fekhelyükből izmait, aztán összevissza gyúrja, és dömöczköli az embert, különös gondot fordítván a netaláni beteg részekre.

E szintolly kellemes hatású, mint eredeti műtétel alatt vi-

lágosan érzi az ember erejét visszatérni, s egész életművezetét megifjodni, újjá születni.

Lehetetlen, hogy ezen műtétek közben bizonyos *delej nemű* tényezők is ne szerepeljenek.

Ez a munkának még csak első része volt.

Most egyik niedence mellé ülünk. A legény durva szőrzacskót húzva kezére; ismét boncztani szabatossgal dörzsöli a testet; s miután arról ekkép minden oda nem tartozót letakarított: elővesz egy czinezett réztálat, ebben bizonyos keleti bojtos növényvel szappanhabot csinál, s ezzel az embert bekenvén magára hagyja.

Mi tehát megnyitjuk a medencze fölötti csapokat, s olly mérsékletű vizet bocsátunk a medenczébe a minőt kívánunk.

Aztán elővesszük a benne levő vas csészét, s addig öntözzük magunkat, meddig a tisztaság, s a vér mérséklete kívánják.

A *hamamdsi* (fürdős) egy pár percz múlva visszatér száraz ruhákkal; emberét jól bepólálja, fejére lágy pamutvászonból turbánt teker, s ki vezet a nyugvó terembe, hol a fürdő vendég fekhelyére heveredik. A nyugvóterem légmérféklete átmeneti fokozatú az elő és fürdőlereméi között. Nehány pereznyi pihenés után a fürdős megkínálja vendégei fekete kávéval, friss forrásvízzel és csibukkal.

Másfél óra alatt véghez megy az egész.

Ennyi becsületes szolgálat, és fáradságért a rendes díj 8—10 váltó garas; az az 4 a gazdának, 6 a legénynek.

Hat fürdés, harmadnapként véve, olly hatást gyakorol, minőt a Priesnicz hosszú kínos rendszere; az az: a testből minden rossz elemet a felszínre hajt, s ez úton 10 —12 fürdő az embert tökéletesen újjá teremti.

Szombat és vasárnap az asszonyok és gyermekek fürdőnapjai; ezen kívül a délutáni órák mindennap.

Mi e szokást nem tudván benyitunk a minap egy fürdő különteremébe, melly tele volt török nőkkel. Két vén asszony, a mint bennünket megpillant: nagy lármát üt, és fapapucsokkal

fenyegetőzik. Az ifjabb nők azonban teljességgel nem látszottak megbotránkozni e véletlen meglepetésen.

A török kényelemhez tartozik, hogy minden jómódú ember lakában fürdőház is legyen.

Szállásunk közelében lakik egy török család, — papi rendűnek, vagy valami török szent ivadékának kell lennie; — ennek, lakházával egy födél alatt van moshéja, fürdője, boltja, kávéháza; mellette esurgókutja, kertje, temetője. ... Ez aztán keleti kényelem.

A töröknek orvosra igen ritkán van szüksége, hanem azért az ilyen iránt határtalan tisztelet s kegyelettel viseltetik, legyen az bármi nemzetű vagy vallású. Az orvos személye nála szent, sérthetlen. Ez nem jön a *gyaurok* sorozatába.

Vannak török orvosok is, kik a sztambuli török orvosi egyetemből kerülnek ki, s kik körülbelül annyit szoktak tudni, mint a mi falusi kuruzsoló asszonyaink.

Európai orvosok itt kevesen vannak, de annál nagyobb tiszteletben tartatnak.

Itt az a szokás van, hogy díját az orvos előre meghatározza s kifizetteti. Ez annyiszor isméleltetik, a hányszor újabb szereket rendel a betegnek. A gyógyszereket az orvos fizeti.

A pashák házi orvosai — kik mind európaiak — igen jól fizettetnek. Községnek itt orvosa nincs. Ugyanezért az emberek minden európai utast megkérdeznak, hogy nem orvos-e? s ha történetből ilyenre találnak, nem lelik helyét. Sőt a bolgár gyakran erővel rá fogja a kaputos emberre, hogy orvos, akármint szabadkozzék: és tőle segélyért esetig. És e bolgárok még is olly szennyes lelkű hálátlanok, hogy, ha becsületökre hagyatik az orvos díjazása, s tán épen utólagosan igényeltetik: lehetetlen tőlük valamit kicsikarni. Azt felelik fizetésül, hogy őket az Isten gyógyítottilla meg, nem az orvosi segély.

Egy emigráns orvossal Sumla városának örmény községe szerződést kötött három évre. Az orvos évi díja közel 2000 pft, szállás és szabad gyakorlat.

A keresztyén orvos háremekbe is beléphet, természetesen háremőrök kíséretében, kik rendszerint megfőrfiatlanított arab-szerecsenek.

Sumla, decemb. 21.1849.

Az emigratio egy új taggal szaporodott. ... T a napokban érkezett hozzánk Magyarhonból, és roppant újdonságokat hozott. Ama kétes hír, mit senki sem akart hinni, mi eddig az emigránsok agyában csak mint „*rút szörnyeteg bujdoklott, melly magát mutatni borzad,*“ most napvilágra jött, most már valóssággá lön.

Komárom elesett.

T. . . a komáromi capitulánsok egyike. Szentanúja volt a nagy tragédia utolsó jelenetének.

Pétervárad feladatott septemb. 7.

Komárom 20 nap múlva: septemb. 27.

A bizonyosságnak e pillanata feloldozni látszott közöttünk minden földi lánczokat; feltárultak a keblek legtitkosabb kamarái; mindenki szabad szárnyakra bocsátá gondolatait s érzelmeit, mint haldokló, ki számadását a világgal befejezte, ki többé embertől nem fél és nem reményi, ki őszintén szól, mintha végrendeletét nyilvánítaná.

„Minők a feltételek?“ kérdi szorult kebelével mindenki.

„A magyar pénzjegyek beváltatnak-e?“

„Van-e közbocsánat?“ . . . stb. stb.

Az emigratio, különösen annak értelmisége, egy epével csordultig telt kebelé lön, melly egész tartalmát a forradalmi főnökök fejére zúdítja, leginkább pedig Kossuth Szemere s a debreczeni diplomatiáéra, mint olyanéra, melly tehetetlensége világos öntudatával vezérelt forradalmat, melly külső hatalmaságok pártfogásával hitegeté a nemzetet, s melly csaknem az utolsó perczig lehetetlennek hirdeté az orosz beavatkozást.

E bős recriminációk aztán csak új szakadások s gyűlölködések tényezőivé lőnek közöttünk; mert egyik sem akarja tűrni, hogy a bűnvádak egész súlya saját kegyeltjére háritassék, tudniillik azon vezéri egyéniségek valamelyikére, kihez vakbuzgalommal ragaszkodik, kit csodál még hibáiban sőt bűneiben is.

Én pedig mindezekre csak azt mondom, hogy: „Vanitatum vanitas!”

Mit kellett volna tenni, és mit nem?! . . . hiszen e kérdésre most már a bolond is bölcsen megfelelhet.

Egy illy ünnep után kántáló bölcs a minap azt mondta, hogy IX-ik Piusnak nem kellett volna születnie . . . mert ő az oka mindennek.

De hátha épen a hold az oka, — mondom én, — vagy egy más bujdosó, melly Shakspeare szerint „közelebb jött a földhöz mint rendszeren szokott, s az embereket dühödtekké tévé?”

Sumla, decemb. 22 1849.

Ide érkezésünk után azon hír kerengett köztiünk, hogy tavasszal Kiuttájába száműzetnénk, bizonytalan időre, a hatalmak megegyezésével; mások szerint pedig Filippopolisba.

Megkerestük a térképen mind a kettőt. Amaz Kis-Ázsiában, a tengertől 46 órányira, nagy hegyek között fekszik, Trójával egyenlő magasságon. Levegője hős, vize jó. Lakosai vadabb és fanaticusabb törökök, mint az itteniek. Van egy kis fellegvára, melly nem egyéb, mint egy közönséges katonai laktanya; benne egy zászlóalj szállásol. Útja csaknem járhatlan; azért a közlekedés a tengerparttól odáig, rendszeren lovak és szamarakon történik.

Filippopolis pedig a nagy Balkán délkeleti oldalán, a Maricza folyó partján, Ruméliában fekszik, mindenfelől roppant

hegyek állal környezve, minden közlekedéstől elzárva, szóval. börtönnek számüzöttek számára igen alkalmas.

Volt szó Cyprus szigetéről is. Ez fekszik a szíriai partok közelében. Ott már jó meleg van, inelly nekünk, nyűgöt fiainak, lassú méreg gyanánt szinte megjárja.

Sztambuli tudósításaink most már egyhangúlag erősítik, hogy végkép el lenne határozva, miszerint a menekültek Kiulahiába számüzessenek bizonyos időre; de nem mindnyájan, hanem körülbelöl harminczöten a jelentékenyebb egyéniségek közül. A többiek — állítólag — ugyanakkor szabadon bocsáttatnak. Kik ez utóbbiak közül Törökországban kívánnak megtelepedni: azoknak föld, vagy képességeik szerint állodalmi alkalmazás adatik; azok pedig kik máshová kívánnak vándorolni: úti köllség-gel elláttatván, egyik francia kikötőbe szállíttatnak, állodalmi hajón.

Erre az igazgató választmány azon kérelmet intézte a portához hogy a számában különben is annyira megfogyott magyar emigratio, — mellyet a közös ügyérti közös szenvedés már úgy szólva egy testvéri testületté, egy csatódóolvaszlott, — ne szélesztessék el, hanem hagyassák egy tömegben továbbra is; és ha már sorsa csakugyan fogság leend ne számüzessék túl a tengeren, annyira szokatlan égő valá, hanem európai földön jelöltessék ki számára valamelly város foghelyül, nevezetesen *Galipoli* — a márványtenger nyugoti partján, — vagy *Drinápoly*.

Ha pedig egyáltalában Kis-Ázsiába kellett vitetnünk: engedtessék meg legalább Brussában tölthetnünk el fogságunk idejét.

Én e kérelemtől nem várok semmi eredményt. Sőt épen azért fog megtörténni az, amit nem óhajtunk, mert protestálunk ellene, s mert tudatjuk, hogy attól iszonyodunk.

Sumla, decemb. 23.1849.

Január 1-ső napján becsületes szállásom lesz, az új sárga házban, az örmény kávéház felett, a török zsinagógával szemközt. Ez is faház ugyan, mint a többi, hanem legalább új, tiszta.

Eddig e ház egész emeletét Glosz tartotta bérben, esinúnak; de minthogy semmi haszna nincs mellette, tehát felhagy a vállalattal, s olcsóbb szállásra költözik.

Ezen ház emeletét teszi: három külön szoba, — mind az utazára; — egy nagy közös előszoba; konyha és kamara. Mind ezt kibéreltük három arany havi bérért négyen: Házmán, Timári, Grim és én.

Semmi bútor sincs ugyan a szobákban, hanem a fakeregeten legalább szalmával tömött vánkossok vannak, kartonnal bevonva.

Kandalló sincs ugyan egyikben sem, annál kevésbé kályha, vagy efféle boglya; hanem annál több ablak, s pedig nem papírból, hanem üvegből.

Mert a török építészetnek az a különcz modora van, hogy akárhány szoba legyen a házban: mindeniknek három, vagy legalább két oldalról kell szabadon lennie, azért, hogy minél több ablaka lehessen; mi arra mutat, hogy kelet fiai a napot mindenek fölött szeretik.

Készítettéink tehát jó nagy mangálokat vaslemezből.

Fel is bútorzom szobámat lehetőleg európai módon. Lesz asztalom, székem, sőt ágyam is. Mert eddig bőrládám volt asztalom, székem, vánkossom, és minden bútorom.

Németit, az egykori pályatársat, — ki a török kaszárnyában nyomorgott, — magamhoz vettem.

Abban a laktanyában csak egyetlen egy jó dolog van: a banda.

Mert a francia módon szervezett török hadseregnél zenekarok is vannak, s pedig nagyon jók.

Bámulatos ügyességgel játszik a legnehezebb operai zenészeket, még pedig könyv nélkül.

Nem értenők hogyan lehetett őket a karmesternek ennyire vinnie, ha nem látnék, hogy ez emberek a mi fajunkkal rokonságban lévén, szinte zeneérzéssel bírnak, habár ez nincsen is még nálok olly fokra kifejlődve mint minálunk.

A laktanyai parancsnok olly nagy figyelemmel van irántunk, hogy a zenekarral minden délután, még a legcsikorgóbb hidegben is, magyar zenedarabokat játszat a laktanya udvarán. Játszik a Rákóczi-indulót, a Hunyadi-indulót, népdalainkból szerkesztett egyveleg-indulót, ezek közöl a „Szökött katona” dalait is, például:

„Az ég alatt a föld színén
Nincsen ollyan árva mint én. . .
Stb....

Hogy jutottak el e dalok ide?! . . .

G. szerencsésen megmenekült.

A kinek pénze és egy kis ügyessége van innen könnyen megszabadulhat; mert Sumla nincsen sánczokkal és katonasággal körülvéve, mint Viddin volt.

Van ugyan itt négyannyi török katona is, mint amott volt, hanem ezek beérik azzal, hogy benn a városban némelly pontokon őrhelyeket állítottak fel, s éjjelente az utczákon körjáratot tesznek; továbbá, hogy Kossuth, Batthyány és Perczel mellett egy egy török hadnagy van felügyelet és szolgálat végett; de különben még a fő kijárási pontokat sem őrzik, kényelmesebbnek találván a laktanyákban addig inangál mellett csibukozni.

Mert hiszen mi érheti azt, ki a szökésen rajta veszt, egyéb, mint hogy rajta vesztett? . . .

Így járt legközelebb Thali, és még egy szolgabíró a Bánátnál.

Sumla és Várna között egyetlen falu van, mellyen az út

keresztül visz. Izmail bey, ki bennünket Viddinből ide kísért, véletlenül épen e faluban lévén, és a szolgabíróra, midőn ez ott keresztül akarna menni, ráismervén letartóztatta őt, és visszaküldte Thalival együtt.

A szolgabíró itt a pashának világosan megmondta, hogy ő mindaddig fel nem hagy a szökési kísérlettel, míg az egyszer sükerülend. És csakugyan újra megszökött. Várnáig szerencsésen el is jutott; hanem itt *magyarsága* ismét elárulta, és csak alig volt annyi ideje, hogy a kavaszok (török pandúrok) elől egy angol hajóra menekülhessen. Ott aztán biztosságban volt, s eddig Marseille felé jár.

Különben a szökésre alkalom elég van, mert meg van engedve vadászni járhatunk két órányi távolságra.

Mínthogy azonban a lengyelek egyszerre tízen-tizenketten szökdősnek, és többnyire rajta vesztenek: félünk hogy a vadászhatalmi engedély meg lesz szorítva, vagy épen visszavonva.

Sumla, december 24. 1849.

Grosz nevű renegát egy írott hírlapot indított meg „*Emigráns*“ cím alatt. Néha torzképek is jelennek meg szövege között, miket Nemegeyi ügyesen rajzol.

Később egy másik német lap is megindult. Ennek szerkesztője szinte renegát. A két lap aztán elkezdett egymással veszekedni, s mikor a polémia már nagyon illetlen modorba ment állal, de leginkább a miért a törököket durván kezdé gúnyolni egyiket Stein, alias Ferhát pasha, betiltatta.

Az európai divatú árucikkek itt Sumlán mind angol gyártmányok, és rendkívül olcsók.

Az örmény kalmárok néhányainak boltjában, minden civilizált embernek való czikk található. A pénzesebb emigránsok megbízásából, az egyik örményboltos Konstantinápolyból már pezsgőt, bordeauxit, Alet és Portért is hozatott.

A bolgár borokat értelmes kezelés által első rangúakká lehetne tenni; hanem a minő borgazdászokat ezek véghez visznek: az szánalomra méltó. Pincze Törökországban nincs; nem tudják mi az? ... A bolgár valamennyi borát egy pár hosszú hordóba szűri, s ekkor nem a hordókat viszi fedél alá, hanem kamarát épít a hordók fölébe. . . . Minthogy pedig így, s ezen forró égöv alatt a bornak csakhamar eczetté kell válnia: tehát a bolgár mindenféle fűszerekkel igyekeznek borát conserválni, másfelől pedig rajta minél előbb odább adni, hogy az új szüretet az ó bor valamiképen túl ne élje. Azért az idevaló bor igen olcsó: itczéje egy váltó garas, a legjobbiknak kettő. Két éves bor itt a legnagyobb ritkaságok közé tartozik.

Kovács Pista mátkája, Magyarhonból, sok viszontagságok után a napokban végre megérkezett, s másnap a kálvinista pap, Ács Gida, őket össze is eskette, öt tanú jelenlétében, kiknek egyike valék.

Kovács a forradalom előtt plébános volt a Bánátban; mátkája, V. Fanni, ugyanazon községben egy úri családnál nevelőné. Igen életrevaló nő.

A törökök bennünket itt is igen megszerettek; de nem a katonaféle törököket értem, sem a hivatalnokokat, hanem a polgári rendüeket. Egy erőteljes öreg török, ki velünk egy kávéházba jár, azt mondja ma titkolózva: „régibb szultánaink eddig már az összes török népet talpra állították, s a muszka ellen vezették volna személyesen; hanem ez a mostani szultán, iengeteg suhancz, ki mindig háremében lakik. . . .“

Egy másik török, szinte nagy titokban, megsúgta hogy amaz öreg török: egykori *jancsár*. A tartományokban még sok ilyen él, kiknek azonban a jancsár nevet fejvesztés alatt ki sem szabad mondaniok.

Sumla, decenib. 25.-«sitt.

Ma karácson napja volt.

Az örmények örömmel engedték át egyházukat az emigratio számára.

Megtartottuk a Megváltó nagy reformátor születésnapját, s a buzgalom búskomoly óráiban megünneplők emlékeinket, keserveinket.

A lengyel légió papja számára Zamoiszki misemondó ruhát készíttetett.

Először e pap végzé szertartását catholicus mód szerint. Mise után szónokolt, előbb lengyelül, aztán kissé törve magyarul.

Utána Ács, a kálvinista pap foglalt helyet az oltár előtt. Alkalomszerű könyörgés után a vigasztalás szavait intézte hozzánk egyházi beszédében, mellyel ismét imával végzett.

Az örményeknek sem tornyuk, sem harangjok sem orgonájuk nincs. Templomjok is egy magas kerítéssel zárt udvarban húzta meg magát, szerényen.

Szertartásunk alatt tehát az orgona hiányát a lengyelek zenekara s a magyarok négyes éneke pótolta, mellynek mestere Némelhy collegám.

Kölcsey-Erkel hymnusát énekelték, s velük éneklők mindnyájan.

Az örmény papok egyházi díszöltönyeikben állottak az oltár két oldalán. Ezen felül még azzal tisztelték meg ünnepünket, hogy bevezetésül kántorjok és 24 énekes gyermek, karéneket énekeltek, az ő inódjok szerint. Az éneklő gyermekek két sorban voltak felállítva a templom hosszában, mindannyian vörös taláros díszöltönyökben, s égő viaszgyertyákkal kezükben.

A karzat örmény nőekkel volt megtelve, kik törökösen, bepórált arczokkal ültek a pusztá padlaton, s a karzat roslélyzatán át bámulták az idegen szertartásokat.

Hol fogom én mához esztendőre karácsont ünnepelni?!

Annyit bizonyosan tudok, hogy itt semmi esetre sem . . . akár élek akár halok.

Szakértő tiszteink az új évre már naptárt is készítettek. Alig van a világon mesterség, mire közöttünk ember ne találkozónék.

Sumla, decemb. 20.1849.

Bem mellett volt egy lengyel, — titkári minőségben, — Beck nevű. Ez magát az orosz pénzügyminiszter vejének lenni mondja; állítván, hogy democraticus elvei miatt volt kénytelen megválni nejétől és gyermekeitől.

Viddinbőli megérkezésünk után Bem eltávolította őt magától, állítólag tisztátalan sáfarkodás miatt.

Mínthogy pedig Beck tudományos készületű fej, s francia és német nyelven ügyesen ír: Kossuth vette őt magához titkáru.

Most elment e problematicus egyén Konslánlinápolyba, nem tudom minő megbizatással; csak annyit tudok, hogy porosz útlevele van, és hogy ide többé vissza nem jön.

A múlt éjjel a katonák befogtak egy főtisztet, ki lámpás nélkül ment az utcán. Az egész éjét az örházbn kellett töltenie.

A török városok éjjel nem világítatván: itt mindenki lámpással jár. A lámpások papírból vagy vászonból készitvék, olyan összenyomható redős modorban, minőket nálunk az oskolás gyermekek szoktak csinálni. A papírlámpás ára 4 garas, a vászoné 12.

Sumla, decemb. 28-1849.

Kossuth tudósítást kapott Szerbiából az iránt, hogy neje már útban van Sumla felé, s kevés napok múlva megérkezik.

Mikor fogok én illy hírt hullani?! . . .

Ó kínoknak kínja! . . .

„Száműzetni onnan, hol szívemnek
Minden kincsét felgyűjtve rejtegettem,
Azon forrástól száműzetni, mellyből
Éltem buzog, s melly nélkül elapad! . . . *)

Végtelen napjai a kétségek és hányatásoknak múltjék el már tőlem szörnyű pohártok! . . .

Családom, nők, gyermekim! . . . foglal-e titeket a földi létben még egyszer láthatni?! . . .

Ó jöjjetek már, és keressetek föl c Golgotáján az inségeknek! . . .

Erőm, türelmem vaskapcsai már szakadozni kezdenek, reményem forrásai nemsokára kiszáradnak, s a határpontra jutok, mellyen túl nincs többé várakozás, hol a jelszó *bizonyosság, vagy halál! együttlét, vagy semmivélét!* . . .

Hol vagy jó fiam, derék fiam?! ... Ha talán a csatamezőn kora halál veteti véget ifjú életed szép tavaszának miért nem lehetek én is veled, a nyugalom örök honában?! ... és ha élsz, miért nem lehetsz velem, roskadozó életem támaszául!?!... Megosztva könnyebben bírnék e nagy terhet: az életet.

Szívem leánya!... látlak tégedet bús gyermek arczoddal álmatlan éjeken miként virasztasz, feniilve nyoszolyádban.

Halvány vagy, mint a bánatnak fehér angyala. Szemeid becsukvák, s lelked egy mély fohászban az örökkévaló zsámolyához emelkedék. Előtted nyitott könyv, mellynek egyik lapján e szavak állanak: „*Gyermekek imája szülőkért.* . . .“

Csend van körüléd; csak egy halk nyöszörgés hallatszik olykor, jelentvén anyád nehéz álmait. '

Szíved elszorul, szemeidből hő könnyek fakadnak . . . mert imád közben c szavakhoz értél:

*) Shakespeare. Othello

„És ha eljönnek az idők, melyekről azt kell mondanieik
 „nem kedvesek előttünk add hogy támaszuk, vigaszuk legyenek!“
 Bízzál gyermekeink! . . . te meg fogsz hallgattatni.

Ki benneteket árvákká lőn az egyszersmind oltalmába is
 von.

És elküldi hozzátok őrangyalait, hogy szárnyaikkal elta-
 karjanak minden vész elől.

Sumla, decemb. 29.1849.

Ismét egy menekvő érkezett: Berzenezei, erdélyi képviselő.
 Oláhországon jött keresztül, bujdokolva mindenütt.

Sokat beszélt az otthoni dolgokról; látta Pefőfinét is, ki
 eltűnt férjét keresi. . . .

„Mély a halottak szunnyadozása. . . .“

Sumla, január 1.1850.

„Hajh rövid lét, hosszú bánatoddal.

És te Isten, sújtoló karoddal!“

N a g y Imre.

Újesztendő! . . .

Idők fántoma, 1849—ik év! . . . elenyésztél-e valóban a
 föld színéről? . . .

Megtestesült agyrém, ki századok után újra megjelentél,
 hogy „kifordítanád az időt sarkaiból“ . . . ki rettentő étvágyadat
 népek életével és boldogságával enyhítéd, kinek asztali zenéd
 az emberiség siralmában áll: ütött-e valóban a te vég órad is?

Elhangzottak szavai szörnyű mesédnek, mit nekünk mesél-
 tél de rémképeid benyomásai még folyvást élnek és sajognak.

Talányos szörnyeteg, keresztyén Sphinx: 1849! mikép fér-
 hetél meg csodatermeteddal egy esztendő határai között?! . . .

Tova tűntek viharos napjaid ... de fenmaradtak nyomaid
... hagyományaid!

Mit rejt a te titkaid szekrénye számunkra, újesztendő?!...
Mi van írva könyved lapjaira? . . .

Megállunk fátyolos arczod előtt, az egykori rémei gyanánt:
„mintha ősalkotói volnánk önmagunknak, és szellemünk nem ismerne más teremtőtől magán kívül. . .

Mert hiszen mi roszzal hozhatnál te ránk, mint hozott testvéred, kit épen eltemettünk? . . .

Vagy nem végeztük volna-e még el itt e földön a kínok iskoláját?

Bárminő tartalma legyen tehát poharadnak ide vele! . . .

Ha életméz van benne: jó! . . .ha halálméreg: annál jobb! ... ki fogjuk üríteni.

A te napjaid is megszámlálvák, mint voltak testvéredéi, s el fognak múlni, mint a mieink.

Összegyűltünk ma ismét az örmények egyházában ... és imádkoztunk.

Mert mi sem annyira bölcsek, sem annyira kétségbeesettek nem vagyunk, hogy Istenben ne hinnénk.

Való, hogy egy némelly bölcseinknek a boldogtalanság igen mély fokára kell jutniok, a végett, hogy keblök mélyéből mintegy ösztönszerűleg e szavak fakadjanak: „*segíts, ne hagyj el Istenem!*“

A boldogok pedig nem ismerik öt mindaddig, inig bizonyos óra meg nem jelenik, midőn magokhoz így szólallak: „vajha volna hatalom, melly cselekedhetné, hogy boldog napjaim e földön továbbra nyúljanak! . . .“

És ilyenkor vajmi könnyen elhiszi az ember azt, a mit óhajt; s mennyivel hajlandóbb reményleni, mint kétségbeesni!...

De minő botrány volt ez a templomban!

A lengyelek miséje után B.....tolakodott fel magyar papnak, a derék Ács helyett.

És elkezdett berzenkedni, amollyan táblabíró-komédiás modorban.

Beszéde forradalmi tragédiánkra vonatkozott; s mivel mindenki keble csordultig telve fájdalommal, s e mellett hangulatunk is olly ünnepies volt: beszéde folytán siratta ugyan a szegény emigratio önmagát, kedveseit, és a feledhetlen hazát: hanem engem e hamis palhosz, ezen minden bensőség, minden mélység nélküli szellemtelen handabanda, szörnyen felháborított.

Tolmácsolni akarni a mi érzelmeinket! . . . milly bántó önhittség! ... Ki merhet közölni illyesmire vállalkozni? . . .

Ez embert eddig nem láttam, nem ismertem; ... de most, e dictio után, már tökéletesen ismerem, s azt mondom a mit Garrick mond Villiam-nek: „elég elég! . . .“

Temploból hazatérvén azon gondolaton merengek hogy milly parányi az emberélet, s mit el nem követnek még is az emberek, hogy egymásnak ez életet minél rövidebbé s minél keserűbbé tegyék! . . .

Már miért ne tehetnék ennek ellenkezőjét? . . . Nem férne ez össze az emberi természetűd? . . . Hogy ne? . . . Hiszen ha magáért az erényért, vagy annak öntudatáért nem tehát önzésből, érdekből kellene tenniük. Tudniillik azért tehetnének jót, hogy mástól is hasonlót igényelhessenek.

Vagy rövidebb ut a boldogsághoz az, melly mások boldogtalanságán visz keresztül? . . .

Vagy a nyomor látásában a szerencse fiai épen valami kéjt élveznének?

Ez lehetetlen!

Való ugyan, hogy például: a meleg szoba talán nem esnék ollyan jól, ha kívül a természetet jéggé dermedetlnek nem látnok, s az északi szelet üvölteni nem hallanók. . . .

Abban is van valami, hogy midőn kezetlen, vagy vak embereket látunk: szánjuk ugyan őket, de mégis némi jótékonyan megnyugtató elgondolnunk és éreznünk azon pillanatban, hogy nekünk ép kezeink vagy szemünk vannak.

Ámde ha boldogítanak is az illy ellentételek, mennyiben azok részünkre kedvezők: azért ezekből talán csak még sem lehet azon általános lélektani maximát vonni le, hogy valaki jóllétének szükséges feltétele volna mások szenvedése?! . . .

Mert hiszen, ha látom, hogy mások is szintolly terített asztalhoz ülnek mint én, s hasonló javait élvezik a természetnek: ez az én étvágyamat lehetlen, hogy elronthatná.

Nem, nem! ... a káröröm nem tartozik az emberi boldogság szükséges kellékei közé.

Sumla, január 4.1850.

Elfoglaltuk új szállásunkat, és én beszereztem nagybajjal a legszükségesebb bútordarabokat.

Egy lengyel asztalossal csinos tábori asztalt csináltattam, s egy szalmaszékre is tettem szert.

Van könyves polczom is, ámbár saját könyvtáram csak egy tavalyi naptár és írótarczámból áll. Van két mangálom; kávé s theakészítő edényeim bádogból, — ezeket egy lengyel bádogos csinálta; sőt van ágyam is; az az szénazsák — matrázom, s pamuttal tömött vánkosom és paplanom.

Öt hónap óta nem háltam ágyban. Most majd kárpótlandoin magamat; a török kerevetnek egyik végére pompás ágyat vettem.

Sohasem tudok ugyan aludni éjfél előtt ezen török zsinagóga miatt, melly szobám átellenében van, ide alig 40 lépésre nyire hanem talán majd megszokom.

Ez azon török papiak, mellyet december 20-kán meggyeztem.

Úgy látszik, hogy ez csakugyan valami *török collegium*, — mint Ihász tréfásan elnevezte, — hol a török diákok, szerinte, jogtant és philosophiát tanulnak.

Mínthogy a töröknek mind vallási, mind családi, mind

társadalmi törvényei a *korában* írvák meg: tehát a sihederektől az ősz szakálluakig szinte százan járnak ide mindennap, estve-li 6 óra után. Ekkor elkezdik a koránt valamennyien fenszóval, éneklő hangon tanulni; de nem egyszerre, hanem mindenik magának, különböző hangon. És ez iszonyú zsidaj, melly túl tesz minden zsidó zsinagógán, éjfélutánig szokott rendesen tartani.

A török reggeli 7 órától kezdi számlálni óráit; úgy hogy délben és éjfélnél, szerintünk 12 óraker: nála 0 óra van; s így tovább: reggeli és estve-li 6 óraker nála 12. Minden török városban van egy kőtorony, — melly a legmagasabb pontra van építve, — csupán az óra számára.

A koránt nem lehet szavalva, beszélő hangon mondani vagy olvasni, sem mosdatlan szájjal: hanem csupán énekelve és mosdás után.

Meglehet hogy e suhanczok közt sok van, a ki papságra készül; ilyenek az Emírek fiai, mert ezek született papok.

Emíreknek neveztetnek a Mahomed családjából számlázottak közül azok, kik a próféta koporsójához elzarándokolván, Mekkát megjárták. Ezek főpapi ranggal és sok előjogokkal bírnak.

E pillanatban szörnyen ordítanak.

Különösen egy harsánytorkú bariton van köztök, és egy éles kappanhang. Ez utóbbi dühös szenvedélyjel kornyikál.

Ezen recitatio a szabálytalan hanglejtés netovábbja. Hangjegyekre venni lehetetlen. Valamint a török imámok egyéb énekeiben, úgy ebben is igen sok zsidó nemű hangvegyület van. Ez onnan van, mert az arabnak nyelve, faj-kinyomata, s egyéni sajátságai a zsidóéhoz nagyon közel állnak. A próféta pedig arab származású lévén, s arab nyelven írván: arab ivadéka hozta divatba mindazon zsidó modorok és szokásokat, miket a törököknél láthatni. Különben az arab és török faj és nyelv közölt — a vallás egységén kívül — semmi benső rokonság nincs. Ellenben a zsidó nyelv és faj, szintolly benső atyafiságban áll az arabbal, mint a török a magyarral.

A múlt éjjel fenéig fagyott a víz poharamban ágyam mellett és most még iszonyúbb hideg van.

Mert e szobában csupán addig tart a meleg, míg mangálomon a széntűz ki nem hamvad, az az: három óra hosszágig. A milly hamar bemelegszik, szintoly rögtön ki is hűl.

Sumla, jan. 6.1850.

A kártya ismét nagyban járja.

A magyarság apró társaságokra oszoltan, különféle szórakozásokkal tölti a hosszú eslvéket. Kossuthnál minden este társaság van. Harczival (Némethy) mindig ezt énekeltetni magának guitar mellett: „Szülőföldem szép határa! Meglátlak-e valahára?“

A honvédtisztek estélyein török háziurak is megfordulnak. Ezek többnyire nyugalomra lépett tisztek, kik az európai korhelykedés módját Oláhországban jóformán megtanulták, s isznak mint a kefekötő. Ők aztán szinte meghívják magokhoz a magyarokat, s a vendégséget sokszorosán viszonozzák.

Vannak shakk-parthiek, dalnoklársulatok, zenetársulatok a német légióból, kárlyakompániák, thea-parthiek, ivókák, a családosoknál néha tánczestélyek is.

A lengyelek pedig a gyalog laktanyában *színpadot* csinálnak.

Fáik bcy szinte két vagy három házi bált adott már, — a szép emigránsnak kedvéért, — egészen európai modorban. Csupán családosok voltak hivatalosak.

Fáik bey tánczestélyein a pashák mind jelen szoktak lenni, s igen jól mulatnak. Egynémellyiket Kovácsné meg is tánczoltatta. Mondják, hogy a pashák medvctánca igen mulatságos volt.

A török házas emberektől nejeik felől tudakozódni, nemcsak illetlen, hanem kihívó durvaság.

Sumla, január 8. 1850.

Az öreg Bemet láttam kocsizni. Nagyon rász színben volt. Kocsija előtt két török huszár, utána három. Az öreg sokat szenved sebeiben. Napjában kétszer kell azokat kötöztetnie, s ez órákig tart. Az öreg a pénznek mindig szükében van. Egyik seborvosának 300 arannyal tartozik. Erdélyből menekvésekor az egész úton Zorzinszki tartotta pénzzel az öreget, minthogy egy fillére sem volt. Magyarország utolsó napjaiban Kossuth minden közelében volt tábornoknak 1000 aranyat küldött. Bem, Perczel és Kmeti nem kaptak semmit. Az öreget tehát baráti s tisztelői látják el pénzzel. Havi járandósága 80 arany, de kiadása még több, mert lopják, s mert asztalánál igen sokan ülnek. Az összes lengyel arislocratia körötte udvarol. Értem a kiköltözött lengyel grófokat, kiknek száma légió, s kiknek üres címök és gögijökün kívül semmijük sincs. Ezek minden hadi dicsőséget magoknak tulajdonítanak, mi a magyar hadjárat korából felmutatható. Bebizonyítják még azt is, hogy a Krisztus és Napoleon tótok voltak.

Sumla, jan. 10. 1850.

A renegátok igen mellőzvék, s elhanyagolják a török tisztviselők által. Illetményeiket sohasem kapják rendesen. Mindig hátrább vannak 20 nappal, mint a magyarok és lengyelek.

A török pénztárban elegendő pénz soha sincs.

Különben Fáik bey, a pénztárnok, nem igen tiszta kezű ember.

Fialának, Bem segédének, a napokban ezen Fáikkal kemény összekoczczanása volt, a renegátok járandóságának ki nem szolgáltatása miatt.

Fáik folytonos halogatásai, hazudságai, s általában megvető bánása Fialát kivették türelméből. Levélben lehordja Fai-
kot amúgy magyarosan, s egyúttal párbajra hívja.

És Fáik mit tesz? ... Engedelmet klr egész meghunnyász-
kodással, s formaszertint megköveti Fialát.

A dolog fonalán később küzlők illy párbeszéd keletkezik.

Fiala. És ti nem vítok párbajt?

Fáik. Nem.

Fiala. S hogyan veszlek elégtételt egymáson a becsületbeli sérelmekért? . . .

Fáik. Mi nem vagyunk c pontban igen érzékenyek. A mi társadalmunk urak és szolgálkból áll, ezek között pedig semmi becsületbeli viszony nincs.

Fiala. De az egyenlő rangú urak közt csak még is tör-
ténhetik olly nemű bántaloin a mi fáj? .. És hogyan boszulja
meg magát az úr, például, ha egy hozzá hasonló úr által szíve
legdrágább érdekében károsítalik meg?

Fáik. Megöli ellenségét. Ha bízik erejében: nyilván és
rögtön; ha pedig gyöngébbnek érzi magát vagy fél: tehát oroz-
va. Illy esetem nekem is volt.

Fiala. S mikép végeztetek egymással?

Fáik. Úgy hogy másodmagammal egy éjjel lesbe állottam
az úton, merre ellenségemnek kellett volna jönnie. Hogy bát-
rabb legyek: egy palaczk rumot is vettem magamhoz. Ebből ad-
dig iddogáltam, míg egyszer holtrészezen dőltem a sárba, s
magamat a kövezeten csaknem összetörtem. Társam alig bírt
másodmagával haza vinni; én pedig alig bírtam a mámort és bé-
naságomat kiheverni. A végzet azt látszott értésemre adni ez
eset által, hogy *nincs igazságom*, s felhagytam orgyilkolási ter-
vemmel.

Sumla, januar 11. 1850.

Furcsa újságok! . . .

Zamoiszkzi ügynöke írja Sztambulból, hogy mintegy 16 ar-
nauta yan útban Sumla felé, kiknek feladatuk a Sumla körötti

fálvakban eloszolva, a menekültek, különösen főnökeik szökését akadályozni... .

Egy Bárdi nevű őrmester is érkezett ide Sztambulból. s Kossuthnak leveleket hozott.

E Bárdi egyike azon magyar katonáknak, kik mintegy hetvenen Olaszországból nem rég szöktek meg, és kik azóta mindig Sztambulban vannak, különféle munkával keresve éleimöket.

Sumla, január 12, 1850.

Ma délelőtt néhány idegen arcú szerb mutatkozott a városban. A török rendőrség kikémlette őket azonnal. Kereskedőknek adják ki magokat; mondják, hogy sertéseket vásárolni jöttek e vidékre.

Megjegyzendő, hogy sertés Bulgáriában igen gyéren lenyésztetik.

Oláhországi útlevelekkel voltak ellátva.

Halim pasha parancsára rögtön el kellett a várost hagyniok.

Sumla, január 13. 1850.

Alkonyat felé, midőn Sipos csapszékébe lépek Bárdit mintegy tizedmagával találom ott borozva. Köpenyeik alatt pisztolyok és kardok voltak észrevehetőek.

Láttam mit akarnak, s beláttam azt is, hogy örült merényökkal csak ártani fognak mindnyájunknak: de sokkal szenvedélyesebben voltak már hangolva, semhogy reájok okos szóval hatni lehetett volna.

Sietek tehát Perczelhez, hogy őt a dologról értesítsem.

Már késő volt. A mint neki beszólni kezdem a mit láttam

és jól gyanítottam: egyszerre két lövés történik; ezt kis idő múlva zaj követi; ezt ismét hét lövés.

Perczel a mellette levő török hadnagy által azonnal fölkereti a pashát, hogy ama garázdálkodókat fogassa be.

Egy erős őrcsapat rögtön az osztrák ügyvivő lakására siet hanem a kravallnak már vége volt, s a honvédek eltűntek.

Az ügynök a dolgot így adta elő:

Bárdi és csapata gyertyagyújtáskor megjelennek az ügynök lakház kapuja előtt s bebocsáttatni kívánnak. A szerb pandúrok egyike kikiált az udvarról, hogy az ügynök nincs hon, jöjjenek holnap reggel. Bárdiék erősebben kezdenek zörgetni a kapun, s fenyegetőznek, hogy ha be nem bocsáttatnak betörnek.

A leghevesebb zaj közepette lövés történik, állítólag belülről. Ezt azonnal több lövések követték mindkét részről, a zárt kapun és kerítésen keresztül.

Az ügynök, személyét biztosíttatni kívánja kormánya nevében, a pasha állal. És laka közelében csakugyan őrség állítatott azonnal.

Perczel pedig rendeletet küldött Kabosnak, mint laktanyai parancsnoknak, hogy Bárdit és társait fogassa be.

A pasha rendkívül haragszik és fenyegetőzik.

Mi fogjuk megadni az árát ez ostobaságnak.

Sumla, január 16.1850.

A Bárdi merénye megtenné gyümölcseit. . . .

Halim pasha parancsot adott ki: hogy azon honvédtisztek, kik a városban szállásolnak, valamenyien rögtön a kaszárnyába költözzenek.

Van zavar, szidalmak, harcz és háború! Mert a honvédtisztek már szállásaik lakhatókká tételére sokat költöttek, s magokat a szükségeseikkel nagy részben felszerelték egész téli évszakra.

Azonban a hidegség is legborzasztóbb fokét érte el, s a laktanyában kikerülhetlen megdermedésnek néznek elébe.

Azért a parancsnak engedelmeskedni senki sem akarván a dolog erőszakra került.

A honvédtisztek hárman-négyen laknak együtt.

Halim pasha minden ilyen szállásra 10—12 török katonát küld, hogy ezek onnan a magyarokat szórják ki.

A honvédtisztek pedig mindenütt ellenállnak, s a törökök visszaverik. Ezek nagyobb számmal jönnek. A honvédtisztek nem tágitanak. De most már a török katonák úgy ulasítvák, hogy ne bántsanak senkit, hanem helyezték be magokat mindenestől egész csendességgel a honvédtiszti szállásokba, s a lakókat onnan, betű szerint, *szorítsák ki*. Ez sem használ. A honvédtisztek készebbek magokat *párákká* *) nyomatni, s a török bakák minden alkalmatlanságait túrni, semmint a laktanyába menjenek.

Kossuth mindent elkövetett, hogy Halim pashát megkérlelje, hanem ez kérlelhetlen.

Sumla, jan. 17.1850.

Kossuth rendeletet küld Perczel Miklósnak, mint a törvényesiek elnökének, hogy a Bárdiféle merényben vizsgálatot tartson, s ítéletet hozasson. Ezen Perczel Mór felháborodik. Elküldi Kossuthhoz B.....képviselőt és Veplert. Általok elküldi hozzá azon eredeti okiratot, mellyben Halim pasha őt,— Perczel Mórt, — hatalmazza fel a sumlai magyarság kormányzatával. Kérdezteti Kossuthtól: nincsen-e hasonló okirata, melly ennek erejét megszüntetvén, más valakit ruházna fel hasonló minőséggel.

Kossuth illy okiratot nem mutathat; hanem hivatkozik Ziah

*) Para a legkisebb török pénz, nem nagyobb mint egy halpénz. *Para* gyökszóból származik sí magyar *parányi*.

pashára, ki a szultán nevében őt nevezte ki a menekültek főnökévé, s hivatkozik a sumlai magyarság közbizalmára, mely őt választá az igazgató bizottmány elnökévé.

A küldöttek erre kijelentik, hogy Perczel Mór a Bárdiféle ügyben, semmiféle avatkozást nem tűr, mivel a büntetés joga, itt a török földön, különösen ez esetben, a török hatóságot illeti; s hogy tehát Bárdi és társai felett Halim pasha fog Ítélni.

Röviden: Perczel ismételve tiltakozik Kossuth mindenmű hatalmaskodásai, különösen abbeli bitorkodása ellen, miszerint ez még folyvást Magyarország kormányzójának jogczimével él, s pecsétjét használja.

A személyes viszály mely eddig csupán Kossuth és Perczel között létezett, most átment a tömegbe. Kossuth emberei a honvédekét elkezdették itatni, s Perczel ellen izgatni. Korteskednek, gyűléseznek, szónoklanak, Perczel ellenében gyalázkodnak, s elvégzik, hogy Halim pashához küldöttség menjen a menekültek részéről, azon közóhajtást kifejezendő, hogy a sumlai magyarság senki más mint Kossuth által kíván kormányoztál.

A küldöttség el is ment Halim pashához; hanem ettől azon feleletet nyerte, hogy neki Perczel Mórt megbántania semmi oka nincs.

A párt ezzel meg nem elégedett. Még nagyobb küldöttség indult el a pashához, ki azonban többé velök szóba sem állott.

Perczel tehát Bárdit és társát, egy olaszországi magyar káplárt, mint a kravall indítóit befogatván, átadatta Halim pasimnak. Ez őket bezáratta; ügyöket pedig a fényes portának felterjesztette.

Sumla, január 18.1850.

Kossuthné is megérkezett, Vagner anyjával. Belgrádban a szerb kormány őket szívessége mindenféle jeleivel elhalmoz-

ta, egyszersmind Kossuthnének ajánlatot lőn a zordon telet náluk tölteni, megkínálván őt pénzbeli segélyével is. Kossuthné azonban nem vőn igénybe semmit; s miután náluk magát kipihente Karasanin belügyminiszter a kormány költségén küldötte őt és útítársait egész Szerbián keresztül.

A viddini pashánál szinte megelőző szívességben részesültek.

A feszülten várt vendégnő itt Sumlán fáklyás zenével üdvözlötett. Az az: nem annyira zenével, mint négyes karénnel, mert egy pár rősz hegedűst kivéve, zenészünk nincs s nem is annyira fáklyás mint lámpásos karénnel, mint-hogy fáklya sincs. Egyébiránt száz ilyen lámpa sokkal szelidebb, s így kellemesebb éjjeli látomány, mint a minőt a vad fekete füstöt fellegző szuroklángok szoktak mutatni.

Brikk tartott szónoklatot a vendégnőnek. —

Hol hagyta gyermekeit ez a nő? . . .

Lejött az utczára férjestől. Az asszony sírva ejtett néhány szót; aztán Kossuth beszélt, eddigi csüggetegségéről, mostani hitéről és reményeiről, sat.

Az új emigransnő tiszteletére átlátszó papírművet is készítettek. E papír alkotvány egyik oldalán két kéz látszott egymást szorítva, s alatta e szavak:

„Isten hozott!“

másik oldalán Vörösmartynak ezen verse:

„Nincs veszve bármi sorsa alatt
Ki el nem csüggedett.“

Sanda, jan. 19.1850.

Három magyar fogoly saját török őrizetét szétverte.

Egy rősz kamarába voltak zárva. Nem adtak nekik mangált, sőt elegendő kenyeret és vizet sem.

Mert a török, ha kit egyszer börtönbe zár, arra többé gondja nincs; a melly szegény fogolyról barátja vagy rokona nem gondoskodik az el van veszve.

A szétvert török katonák segélyért futottak. Jön egy kapitány más hat legénnyel. Inti a foglyokat, hogy békén maradjanak. Ezek szabadságukat követelik, vagy illő bánást, és ellátást. A kapitány egyiket mellbe találja taszítani. Ezek felbőszülnek, s a kapitányt megdöngetik. Ez a dolgot feljebb jelenti, s jön az ezredes. Midőn ez őket még keményebben kezdi dorgálni a foglyok egyike, már tajtékzó dühében, mellen ragadja őt, és üstökénél fogva fejét a falhoz ütögeti.

Azt hívők, hogy e szertelen kihágásért egyenként legalább is ötven botot kapnak: azonban nem csekély meglepetésünkre Halim pasha őket pár nap múlva szabadon bocsátatni kívánta.

Midőn e rakoncátlanságért Perczel Mór a pashától bocsánatot kéretett: a pasha — daczára különben durva, mogorva jellemének, — úgy nyilatkozott, miszerint a szultán és az ő szolgálói szolid és engedékeny bánást kívánnak tanúsítani a magyarok iránt, részint a vendégszeretet parancsából, részint azért, mert a kik hazát, családot és mindent elvesztettek: azoknak ingerlékenysége igen természetes és megbocsátható.

Sumla, jan. 21.1850.

Dembinszkinének innen bizonyos viszony miatt távoznia kellett. Vagnerné s egy honvédtiszt kíséretében Sztambulba ment. Olt az amerikai követség védelme alatt fogja bevárni férjél, míg ez innen menekülhetend.

Azon lovakért, miket oláhországban tőlünk a török őrség elvön: a szultán kárpótlást fog adni; minden lóért 150 p. ftot.

Sumla, jan. 28.1850.

A fényes porta biztosa, Ahmet bey, kinek a belzés végrehajtása végett ide már meg kellett volna érkeznie, Várnán időz, pótló utasításokat várván a portától.

Jazmagi már megérkezett hasonló célból.

A belzendők névsorát még nem tudjuk.

Úgy hallom, hogy az én nevem is a jegyzéken lett volna, hanem hogy egy menekvő közbenjárására, — ki nekem véletlenül jóakaróm, — onnan ismét kitöröltetett.

Csakugyan úgy van, mint a hír monda.

A belzendő magyarok mintegy tizennégyen Kis-Ázsiába mennek, Iüutahia nevű török városba, hol *egy évig* lesznek letartóztatva.

A renegát magyar és lengyel főnökök pedig Szyriának Aleppo nevű városába vitetnek, bizonytalan időre.

Kiutahia 54 órányira van Sztambullól, mintegy 12 ezer lakossal. Aleppo pedig, — a tengeren át, — 600 angol mértföldnyire, 200 ezer lakossal.

Az oroszlengyelek Malta szigetére szállítatnak, melly, mint angol birtok, legközelebb esik a török határokhoz, s ott szabadon bocsáttatnak; vagy, a dolgot nevéen nevezve törökországból kiutasítatnak.

Mi történik mi velünk többiekkel? csak május végével fogjuk megtudni.

Még május végéig várni! hiszen ez az öröklét! . . .

Sumla, február 5.1850.

Ahmed bey, a padisah biztosa, megérkezett.

Legelsőben is Perczel Mórt látogatta meg, s mint neki nyilvánítá, ezt a szultán különös parancsából cselekszi, jeleül a nagy úr iránti kitűnő figyelmének.

Ez is alkalmasint Bem műve.

Ahmed bey Párisban három évig iskolázott, s a francia nyelvet és modort tökéletesen elsajátítá. Mívelt, finom diplomata.

Perczel nyers egyenességgel mondta meg neki, hogy a magyarok Ázsiába szálláskészítőkül küldetnek, az európai törökök számára. „Önök — úgymond — követni fognak bennünket nem sokára

Kossuth másnap tisztelgésére ment Ahmednek.

Estve pedig a magyarság három színű lámpákkal, s karénekkal tisztelgett neki szállásán, a városi műdirnél.

Ahmed kilépett az erkélyre, Halim és Mahmud pashák, a műdir és Fáik bey környezetében. Az öreg Cseh Imre, Kossuth török tolmácsa tartott neki beszédet nevünkben, török nyelven, kifejezván a szultán iránti hálaérzetünket.

Ahmed szinte török nyelven válaszolt. Azt mondta, hogy sorsunk rövid időn jobbra forduland.

Sumla, február 6.1850.

Ahmed effendi visszaadta Kossuthnak a lalogatást. Egyszermind a lehető leggyöngédebb módon küzlötte vele küldetése célját.

Azonban a mérég arany pohárban is mérég marad, és öl.

A dolog nem volt már újság elöltünk, de az elválasztó nagy pillanat az illetőket még is mélyen megrázkódtatta.

Suma, február 7.1850.

Kossuth nem akar Ázsiába menni; később meghalni, magát föbe löni vagy lövetni, s a t.

Ahmed erre vállat vonít, és csípős megjegyzéseket lesz. Közölte Kossuthal a belzendők névsorát, s a fényes portának némelly célba vett intézkedéseit az itt maradandók irá-

nyában. Értesíté őt, hogy a belzendők azonnal indulni fognak rendeltetésük helyére, mihelyt az állodalmi gőzös Várnára megérkezik tehát legfeljebb egy hét múlva.

Kossuth gyűlést hirdet holnap reggelre, a nagy fogadóban, hogy a tudnivalókat ott személyesen adja tudtunkra.

Némelly kortesek arra izgatnak, hogy a menekvők erősen összetartsanak, hogy Kossuthtól magukat elválasztatni ne engedjék. Szerintük az emigrationak másként jövendője nincs. Szerintük a szabadság egyetlen ép, egészséges magva mi vagyunk. Szerintük azon tény, miszerint emigratióink egységének magvát szét akarják törni: épen jelentőségünk tanúbizonysága.

Batthyány és Perczel ez izgatást igen kárhoztatják.

Szinlolly oktalan mint lelkiösmeretlen dolognak bélyegzik azt, mert látják, hogy itt valami poseniféle demonstratio czéloztatik; s hogy ábrándos ürügyek alatt, egyesek hiúsága, önzése s félelme fiz bűnös játékot a magyarság legszentebb érzelmeivel, minthogy a toborzók, a *felelőség szigorúan komoly érzete nélkül* teszik kockára százak jövendő léteit.

Suinla, február 8.1850.

A magyarság 9 órakor összegyűlt a nagy lián (korcsma) udvarán.

Kossuth és Batthyány Kázmér megjelentek a bán erkélyén, melly az udvarra szolgál.

Kossuth szólt a néphez, s kifejté szónoklatának egész bűverejét.

Úgy tetszett nekem, mintha ez ember saját politikai életének hatyúdalát éneklené.

Mesteri példánya volt ez előadás amaz anloniusi taktikának miként érhetni szónoklati czél a nélkül, hogy azt *akarni láttatnánk*; azaz: miként lehet megszerettetni valamit, *ellene* beszélve; s gyűlöltetni, *mellette* beszélve.

Elmondta, hogy „*internálni*“ fognak bennünket, mi annyit tesz, hogy közölünk néhány embert a török birodalom *belsejébe* visznek, úgymint Kis-Ázsiának Kuttáya nevű városába, mellv Sztambultól 56 órányira van. Az oda belzendő magyarok néhány hónapig onnan el nem távozhatnak. Helyzetük egyébként csak annyiban változik, hogy bőkezűbb ellátásban részesülnek, mint az eddigi volt.

Néhány renegát hazánkfiát is beljebb küldik. Ezek Aleppo nevű városba vitetnek, melly Szyriában fekszik, Sztambultól 600 angol mértföldnyire.

A belzendőket meg nem nevezte; csupán azt jegyezte meg, hogy a névsorban olyan egyének is vannak, kik felől nem lehet érteni, mivel érdemelték meg, hogy oda jussanak. Ez észrevétel az ifjú Balogra célzott.

Továbbá, Ahmed effendi hivatalos érlesítesc nyomán, kijelenté, miszerint senki sem fogja ugyan a török földet elhagyni azonban sorsunk eddigi bizonytalanságából mindnyájan kibontakozandunk; s hogy a fényes porta nagylelkűen elhatáráz, miszerint a török állodalom földén a magyar emigratio minden tagja számára gondnélküli jövő biztosíttassék, és olly módon, hogy lakhelyét, pályáját, munkakörét e földön mindenki szabadon választhassa.

Most következett a szónoki stratagema.

Előre bocsátá, hogy ő senki cselekvésének irányt adni nem akar, hogy e részben tőle minden rábeszélési szándék távol van; hogy a léleknyugalmára nézve szükség, miszerint mindenki maga legyen mestere jó vagy balszerencsésjének; mindazáltal. . . . stb. stb.

A belzendőknek tíz nap alatt indulniok kell. Fölhívja tehát honfitársait, hogy magával kiki számot vetvén, minél előbb jelentse ki nála: együtt kíván-e maradni számüzendő testvéreivel, s kíván e velök, mint eddig, úgy ezután is jóban roszban osztózni a közös ügyért, mellynek együtt voltak harczosi, vagy nem?

Asbóth és néhányan: „éljen! együtt maradunk mindnyájan, éljen! . . .

Kossuth és Batthyány Kázmér eltávoztak. Ashóth pedig üttötte a vasat míg meleg volt; lakásán az ív már el volt készítve, s nevéük odairására szólította föl azokat, kik főnökeiket elhagyni nem akarják; megjegyezvén, hogy hasonló ívek Kossuth szálásán is lesznek kitéve.

Sumla, február 9.1850.

A magyar belzendők közt vannak: Kossuth, Baltyány Kázmér, Perczel Mór és Miklós, Mészáros, Dembinszki, Gyurmán, Szöllösi, Zerfi (ez Belgrádban van), Balog Viktor, s három lengyel. A többit még most sem tudom.

A renegát belzendők főbbjei: Bem (Murai pasha), *) Kmeti (Izmaik pasha), Stein (Ferhat pasha), Grim, Fiala, Baróti, Tóth, Voroneczki, az öreg Balog. A többit nem tudom.

A belzendők ajándécul egy havi illetményt kaptak a szultántól, azonkívül úti költségül egyenként 500 piasztert.

Ahmed bey a renegát főnököknek drága kaftánokat küldött ajándokul. Igyekszik a keserű poharat a mennyire lehet megczukrozni.

Azok száma, kik aláírás által nyilváníták, hogy Kossuth-tól megválni nem akarnak háromszázra megy.

Az öreg Balog mindennap szökni akarna, ha merne, s ha tudna.

Iszonyúan föl van háborodva sorsa fölött, mennyiben renegát léte sem képes a száműzetéstől megmenteni, s mi több, hogy még fiától is elakarják választani. Mert ezt Kuttayába belzik a magyarokkal, őt, az apát pedig Aleppóba a renegátokkal.

*) A renegátok, mihelyt a török esküt a pasha előtt letették, azonnal mindnyájan *török neveket* kaptak.

A vén balog tehát, szerfelett ingerült állapotban, elment Ahmed beyhez, szemére hányandó neki, mi szerint Ziah pasha Ígéretei közül, —miket ez a magyaroknak, izlámra térésük alkalmával tön, — eddig még egyetlen egy sem tartatott meg a fényes porta állal.

„Minő ígéretek voltak azok?“ kérdi Ahmed.

Balogh (majd olasz, majd német nyelven, minthogy Fáik bey is jelen volt, ki németül jól beszél). Ollyanok hogy Vid-dinből minket renegátákat egyenesen Sztambulba szállítanak, s ott szabad lábra helyeznek; hogy, mint a szultán alattvalói s védenczei, rangunk szerinti évdíjakkal hollunkiglan elláttatunk; hogy lakhelyet a török bíralom akármellyik részében, tetszésünk szerint választhatandunk; hogy én, mint *herczeg*, külföldre is utazásokat tehetek, becsületszavammal kötelezvén magamat a visszatérésre.

Ahmed. Ziah pasimnak nem volt joga ollyasmit ígérni, minnek teljesítése hatáskörén kívül esik.

Balogh (mindig indulatosabban). És én tudhattam azt, hogy önök pasháinnk szava nem áll? . . . hogy önöknél egy országos hivatalnok ígéretében nem bízhatni . . . hogy önöknél a szósze-gés nem tartatik becsstelenségnek . . . hogy önök pashái és miniszterei szándékosan ámítnak és hazudnak? . . .

Fáik. (csendesítve őt). Mérsékelje magát, kérem.

Balogh, (dühösen). Miért? . . . s miben vagyok én török, ha velem idegen hatalmak rendelkeznek ... ha engem önök, a helyett hogy védőének: rabságra hurczolnak idegen hatalmak parancsára, s még egyetlen támaszom, vigaszom, fiamtól is elszakasztanak? . . . önök a családi kötelékeket sem tartják tiszteletben? ... Én ollyan tehetetlen fejedelemnek mint önök *padisahja*, ki saját alattvalóját, hitfelét védeni nem képes: jobb-ágya lenni nem akarok. Önök tőlem nem érdemelnek egyebet bánásukért, minthogy feszöket (ez a török nemzetiség és val-lás *főjelve*) itt előttük a porba dobjain és lábaimmal tiporjam.

Ahmed elrémülten, s olly arczkifejezéssel nézi Balogot, mintha elmezavartól félténé.

Fáik. Ő excellentiája fel tudja fogni s méltányolni kegyed elkeseredését: hanem térjen magához.

Balogh (beszéde közben olly mozdulatokat tőn már előbb is, hogy a legparányibb ellenmondásra valamennyi török pashát agyabafőbe verni képes). Nekem önöknek sem méltánylása, sem felfogása, sem pártfogása, sem herczegsége, sem vallása nem kell. Ezennel kinyilatkoztatom, hogy e percztől fogva megszűntem török lenni.

Ahmed (vállvonítva). Jól van.

Balogh. Határozottan tiltakozom az ellen is, hogy fiam máshova vitessék, mint a hol én leszek; mert a ki őt tőlem el akarja szakasztani, azt lelövöm mint a kutyát. Adieu!

Rögtön jött az öreg a kávéházba, s diadallal hirdető, hogy ő többé nem török.

E jelenet által két renegát tiszt felbátorítottván, a török lovas kaszárnýában hasonló föllépésre izgatta az alsóbb tiszteket és közembereket; hanem az izgatókat Bem rögtön befogatta.

Való, hogy *a drinápolyi kötés alapján* a renegátok, ha tetőket megbánták, visszaléphetnek *az első tíz év alatt*; hanem a mi renegátaink állása e részben nagyon kivételes, sőt mondhatni egyetlen a maga nemében. Mert mellyik állam védelmére támaszkodik e tekintetben a menekvő, ki egyik államnak sem tagja többé? ... Ha mint osztrák polgár akar visszalépni a magyar renegát: akkor a török könnyen azt mondhatja: „*jól van, hát eredj haza Ausztriába.*“

Az öreg Balog tehát nem igen ildomosán cselekszik, ha hetvenkedik, minthogy lábát nincs hová megvetnie, és csak helyzetét nehezítheti, sőt veszélynek teszi ki magát az ilyen kitérések által.

Sumla, február 10.1850.

A demonstratio, mi az aláírási ívekkel terveztetett, meg-
hiúsult. Ahmed bey kimondá, hogy a belzendőket csupán csa-
ládtagjaik, s legszükségesebb cselédek követhetik.

Két ízben voltam Kossulhnál, megtudandó tőle némelly
tudnivalókat . . . nevezetesen, hogy a belzendők közt vagyok-e
vagy nem? mit mindeddig nem tudtam bizonyosan; s hogy Ah-
med bey nem eszközölnél-e családaink számára útleveleket a
követség útján? . . .

Azonban a tömérdek búcsújáró miatt hozzá nem férhet-
vén levélben kérdeztem meg tőle a tudnivalókat, mire ezt vá-
laszolta

..... „nincs ön az internálandók között.....s nem hi-
szem hogy Ahmed effendi a kívánt biztosítást magára vállalja.

Tudomásul: csak 80 személy mehetend összesen Kuttá-
yába, e számba foglalva a 12 internálar.dót, nejeiket, gyerme-
keiket, ha vannak, s cselédjeiket, kiket elvinni akarnak; azt
hiszem ez maga reá fog menni 60-ra.

tisztelettel. . . .

Kossuth.“

Ahmed bey csak különös figyelemből engedi meg Kossuth-
nak, hogy magával 20 embert vihessen; — hanem azt jegyez-
te meg e számra, hogy *nagyobb kísérettel az ő szultánja sem u-
tazik.*

A többi belzendők nem vihetnek magokkal senkit mást,
mint legszükségesebb cselédjeiket. Batthyány Kázmér is csak
Mihálovicsot, egykori gazdatisztjét viszi magával, cselédein kí-
vül; Mészáros pedig Katona Miklóst.

Annyit tehát tudok: hogy Ázsiába, az Isten háta megé
nem megyek.

Az is bizonyos, hogy mi többiek szinte közel vagyunk
sorsunk fordulatpontjához.

Sumla, február 13.1850.

Kényszerítetbek Kuttáyába menni ezek: Kossuth Lajos, Batthyány Kázmér, Mészáros Lázár, Perczel Mór, Perczel Miklós, Asbóth Sándor, Gyurmán Adolf, Schuller, másképp Szöllösi János.

Ezeket önkénytesen követik Katona Miklós, Házmán Ferencz, Berzenczey László, Ihász Dániel, Lorodi Ede, Biró Ede, Vagner Gusztáv, Halász József, Cseh Imre, Fráter Alajos, Koszta Márton, Vaigl Vilmos, Török Lajos, Kinizsi István, Kapner Ferencz, Szerényi Antal, Michailevics Athanáz, Ács Gida (ref. lelkész), Szabó Sámuel, Grehenek Gyula, László Károly, Harczy Gyula (Némethy).

Aleppóba menni kényszerítvék a magyar nemrenegátok közül: *Balog Victor és Lévay János*; a renegátok közül: *Kmeti, Stein, Balog János, Nemegyei, Fiala, Albert*; a lengyelek közül ffem, *Zarzinszky* slb. Kmetit önkénytesen követik: *Árvai s egy huszár.*

Tiszti rangú magyar menekvő jelenleg van összesen 182, azon hét egyént is beszámítva, kik mostanában jöttek ki.

Az Aleppóba menendők sokkal szerencsésebbeknek tartják magokat azoknál kik Kuttáyába mennek, minthogy Kuttáya olly magosán fekszik a hegyek között, hogy légmérséklete mindig hideg, s a legvadabb-fajta törökök lakják. Ellenben Aleppóban angol, francia, olasz, és általában a frank lakosok száma, állítólag 30 ezerre megy; tehát itt legalább európai társaságot találандanak, egyszersmind civilizált embereknek való élelmi, ruházati, s más élvezeti tárgyakat is.

Sumla, február 16.1850.

Az elválás percze megérkezett.

Kossuth kiment a gyalogsági laktanyába honvédeinktől bú-

csút veendő. Itt nem a politikus látszott beszélni többé, hanem a *szerencséltlen ember*, ki érezni látszott, hogy magyar rokonait az életben most utoljára látja.

„Az ember élete nem olyan — úgymond — mint az óra, mit, ha egyszer lejárt, újra felhúzhatni. Az én földi szerepemnek vége, lelkem törve van. Ti azonban ifjú hazámfiái még ineg-láthatandjátok a magyar hazát halottaiból dicsően föltámadni. . .
..... stb. slb. Isten hozzátok! . . .“

A magyarság nevében Vay viszonzá búcsúját röviden.

Kossuth megölelte őt . . . kezeivel még egyszer áldást és istenhozzádot intett a népnek, s alig bírt kocsijáig elvándorogni.

Sumla a muzska hadjárat óta nem volt olly élénk mozgásban mint e napon.

Belzendő társaink, ernyös szekereikre felrakodván, a gyalogsági laktanya előtt gyűltek össze.

Két török zászlóalj volt a kaszárnya előtt felállítva.

Meddig a karaván összegyűlt: Batthyány Kázmér, ki már lóháton ült, szinte elbúcsúzott a honvédektől. Szavai, Kossuthéival ellenkezőleg, férfiasán biztatók és vigasztalók voltak.

A grófné szinte lóháton volt.

Délután egy óra tájban elindult a száműzettek karavánja, ünnepélyesen, lassú léptekkel haladva, mint a temetkezők gyászzenete.

Kossuth, Ziah pashától kapott kocsijában ült nejével. Lovait Némethy hajtotta. A gyászmenetet egy szakasz török dsidás, és egy túrok ezredes kísérte.

Nem látandjuk ez arcokat többé soha! . . .

Csupán a város végéig volt szabad őket kísérnünk.

Az ágyúsánczokról néztünk utánok, míg csak egészen el nem tűntek szemeink elől.

Sumla, február 17.1850.

Mély, halotti csend van a város falai között. . . .

A belzendők, mint halljuk, Várnán a pashánál szállásoltattak el. A ház körül volt véve őrséggel. A pasha őket igen szívesen fogadta és török módra megvendégelte. Várnán török állodalmi gőzösre szállanak; s két nap alatt a kis-ázsiai parton, a gyömleki kikötőben lesznek, mellytől Brussa hat órányira esik az Olymp hegyek között. Brossában meg van engedve nekik magokat egy pár nap kipihenhetni. E városnak gyönyörű fekvése, virányos vidéke, s világhírű érczes fődői vannak. A fődő évszak ott septemberben veszi kezdetét, és tart késő novemberig. Onnan csupán lóháton juthatni Kuttáyába, csaknem járhatlan bérczekeken keresztül, 3 nap alatt.

Kossuth, Batthyány és Perczel, lovaikat szárazon küldötték Sztambulig. Onnan saját költségeiken kellend azokat átszállíttatniok a Bosforuson. A belzendők hajója Sztambulban nem fog megállani. Sőt attól tartanak szegények, hogy éjjel viszik őket végig a Bosforuson, s még Sztambul világhírű vidékének láthatását sem élvezhetendik.

A török álladalmi gőzös Gyömleknél partra tevén a belzendőket, azonnal visszatérend, s körülbelöl 8—10 nap múlva megérkezik Várnára, hogy a rcnegátokat Aleppóba szállítsa.

Sumla, február 19.1850.

Nem, nem! . . tovább itt nem maradok.

Milly kevesen voltak az eltávozottak között olyanok, kik iránt némi rokonszenvet éreztem s lám még is, milly megbccsülhellen a honfitárs olt, a hol haza nincs, a hol nemzet nincs, és a hol család nincs . . . szóval: hol semmi sincs,nehány földieinken kívül, mi hozzánk szív-viszonyban állana, mit *magunkénak* nevezheténk! . . . Csak akkor érezzük hiányukat, s azon végső mindent, mit bennök bíránk, midőn Őket már elvesztők! . . .

Nincs tovább itt nyugtom egy perczig sem. Mennem kell, ha bár ki k világból is! . . .

Türelmemnek vége ... a kétség megtébolyít tudnom kell családod felől . . . látnom kell őket, ha életembe kerülne is!... tovább itt maradni nincs erőm, türelmem, akaratom! . . .

Hová, merre? . . . nem tudom . . . de mindegy . . . csak el innen el! . . .

Sumla, február 24.1851).

Renegát hazánkfiaitól is elbúcsúzánk.

Kmeti búsan jegyzé meg a válás pillanatában, hogy pár hét múlva mind a hárman, kik olt jelen valánk, különböző világ-részekben találjuk fel magunkat.

És úgy lesz. Ő Damaszkuszban, Szabó talán Amerikában; és én? . . . erő ez vagy gyengeség?... nem tudom, de én nem hiszem hogy Európát ide hagyhassam.

Az öreg Bem elevennek s vidornak látszott, midőn kocsira ült. Egy fiatal lengyel foglalt helyet mellette.

Kocsijába négy aráb ló volt fogva. A bakon egy izmos török kocsis ült, vállig felgyűrközött karokkal és roppant ostorral. Az efféle kocsisságban a török rendkívül ügyetlen.

Kmeti, Árvái, Albert és Fiala lóháton mennek Várnáig. Mindannyian barátim voltak, kiket csak későn ismerhetők meg közelebről.

Kmeti mindenét barátai között osztotta el. Szép aráb lovát Divicseknek küldi vissza Várnáról.

A sumlai emigratiót most már a nép teszi. Az értelmiség 10—12 egyénben öszpontosul. Az igazgató választmány feloszlott. Törvényszék nincs. Ügyvivőnk nincs. A közöttünk létezett társas viszonyok minden kötelékei felbomlottak.

A Lorodi által kezelt pénztárban 14 ezer piasztérnyi hiány találtatott.

Nem gondol velünk senki.
 Közöttünk az ököljog és anarchia uralkodnak.
 A sors balkeze rajtunk fölöttébb megnehezedett.

Sumla február 25.1850.

Ahmed bey a kaszárnnyába hivatott össze mindnyájunkat, hogy közölje velünk a tudnivalókat. Azt mondta legelsőbb is, hogy a külföldre, vagy haza mehetésről szó sem lehet; hanem a fényes porta védenczei maradunk ezentúl is.

Elmondta, miszerint a szultán nem csak nem veszi le rólunk gyámolító kezeit, sőt eddigi gondoskodását irányunkban sokszorozni fogja.

Sumlai fogságunk, szerinte, legfeljebb két hó múlva véget ér end.

Azontuli lakhelyünket szabad tetszésünk szerint választhatandjuk, a padisah tartományai bármelyikében.

Olly alkalmazást nyere end a kormánytól mindenki, minőt o-hajt, az az minőhöz képességet és hajlamot érzeiul.

A fényes porta nemcsak eddigi élelmi váltságdíjainkkal, hanem rendes évdíjakkal is ellátand bennünket, hollunkiglan.

Hitét változtatni azért senki sem tartozik.

Választhatunk földmívelési, iparúzési vagy gyárnoki pályát. Katonai, orvosi, bányászati, vagy közigazgatási hivatal-szakot.

Felszólít tehát bennünket egyenként, s név szerint, hogy nyilatkozzunk. Ő kívánatunkat följegyzendi, s a szultánnak azon-nal felterjesztendi.

A kérdések ezek:

Minő alkalmazási kívánsz?

Lakni hol kívánsz?

Kértük följegyeztetni azok neveit és kívánatát is, kik fran-czia vagy angol földre vágyakoznak.

Ahmed szabadkozott, hogy erre fölhatalmazva nincs: hanem ez mit sem használt. A nagyobb rész nem akar tudni egyébről, mint hogy francia vagy angol földre bocsáttassák. A kisebb rész pedig csak azon utógondolattal kíván itt maradni, hogy idővel haza térhessen.

Katonai szolgálatot csupán a törzstisztek hajlandók vállalni, de rangjok és hitük megtartása feltételével.

Kapitánytól lefelé senki sem akar török szolgálatba lépni, minthogy a törököknél a kapitányig mindenki bot alatt van, az az: feljebbvalója mindeniket megbotozhatja, saját kezeivel.

Mit kívánjak én, ki semmi egyéb nem vagyok, mint a mi vagyok?

Katonai képességeket hazudjak Ahmednek, minthogy törzstiszti-jogczímem van?

Mi hasznomat vehetné nekem a fényes porta? . . .

Képes-e a török birodalom, vagy Othello szerint „egy *kryzolitból teremtett új világ*“ betölteni az én lelkem mérhetlen hiányait?

Megmondtam tehát Ahmednek, hogy én semmi más nem vagyok mint *magyar*, és *színész*. Vegye hasznomat ha tudja.

Ahmed bey azonban nem jött zavarba. Azt felelte, hogy nekik Sztambulban színházok is van, s hogy ott nyílik pálya számomra is.

Szegény ember! . . .

Sztambulban a téli évszakban olasz opera, nyárban pedig francia vaudeville van.

Kitelik a fényes portától, hogy rendezővé vagy éppen karmesterré nevezzen ki az olasz operához.

Sumla, február 26.1850.

A múlt ősszel Viddinből azt írtam haza, hogy a hozzám tartozók ide törökországba jöjjenek. De miután a gőzhajózási

nekült honvédek, részint magyar ügynökök vagyunk. Tudtukra adták, hogyha Oláhországból el nem takarodunk: haza küldenek bennünket fegyveres őrizet alatt. Útleveleinket s vándorkönyveinket figyelembe nem vették. Minthogy pedig néhányan családosak vagyunk, s attól tartván, hogy otthon üldöztetéseket kellend kiáltanunk tehát összeszedtük magunkat, s összesen százhatvanan átjöttünk ide Bulgáriába. Hetvenen közölünk Nikápolyba mentek. Mi többiek, kik ide Rustsukra jöttünk, folyamodtunk az itteni pashához útlevelekért, hogy utunkat Sztambul felé folytathassuk, s olt mesterségeink szerint munka után láthassunk. A pasha ígérte, hogy néhány nap múlva kívánatunkat teljesítenék. Néhány nap után ismét új határidőt szabott. Azóta hetek teltek el, s bennünket még folyvást itt tartóztat, a nélkül, hogy akár keresetmódot nyújtana, akár bennünket gyámolítani kívánna. Átláttuk, hogy bennünket a sumlaiakhoz hasonló menekültteknek tart; s mint olyanokat, sem elbocsátani nem mer, sem azt nem tudja, mit tegyen velünk. Midőn elébe terjesztők, hogy már csekély vagyonunkat itt csaknem egészen felemészttök, s illy kétes helyzetben tovább nem maradhatunk: akkor katonai szolgálattal kínált meg bennünket. Elirtózánk a helyzettől melybe sodortattunk: de mit tudunk lenni?! ... a kényszerűségnek utóbb is meg kellett magunkat adnunk, s eddig már mintegy hatvanan léptek közölünk török szolgálatba, olyanok, kik nem családosak, s pénzeikből az utolsó fdlérig kifogytak.

Én. S minő bánásban részesülnek azok?

Ő. Kezdetben csak meglehetősen bántak velük; kedvüket keresték; de mint halljuk, a török katonák viselete irányukban mindig kiállhatlanabbá lesz. Az utolsó török közember is szolgáltatta magát általuk; s ha nekik a magyar szót nem fogad: ütik, verik, üldözik. Panaszra hiába mennek, mert a *gyaurnak igaza nincs soha*. Még ez nem elég. Néhány nap óta kényszeríteni kezdik őket az izlám vallás felvételére. A könnyelműebbek már át is tértek, csak azért, hogy szelídebb s kedvezőbb bánásban részesüljenek. És csakugyan, a rcnegátok iránt sokkal kímeletesebbek.

Én. Hát önök, — a családosok, — most mitevők lesznek?

A nős férfi. Meddig filléreinkben tart, addig várakozunk; s ha lelkünknek nem lesz hová lenni: tehát akkor majd az osztrák consulhoz folyamodunk.

Én. Hát a nikápolyiakkal vájjon mi történt?

Ő. Úgy hallottuk, hogy azokat az ottani pasha Viddinbe küldötte volna: az odavaló pedig Bosniába, Omer pashához, ki őket mindennel ellátta; sőt azoknak, kik hadseregében szolgálatot vettek: nagy ajándékot és tiszti rangot adott.

Én. Vigasztalják önök magukat, — mennyire lehet, — azon tudattal, hogy földiek között még sokkal szerencsétlenebbek is vannak.

Vezesse isten lépteiket! . . .

A Dunán, mart. 6.1850.

Egy török hajó fedelén vagyok, mely sóval terhelten Viddinbe, onnan Belgrádba vilorlázand.

A török vendéglőben, hol szállva voltam, két oláh menekülttel ismerkedtem meg. Ezek egyike keresett s talált hajót számomra. A török *alaga* (hajós kapitány) 30 piaszterért vett föl Viddinig. Hanem itt nekem sem hajó, sem emberek nem tetszenek. A lödéi alá csak két rét görnyedve bújhatni, hol alig van annyi hely, hogy az ember egyenesen ülhessen a tűzhely körében. A füstös odú nagy részét egy rongyos törökzsídó család foglalja el, ronda zsákjai s félelmes ágyneműivel. Tömérdek perepúty . . . iszonyú zsinagóga!

Minő út, minő élet lesz ez ismét! . . .

Egy jó kedvű török matróc azon megjegyzést teszi, hogy Rustsukon 16 ezer ház van *fon alti bin ev*, — a mi nem igaz, — és unszol, hogy ezt naplómbe jegyezzem.

Kedvező szél kezd lengeni. „*Bizirn luzgyár (ez a mi szelünk)*“ mondja örömmel az alaga.

De minő boszúság! . . . tökéletes szélcsend állott be újra! Félórai tétova után az oláhországi parton ki kellett kötnünk.

Gyönyörű est! Kiléptem a Duna balpartjára. Ezen az oldalon van Pest, hol ti vagytok, szeretteim! . . .

Kilencz hónap óta nem voltam ez oldalon.

Elmélázva sétálok a parti füzesben ... de alig haladok a hajótól száz lépésnyire, íme Ali lélekszakadva fut utánam, kiáltván, hogy menjek vissza gyorsan. . . . Boszankodva követem őt; s a mint a hajófedezetre lépek *muszka katonákat* pillantok meg, kik felülről közelednek hajónk felé.

Mi a baj? . . . kérdezem Alit. Semmi egyéb — úgymond, — mint az, hogy ezen az oldalon török hajónak kikötnie nem szabad. . . .

A muszka örök már itt vannak.....az alagát szólítják ... élénken váltanak vele szól, oláhul és törökül aztán dohányt kérnek tőle, s azzal távoznak.

Egészen besötétedett ... be kell bújnom a füstös odúba.

A tűz körül van ülve turbános közönséggel. Hogy a füst meg ne fulasszon, vagy vakítson arczal a gyékényre kell borulnom; csak így vehetek lélekzelet. Kívül hideg északnyugoli szél dühöng.

Egy vén törökzsidó egész estve mesélt a társaságnak. Előadását mindenki tátolt szájjal hallgatta.

Éjfél tájban a hajós nép elálmosodott, s kiki fekhelyére vonult. A tűz kialudván: a füst is megszűnt, az én rendkívüli örömemre.

Lefekvés után a vásott zsidó gyermekek elkezdettek nyafogni s marakodni. Az alaga rajok riasztott s valahára csend lőn izraelben.

Én is tehát fejemet hermetice bundámba pólálva, s életpályámnak csodálatos regényén merengve: az álom jótévő karjaiba bocsátkozám.

A Dunán, mart. II. 1850.

Öt nap alatt három órányira haladtunk. Mos ismét veszleglünk; s nappal hallgatjuk a keleti madarak ezreinek dalát, éjjelenként pedig onnan a török partokról a baglyok huhogását, a vad ludak kurjongassát, s a farkasok ordítását.

Folyvást ellenszél.

Ezek a törökzsídók spanyol nyelven beszélnek. . . . Kérdezem tőlük: tudják-e mi nyelv az? . . . „*Csafut nyelv*,” mondják. *Csafut*: török szó; zsidót jelenti.

A Dunán, mart. 12. 1850-

Még mindig veszteglünk! . . .

Új tapasztalások ... az életnek új, ismeretlen oldalai. . . . Sors! ... a te neved *Shyllok*, ki nekünk az élet nagy becsű kincsét, a *tapasztalást*, legszebb napjaink árán kölcsönzöd
Uzsorád: búbánat és rövid élet; fizetésed: kora halál. . . .

Nem! . . . vitorlás hajóra többé nem ülök: — magamat a szél szeszélyére bízni többé nem fogom soha! . . .

Az alaga már maga is sokallani kezdi a dolgot, s mihelyt szélcsend van: a hajót embereivel vontatja, hámokba fogván őket.

Sistof nevű török város felé közeledünk.

Ismét fenséges est! Északnyugot felől a tiszta csillagos égen gyönyörű fénygúla látszik. Mi ez? . . . északi fény . . . vagy valami üstökös farkának jósteljes csillága? . . .

Lakatlan pusztaság a partokon mind két felől. ... A föld alakján itt csak az idő és természet keze változtat, s nem az embereké. . . . Tömérdek vad. ... Ez a török nép a vadászatra is tunya. Piaczain alig láthatni vadat. Magyarország látja el őket még rókabőrrel is, minővel legdrágább kaftánjaikat bélelik; azért nevezik a rókamáj béllést *magyar béllésnek*.

Minő tér ez itt keleten a civilizatio számára! Va-

lóságos *tabula rasa*. Miként jutalmazná ez ég, e föld, az emberi szorgalmat, a fejnek és kéznek fáradoalmait!...

A Dunán, mart. 13.1850.

Valahára haladunk. Vitorláinkat erős északkeleti szél feszíti. E rongyos török matrócok folyvást a fedezeten dolgoznak vitorláikkal; s iszonyú hózivatar lévén: nyáriás öltönyeikben szinte megdermednek. Koronként aztán a füstös odúba rohannak, hogy fagyos tagjaikat a tűznél kiengeszteljék. Én pedig rummal tartom bennök a lelket, s ezért igen respectálnak. Legügysesebb köztök a félszemű zömök *Ali*, ki már a világ minden tengereit összejárta, s több ízben szenvedett hajótörést. Irántam különös rokonszenvel viseltetik. . . .Kér, hogy vegyem őt magamhoz. Kész engem — úgymond — ingyen szolgáltni, s követni mindenhová. Társai közt legbecsületesebb és legrongyosabb lévén: bolgár szűrömet neki ajándékoztam.

A Dunán, mart. 14.1850.

Ez a két török effendi *) nagy dologban van. Szörnyen tanítanak a török nyelvre..... jámbor emberek! . . . hiszen nyelvetek elég szép hangzatú, elég változatos, elég szeretetreméltó sajtáságokkal bír: de ha tudnátok, milyen rász tanítványotok vagyok én, s épen most! . . .

A filkók, ordítva beszélnek hozzám, azt vélve, hogy úgy majd jobban megértem a török szót. A *hallás* érzékét összetévesztik az *értelem* tehetségével.

Ez az egyik török igen istenfélő. Az öt imából napjában egyet sem mulaszt el soha. Csendben viharban kimegy a fedezetre, vagy a partra; szent szőnyegét a földre teríti; délkelet

*) Effendi annyit jelent mint: úr, s egyszersmind *írastudó*.

felé fordulva szőnyege végére áll, s majd rövidebben, majd hosszabban, de mindig némán végzi imáját, mi közben gyakran lebont, s homlokával a földet érinti.

A Dunán, mart. 19.1850.

Köt hét alatt Hasisuktól csak 20 óra távolságra tudunk haladni: tehát a viddini útnak még csak harmadrészét hagytuk hátra. Nyolez nap óta egy helyben állunk. Folyvást ellenkező szél fúj, mintha ezt akarná mondani: „*ne siess!*“ Kívül havas eső s fagyaláló északi szél. . . . Bent a füstös földél alatt maradni szinte lehetetlen.

Hová legyek már, mindenható Isten! . . .

A történeti nevű *Nikápolytól* csak egy órányira vagyunk. Itt kell hagynom e szerencsétlen hajót még ma, bár a vitelbért már egész Viddinig megfizettem. Nikápolyba kell magamat vitetnem csolnakon. Ott fogom bevárni az első gőzöst, hogy utamat azon folytassam Viddinig.

Nikápoly, mart. 21. 1850.

A Balkán északi ágainak az Al-Duna mintegy erőszakosan veti meg határaif. Az egyes hegylábak, mellyek el vannak mosva, roppant egyenes falakat képeznek a Duna jobb partjain. E partfalakat ismét mély vízmosások szeldclik keresztül. Illy hegyesvölgyes hely ez itt, mellyen Nikápoly fekszik, s mellyel e szerint a természet erős várrá alakított, — a vízmosások roppant sánczárkokat képezvén körötte minden irányban. Ezenkívül északi oldalát a Duna, nyugotit az Ozma folyama védi. Bejártam e várat és várost kívül belül. A lakosság nagy része török, a többi bolgár és zsidó. Fent a sánczok alatt egy romba (bomba) darabot találtam. Minő emlék! . . . vájjon e golyódarab

nem ama híres nikápolyi harcz maradványa-e, hol Bajazet elle-
nében annyi magyar vérzett el francia bűn mialt?

„S a szellem, ó a mindig éber őr,
Melly balszerencsén nőtt fel, s lón erőssé,
Melly csüggedetlen látta volt Nikápolyt,
Mellyet le nem vert Várna és Rigótér:
Az végre megtört. . . (?)

A török oldalon járó gőzös ma ment itt kérésziül, lefelé.
Öt nap múlva visszatérend. Mához egy hónapra célomnál leszek.

Nikápoly, mart. 22.1850.

Matróczaim egy ismerősük kávéházába szállásoltak el, itl
a dunaparton, s a gazda figyelmébe ajánlottak.

A kávéház egyik szögletében, szokás szerint, harmadfél
láb magas emelvény, karzattal elzárva, szolgál az utasok szál-
lózugául. Ide rakták a matróczok holmimat. A zug padlatán gyé-
kény, ezen néhány juhbőr kerül el. A szegényebb törökök sző-
nyeg hiányában illy juhbőrökön fekszenek és imádkoznak.

E kávéházi szállást ingyen adják. Díj fejében megelégesz-
nek azzal, mit az ember itt kávéra költ, mi napjában három-négy
váltó garasnál többre nem megy.

Efféle vendégzug majd minden török kávéházban találta—
tik. Itt aztán annyi utas telepedik le a mennyi csak elfér. Az it-
teni kávézó közönség elég becsületesen viselné magát, csak
hogy már sötét hajnalban begyülekszik, és csibuk mellett azon-
nal elkezdi fekete kávéját kéjelegve reggelizni. E kávéház egész
nap ki nem ürül, csupán délben, az általános ima órájában,
hattól hétig, vagy szerintünk: 12-től egyig.

A kávéház tulajdonosa egy potrohos kis török. Ez egész
nap itt ül a főhelyen, az az a szegletben, tulipános ládája s
pénytára mellett. Déli 12 órakor rendesen egy szamar áll meg

a kávéház ajtaja előtt: az öreg ráül és megy a *dsamiába*, *) imádkozni.

Nikápoly, mart. 23. 1850.

Viddini és surnlai napok ... búbanatnak és ínségnek őszi és téli napjai! . . . túl vagyok immár rajtatok, mikép túl leszek a reménynek, a várakozásnak e tavaszszínű napjain is, miket a valóság hév nyara fog majd felváltani.

Az egyedüliségnek egészen saját neme volt az enyém, e hónapok alatt. Nem a börtön magánya volt ez, sem a robinzoni remeteségé. Mi a börtön? . . . a *bizonyosság* menykőcsapása, a sors *kimondott* ítéletszava. S ha ezt ludom: — akkor tudom azt is, hányadán vagyok vigaszom, reményeim és menedékeimmel; s így tudom mit tegyek. ... Ha pedig mint vadremete, mint *önmagam önkénytes rabja*, szabadban vagyok, hol ember nincs társaságot lelek az állat és növényvilágban, a kék menyboltozatban, a csillagok ezreiben, hol mindenütt életet, erőt, hatalmat, *öntudatos istent* látok, érzek, bámulok, szeretek, félek és imádok.

Jól emlékszem, miként Páris utczái s fénycsarnokainak örökké zajló néptengerében szinte iszonyú egyedüliségetérezék, mert e mérhetlen sokaságban nem találtam elemet, mi velem bensőleg rokonszerű lett volna. Ámde az emberi társaságon túl leltem tárgyakat, mellyek érzéki és szellemi életműveim mindenikének dús tápot, ingert, foglalkozást nyújtottak. Találtam nagy események emlékeit; találtam soha nem látott csodákat az emberi tökélyek netovábbjainak kinyomatát. Ezek lőnek nagy és fenséges társaságom.

De . . . ó . . . mondhatlan kínai a hon és családnélküliségnek! . . . török várban lenni zárva, mellynek lakói az embe-

*) *Dsamia* és *moshé*: török imaházat jelent.

riség legalsó fokán állanak; kik az élet minden nyilatkozványai s érintkezéseiben reád nézve nem csak hogy idegenszerűek, hanem kiálthatlanul gyötrők, irtózatossak, undorítók s kikre még is szorulva vagy; általok s közöttük testileg lelkileg lealázva lenned a földnek poráig, martalékul hagyatva ínségnek, nyomornak... másfelől olly pályatársak környezetében, kik között nincs veled gondolatban, érzelemben, s benső világod bárcsak egyetlen mozzanatában is rokon és azonos ... kik közöl a legnagyobb résznek vagy semmirevalósága, vagy üres, idéetlen, kalmár! egyénisége nem támaszt kebledben egyéb érzelmet, mint mély gyűlöletét az egyetemes emberiségnek ... midőn e környezethez vagy kovácsolva elválharlanul; midőn e varázskörön kívül nincsen számodra hely, nincs élet és világ; midőn élet-szükségeiddé vált minden benső mozgalmaid hiányzanak; midőn fokonként érzed süllyedni magadat az emberi állapotok legalsó rétegei felé; midőn a munka semmi neméhez nincs benned erő, türelem, nyugalom; *midőn az agyvelőben egyetlen gondolat járja Villitánczát*, melly mint örök tüzpont égeti homlokodat:

„Sápadj el itt ó türelem, te ifjú
Rózsás arczu Cherub s tekinteted
Váljék borzasztóvá, mint a pokol! . . .“ *)

Nikápoly, mart. 24.1850.

Nevem napja! . . .

Ki hitte volna ma esztendeje, hogy én ma Nikápolyban legyek?! . . .

Kinn vagyok a szabadban; összeviszsa járom e regényes város határait, hegyeit és völgyeit.

Jól érzem, hogy ez órákat megünneplitek, szeretett enyi—

*) Shaksp, Othello.

mek! . . . mert az isteni nap arcza soha sem volt nekem fényesebb, s melege jótékonyabb, mint e pillanatban.

A természet keble nyílik, s napfényre hozza legbájosabb leányait, a kikelet szende virágait.

És van-e hasonló öröm, mint'a inelly ott fent a légben zeng, a pacsirták honában?! . . .

Nikápoly, mart. 25.1850.

Nem értené az ember, hogyan és miből él ez a török városi nép, melly soha nem dolgozik, melly reggeltől napestig a kávéházak gyékényein gunnyaszt, szótlanul dohányzik s issza ezukortalari, salakos fekete kávéját a mangál melleit, hol társalgásának leggyakoribb tárgya: alku és cserebere, mi többnyire czivakodással végződik; nein értené, — mondom — ha nem látná, milly kevéssel táplálkozik a török, s életmódja milly egyszerű. Egésznap élelme négy-hat váltó krajczárnál többbe alig kerül, minthogy az élelmi szerek itt igen olcsók, különösen a török számára.

Én egy hónap óta szinte csupán kenyérrel, fűgével, mogyoróval, s fekete kávéval élek: és lám, egészséges vagyok. Viddinben két hónapig éltem szőlővel, dinnyével, s egyéb gyümölcsessel; többnyire a szabad ég alatt háltam: és csak két nap voltam beteg mindössze.

Hála csillagzatomnak! a nyomor nekem megszokott pályatársam. Semmi sem bánt kevésbé, mint az anyagi nélkülözések.

Nem mondhatom ugyan, hogy a szegénységet szeretem: de tőle nem is rettegek. És ha nem ismerném e részben a jót, jobbal és legjobbat; ha nem jutott volna nekem is némi rész a polgárisult élet magas és minden oldalú kényelmeiből: eszembe sem jutna, hogy talán jól esnék már egyszer finom ágyban heverni, s europailag terített asztalhoz ülni.

Azonban ez eltoppultság, az anyagi vágyak e hiánya,

mellyel magamban tapasztalni kezdek, nekem még sem tetszik. Aljasodás, elvadulás jelenségeinek tarlóin azt: s e gondola! gyakran igen gyötör.

Mit is mond Hamlet? . . .

„A gyakorlat szinte átalakítani képes magát a természetet“?

Való igaz a gyakorlat néha *szörnyen* mindenható. Hanem azért bizonyossá teszem Hamletét, hogy e gyakorlat még sem viendi nálam annyira, hogy velem a roszal *megszerettesse*, a jót pedig *megutáltassa*, mert előbb életműveimet kellene megbomlasztania; ez pedig: *halál*.

Nikápoly, mail. 20.1850.

Fölmegek a hegytetőre, honnan épen a város gyomrába láthatni; s alig tekintek szét: ím egy török dühösen kiált fel hozzám a völgyből: „*ne japarszin, ne bakarszin ordán* (mi dolgoz ott, mit nézész onnan)?“ . . . káromol és fenyeget. Azonnal tudtam mi baja; mert egy pillanatot vetvén a városba: török nőket látok az udvarokon házias pongyolában és leplezetlenül, kiknek némellyike felém báméskodik.

Hogy tehát botránykövül ne szolgáljak nekik elhordtám onnan magamat, minthogy különben sem a háremi titkok utáni leselgés vágya vitt oda fel, hanem hogy a gőzös jövetét lessem; mert Galaczról ma kellett volna már ide megérkeznie, s mind- eddig nem jön, pedig már tíz óra éjjel.

S Z E R B I A .

Nikápoly, april 1. 1850.

Nem vagyok többé a minaretek honában . . . hála neked ki vagy ott a csillagok fölött! ... „ki engemet kihoztál Egyiptomnak földéből, a szolgálatnak házából.“

Ivanovics orvos nejével találkozám a gőzösön, melly Vidinből a szerb határig hozott. Egy nem rég menekült honvédtiszt szinte most jön vissza Viddinből, hol a török életet egy hét alatt megízlelte, s meg is elégllette.

Ivanovics orvos (homeopatha), régi ismerősöm és barátom. Pestről származott ide Szerbiába. Az „*Athenaeum*“ korában lakott Pesten, s az akkori lapokba gyakran írt természettani értekezéseket. Itt már körülbelül hét év óta lakik; mint kerületi orvos a szerb kormány szolgálatában lévén. Igen szívesen fogadott. A húsvéti napokat nála töltöttem, és igen vidámon, mert hiszen közel vagyok Magyarországhoz, és mert e földön, hová tartózkodva léptem, legelőször is magyar hazámfiával találkozám.

Ma hallottam legelőször kilencz hónap után *harangszót*.

A hangokban egész gyermekéletem története rezgett át lelkemen.

Szemendria, april 10.1850.

Utam céljától, Belgrádtól, már csak nyolcz órányira vagyok. E hat napunk ismét borzasztó regényes volt. Sziklahegyek és völgyek szakadatlanul, szekérrel járhatlanok, lóháton is igen veszélyes járatunk. Negotinban egy szerb parasztot fogadtam meg, két hátszlóval, Belgrádig 40 húszasért. E lovak ügyessége s kitartása bámulatos; csaknem függőleg egyenes sziklákon macskakönnyűséggel járnak fel s alá terheikkel.

Balkáni utam ennél háromszorta hosszabb volt ugyan, de legalább változatos. Mert a síkságot hegység, ezt tágas kies völgyek, ezt ismét lejtős emelkedések váltották fel: hanem ezen átmenet s fokozat nélküli mélységek és magosságok örük egyformasága, hat napi út folytán, még is nagyon fárasztó gyötrő, boszantó. A nagy folyókat s vízrohamokat mindenütt életveszélyjel kellett átgázoltatnunk: mert hidak még a falvakban is ritkán találhatók.

Szerbiát hosszában utaztam végig. Ez ország, — földjének alakjára nézve, — Erdély folytatásának mondható. Fél-napi járatú sík föld — talán az egy *Rigómezőt* kivéve — egész Szerbiában nincs; ez csupa hegy és völgy, erdő és havas. Szabályozott utak sehol nincsenek. A legelső országút most készül Belgrád és Negotin között, Szemendrián, Pozarovácson és Milanovácson keresztül. Minden közlekedés, vagy szállítás, háts lovakon történik itt is, mint Törökhon belsejében. A földművelés itt élénkebbnek látszik ugyan, mint Bulgáriában: de itt, sem az éghajlat nem olly kedvező mint ott, sem a föld minősége és mennyisége.

Szerbia gazdaszata tehát leginkább a sertés- juh- és marhaterenyésztés, továbbá a szilva termelés körül forog. Bor itt kevés terem; az is mind vörös, fűszeres, rózsa és drága.

A dunatáji hegyeken oláhok laknak, az erdélyi móczok módjára; hasonlóan ruházkodnak és gyönyörűen furulyáznak, bizonyos *mély hangú furulyával*. Olly túlvilági hangot soha nem hallottam, mint e furulyászó volt, tegnap előtt reggel, fent a bérczeken. Kerestem a furulyást, hogy hangszerét megvegyem, de nem találtam.

Szemendria Hunyad korában *Szendrőnek* nevezetett; vára még most is áll; alant a Duna partján, igen rossz helyen fekszik, s időnkben hasznavehetetlen, daczára tömérdek bástyatornyainak. Különbben minden törökországi vár pusztuló félben van. A töröknek Szerbiában tíz vára van, török katonaság állal megszállva. A Szerbia feletti törökuraságot e várak képviselik.

Szemendria határán fehér ibolyákat láttam. Ez előttem új-ság volt. . . .

Minél közelebb jutok utam célpontjához: annál elfogultabbnak érzem magamat. Valóságos lázban vagyok. Hőség és fagy czikáznak végig idegeimen, — mintha sötét titkok bűvös csarnokához közeledném.

Föltalálandom-e ott a mit keresek ... a mit óhajtok?! ...

Belgrád, april 12.1850.

Én vagyok-e valóban, ki Zimonyt és Pancsovát látom amott a Duna, Száva és Temos partjain? ... és Magyarhon-e az valóban a mit latok, arra észak-nyugot felé, innen a híres *Nándor fejérvár* ormairól? . . .

Milly rég nem láttam képedet ó hon! . . .

E keresztyén városok és falvak, messze fehérlő kastélyaik magas tornyaik és virító határaikkal, mennyire új, meglepő, jó-tékony látomány!

Itt már láthatni a bugyogós és vörös sapkás nép között kaputos embereket is, s ezek közt ollyakat, kik az édes hazai nyelvet beszélék.

Avvagy e föld, hol állok, nem volt-c valaha magyar birtok? E táj, e bástyafalak nem uralták-e egykor a nagy Hunyadot? Nem az ő kedvencz vadászvára volt-e amaz omladék, melly tova délkelet féle emelkedik ki erdőkoszorújából, s mellynek fénykoráról már csak a népmonda regél? . . .

Hat hétig tarló szörnyű utazás után Budapesthez 56 mért-földnyi közelségre jutottam.

Közelebb már nem mehetek. . . .

Belgrád, april 14,1850.

Megírtam Pestre, hogy itt vagyok, s azért jöttem illy közel a kapu elébe, hogy vagy én menjek be rajta, vagy ők jöjjenek ki mindnyájan. Három hetet tűztem ki várakozásom határ-idejéül.

De ha levelem nem talál kézbe jutni?, ..

Akkor nem lesz más mód, mint utolsó pénzemen egy embert fogadnom, ki dolgomban eljárjon.

Egy szerb már vállalkozott is . . . tíz aranyat kíván az utiköltségen felül, meg is kapja.

Nem lelem helyemet . . . nem tudok hová lenni nyugtalan-ságomban.

Belgrád, april 16.1850.

Mohón élvezem a rég nélkülözött olvasmányokat az itteni dialistában (olvasda), hol a két magyar politikai lap is látható. Mennyire új dolgok . . . ismeretlen világ, a mit itt találok!

Belgrád, april 17.1850.

Bejártam a város minden zcezugát.

A várban és a külsánczok dunaparti területén belől törökök laknak mintegy 10 ezeren. E városrész ismét teljes hasonmása kicsinyben a többi török városoknak. Vannak moshéi, minarettei, fürdői, duttyánai, kávéházai, tekervényes sikátorai, csibukos népe és mumusasszonyai.

A vár roppant erősség, mind fekvése mind alkotása tekintetében. Fent a fellegvárban a pasha és hozzátartozói laknak, rongyos faházakban. Van benne egy moshé is. Alant, a dunaparti bástyafalak belterületén laktanyák, fegyvertárak, szertárak, egy moshé, kávéházak, boltok, és mintegy négy ezredből álló török őrség van.

A vár bástyáitól csak 300 ölnyi távolságra volna szabad a szerbeknek építkezniök: hanem a szerbváros egy része már átlépte a külsánczokat, és a török várossal összeolvadt.

Itt Belgrádon három ur parancsol. Az orosz consul; a pasha mint várparancsnok és török helytartó; s végre a szerb fejedelem, Karagyorgyevics Sándor, a hires Cserni György fia.

Képviselve vannak még itt az angol, francia, és osztrák hatalmak is, consulaik által. A szárd ügynökség két bél elött megszűnt.

A szerb miniszterek mind bugyogós, vörös sapkás, írástudatlan urak, kik egészen törökösen élnek. Közöttük, — mondhatni,— csak egy európai féle személyiség van, s ez: *Karasanin*, a belügyminiszter. Mindnyájan gazdag sertés vagy márkakereskedők fiai, kiknek elődeik a szabadságharczban vezérkedtek.

Belgrád, april 17.1850.

A szerb városrész európai módra kezd épülni. A gazdagabb kalmárok házai Pestre is beillenének.

A hercegi lak elég csinos, hanem kisszerű. A mi köznemesi kastélyaink között ennél különbeket láthatni.

A száműzött Obrenovits Milos herceg háza legnagyobb, s egyetlen európainlag szerelt fogadó Belgrádban, tehát egész Szerbiában is. Itt ott néhány csinos bolt is található, legalább europaiszerű.

A drágaság itt minden tekintetben igen nagy. Török pénz itt már kevés van; osztrák aranyak és húszasok vannak leginkább forgalomban.

Szerbia pénzt nem verethet. Hegyeiben elég arany és ezüst található ugyan; de bányákat eddig nem műveit. . . . Csak most hozatott a kormány 150 bányászt, Magyarországról. A bányák nyers termékeit az osztrák állodalom veszi át készpénzért. A bányászok most érkeznek családostól. Rendkívül örvendenek, hogy itt magyart is láthatnak.

Belgrád, april 19.1850.

A szerbek általában szálas, erőteljes és szabatos termétek. Arczvonásaik vaskosak; bizonyos pörgög van rajtuk kifejezve. Fajképök szépnek nem mondható.

A fajnak ezen külső kinyomatán és tájnyelvén kívül erede-

ti sajtáságokban a szerb szintolly szegény, mint a bolgár, örmény, bosnyák, egy szóval azon meghódítóit szláv népségek, mellyek századok óta török uralom alatt élvén: majdnem egészen az úr-nemzetbe olvadvák.

A szerb szokások tisztán törökök, mellyek az elkeresztényesítés által, — úgy szólván, — csak elkorcisosulvák. Röviden én o népnél egyetlen sajtáságot sem találok, mellynek eredetijét a töröknél már ne láttam volna.

A bolgár és szerb, egymástól csupán névben, s a nyelvnek némi tájszokásos elágazásában különböznek.

A szerb viselet egészen török, ennek költőisége s könnyűsége nélkül. A szerb házak külső és belső szerkesztése s rendezése szinte török, ennek egyszerűsége nélkül. Mert a szerb nem csak a szobafalak körül csinál divánpadokat; hanem szobája két harmadát két láb magas deszkapadolattal építi be, melly ülő s háló helyül szolgál egyszersmind. A szerb keresztbe vetett lábakkal ül, mint a török; vakbuzgó, vagy vakhitű mint a török. Dala és táncza a bolgáré; s ezeknek jelleme: költői szegénység, durva érzékiség, önzés, és a szabad mozgás hiánya.

Ok nagy karikába fogóznak össze. Ha ez a testvériséget akarja kifejezni: jó. Ámde azt is kifejezi, hogy a ki velők nem tart: azt kizárják; annak *hálát fordítanak*. A kit pedig egyszer körükbe fonnak: annak többé szabad mozgása nincs, annak úgy kell járnai, mint nekik tetszik, az a szó teljes értelmében *fogva* leven akarátát és kedvét *az ő* mértékeikhez kell szabnia; és viszont, *valamennyinek* úgy járnai, mint *egy ember sípol* a kör közepén.

Még piaczi sütökemenczékük sem eredeti, hanem török szokás, melly a török-magyar idők óta, Budán, a *csásjasütők* által mai napig is fentartatik.

A szerb nők között bugyogósokat ritkán láthatni ugyan, s öltözetjük, — egészben véve, — nem áll olly közel a férfiakéhoz, mint a török nőké; azonban a szerb nők is rövid kaftánt

és vörös sapkát viselnek, mint a török nők, és sapkáik szintúgy arany és ezüst pénzdarabokkal borítvák. A szerb nők elég szépek, arcban is termeiben is; hanem arcaikat, hajaikat és szemöldökeiket még szenvedélyesebben festik mint a török nők; s e festékek mérge egy pár év alatt nemcsak tökéletesen megvéníti őket: hanem emberi alakjaikból is kivetkezteti. Egyetlen szép matrónát nem láthatni egész Szerbiában. Valóságos vasorrú bábák, Tóti Dorkák, és Hekate udvari hölgyei mindannyian.

Belgrád . april. 20.1850.

Útlevelet itt még tőlem senki sem követelt.

Az osztrák ügynökség ittlétemet átnézi (ignorálja), s nem háborgat. Ha szállására mennék: ott el is fogathatna; de különben személyem felett csak a szerb külügyminisztérium útján intézkedhetik; s ez úton joga van követelni, hogy innen a határról eltávolíttassam. Tehát a legrosszabb esetben az történhetnék velem, hogy innen 6 — 12 mértföldnyire belzenének, Szerbia közepére.

A szerbek tudják hogy magyar vagyok, mert ezek igen ügyes kémek mindnyájan, — hanem békén hagynak. . . .

És Knilyanin csakugyan teljesen visszavonulva él. Magát nyilvánosan soha nem mutatja.

A magyarországi ráczok, kikkel itt megismerkedtem, magok mondják, hogy a magyar forradalom előtt hintófogatot, — a hercegén kívül, — Belgrádban látni nem lehetett. Most a legutolsó belgrádi kalmárnak is pompás fogata van.

Ugyanők azt is beszélnek, hogy az itteni szerbek, papjaikkal együtt, hajókon szállították át a Dunán Magyarországból a kiürített paloták, pinczék és boltok tartalmát: a divatos bútorokat, zongorákat, hintókat, lovakat, marhákat, s mindenféle szöveteket; s ezekkel a belgrádi piacon nagy vásárokat ütöttek.

Belgrád, april 21. 1851.

A szerb állandó katonaság áll 2 zászlóalj gyalogság. 1 század lovasság, s egy osztály tüzérségből. Más dolguk nincs, mint őrsegi szolgálatot tenni a hercegi palota körül. Orosz módon szervezvék és ruházzák mindnyájan.

Tegnap az orosz ügynökkel egy szerb kapitányt láttam szemközt jöni. A kapitány, sapkája érintésével üdvözlé amazt, ahelyett, hogy levett sapkával s orosz alázattal hajlott volna meg előtte. Az ügynök megfordul, sebes léptekkel a kapitány elébe kerül, sezt átszúró szemekkel nézi. A kapitány ekkor sapkáját csakugyan levette, mire az ügynök elégűlten tovább ment.

A szerb szintűgy gyűlöli a dunántúli kaputos ráczot, mint a pápistát, vagy törököt. E gyűlölet alapja irigység, féltékenység. Magyarán mondva: félnek a bánáti kaputos ráczok, vagy inkább ráczmagyarok értelmi fensőbbségétől, s túlnyomóságától a közigazgatásban, minthogy még eddig — mondhatni — minden értelmiség és tudomány, csaknem kizárólag, az ideszármazott ráczmagyarok birtokában van. Ezek töltik be egyetlen felsőbb iskolájokban a tanári helyeket. Ezek kezelik a sajtót, melly felett azonban orosz ellenőrség is áll.

Mind a mellett csak azért, és addig tűrik a közhivatalokban bánáti rokonaikat, — kiket sváboknak gúnyolnak — mert, és meddig rájuk szorulvák.

A pártszellem itt is nagyban szerepel. Van Obrenovics, Karagyorgyevics, Vucsics, orosz, rácz, szerb, és még Isten tudja hányféle párt.

A lyceumbeli szerb tanulók többnyire bajuszos kamaszok. E bugyogós és vörös sapkás diákokat fenszóval tanulni látni s hallani, rendkívül mulatságos.

Belgrád, april 22. 1850.

Az itteni törökül a balkánihoz képest czivilizáltnak mondhatni. Érezni látszik, hogy már itt nem úr. Szelid lelkületű, megelőző, becsületes.

Ellenben a szerb annál döllyföőbb; magával tökéletesen el-telt, vakhitű, önző, minden más nemzetiséget, míveltséget, di-csőséget lenéző, s a magáét minden másokéi fölébe helyzé, — épen úgy, mint az ázsiai török.

Irodalma, — ha e nevet megérdemli, — most akar meg-születni. Hanem ezek saját elmeműveiket a világirodalom legje-lesbjeinek már is elébe teszik.

Mostanában egy kis füzetke jelent meg itt szláv költői mű-vekkal. Saját füleimmel hallottam őket e költemények fölött úgy nyilatkozni, hogy ezek jelességben Schilleréit messze túlszár-nyalják.

Hiszen igaz, hogy nemzetcsaládunk iránt elfogulttak va-gyunk mindnyájan, mert ez másként nem is lehet; hanem az ön-zésnek e teljes vaksága, és süketsége már még is nevetséges.

A keleti szláv nép jövője szintolly lehetetlenség, mint az oroszé vagy töröké. Egy második krisztusnak kell előbb megje-lennie, ki e népeket reformálja, ki a vallástól a vele egygyé ol-vadt politikai életet vegytanilag elválasztani képes legyen.

A nemzetiség, vallás, és közpolgári életnek ez egysége a keleti szláv népeknél: tökéletes képmása a török állapotnak. Mindkettőnek *politikai* főnöke egyszersmind a *vallás* feje. Amott a szultán, itt a czár.

Mikép ezen egyedurak személyében a két elv egymástól elválaszthatlan: így áll a dolog népeik személyességével is.

E sajátságos állapot a rájuk helyzetéből tisztán meg-érthető; mert az ozmán egyeduralom alatti keresztyén nép, vég-veszélyben forgó nemzeti, társalmi és családi léteinek utolsó menedékét *egyházában* keresi és találja. Hanem ez állapot a keleti szlávoknak már annyira természetökké vált, s annyira meg-

szokták már az orosz czárban látni egyedüli messiásukat, hogy minden társadalmi javítást, mi dogmájok elveivel és orosz hajlamaikkal össze nem fér: határozottan elvetnek.

Azért midőn a szerb nemzet magát eddigi földcsurától fegyverrel és adóval megváltotta: legfőbb nyereségét abban találta, hogy a *kereszt* lőn függetlenné a *félhold* ellenében; s korán sem abban, hogy vallási szabadságával együtt, most már *polgári élete is* tágabb körben mozoghatott. Azért, ha ki e fenn hirdetett szerb szabadságot közelről látja, vagy épen magyar szemmel nézi, az az olyan emberével, ki az alkotmányos élet levegőjében nőtt fel: az úgy fogja találni, hogy ez a szerb állapot az alkotmányos szabadságnak még csak *formáival* sem bír, nem hogy *lényegével* bírna.

Az ő miniszteri kormányzatuk, például, nélkülözi a képviselői rendszert, s ezzel együtt a felelőség elvét is.

S miben áll azon sajtószabadság, melly egy idegen gyámhatalom ellenőrsége s befolyása alatt áll? ... De mi dolga van a sajtónak ott, hol iskola nincs, hol olvasni és írni nem tudnak az emberek? . . .

Nem kell azért hinni, hogy a czárnak igen meg fogna gyűlni a baja ezen szláv nyelvágazatokkal, mellyek az egyéni szabadabb mozgásnak egy nemét, — vagy inkább annak látszatát — megízlelték. A czár jól tudja, hogy a bolgárok és szerbek, ha majd egykor a nagy szláv birodalomba olvasztatnak: egyáltalában nem visznek oda magokkal olyan elemet, melly a tiszta orosz vért megmérgezhethné; mert hiszen az óhitű szláv természetéből az egyeduralom elvét, s a föl tétlen szolgáltság ki sem lehetne irtani.

Szerbiában az állodalmi kiadásokat a küjzövedelmek bőven fedezik.

A fényes portának évenként fizetni szokott adó: 300 ezer pengő ft. Hanem a szerbországi várak fentartása a török állodalomnak ennél sokkal többbe kerül.

Belgrádban egy állodalmi könyv- és könyomda van, hol egy szerb lap jelenik meg.

A kormány most kezd községi oskolákat állítani; de a tanítóknak nagy hiányában van.

A szerbek jelenleg négy gőzöst építtetnek Angliában az Al-Dunára.

A szerb állodalmi kincstárban van 400 ezer darab arany készlet.

Belgrád, april 23.1850.

Szerbia hatszor annyit vesz be külföldről, mint a mennyit kiad. Kereskedik marhával, sertéssel, juhnyeműekkel, nadályjal, bőrrel, faggyúval, mézzel, viasszal és gubaccsal. Külföldről kell vásárolnia: finomabb lisztet, kávé, vasat, üveget cs fegyvert.

Azonban e nép az európai élet szükségéit nem ismervén: alig van kiadása.

Öltözete daróczból és durva posztóból áll, mellyet maga készít. Viseleté törökös, tehát tartós.

Élelme növényféle, vöröshagyma, és juhhús, minta töröké. Saját gazdaságából kikerül mind az mire szüksége van. Fényüzési tárgyakat nem ismer. E mellett fukar. Szerbiában alig van paraszt gazda, kinek legalább 50—60 darab aranya félre ne volna téve. S mit a szerb egyszer félre tesz, azt úgy tekint mintha nem léteznék.

Nem rég történt itt Belgrádban hogy egy kalmárt nagy veszteségek értek. Fizetéseit nem volt képes teljesíteni. Neje vörös sapkája 300 darab arannyal volt pánczélozva; ebben állott a család minden vagyona. Nem volt más mód a kigázolhatásra, mint ezen aranyakat venni igénybe. Azonban nem volt erő, melly a nőt rábírhassa, hogy vörös sapkájáról az aranyakat levevén, velök a családi vagyont és becsületet megmentse; s a kalmár tönkrement.

Belgrád, april 24.1850.

A Honderű egykori szerkesztője *Zerfi* itt tartózkodik. S a minő halálos ellenségein volt akkor most magát szintolly mértékben bizonyítja barátomnak.

Magyar író korában nem láttam őt soha; vele nem beszéltem; s akkori gyűlöletét szintúgy nem értettem, mint mostani barátságos viseletére okot nem adtam.

Ő külföldi színész volt majd 1847-ig. Születésére nézve magyar.

Midőn a magyar irodalom színpadán legelőször föllépett: azonnal mindenki látta, mikép ő a magyar nemzet irodalmával, történeti viszonyaival, múltjával, erkölcsével, fajtermészetével s közéletével szintolly ismeretlen, miként érzelmei teljesen magyartalanok. Ez volt az oka, hogy tanaival, nézeteivel, s modorával a magyar közönség soha meg nem barátkozhatott.

Aesthetikai hivatást iratai nem bizonyítottak.

Benne Munkácsi és Kis Iván szellemei látszottak sírjaikból fölkelni, s évtizedek előtt elvetett tanaikkal újólag leczkózni a közönséget.

És mivel dolgozatait az emberek kevés figyelemre méltatták: ez őt rendkívül bántotta. Innen vau, hogy majd minden iratain bizonyos keserűség, és bántott önérzet vörös fonala vonult keresztül.

Most itt a ráczokat leczkézi úton útfélen, s olly szenvedélyesen, mint eszélytelenül. Csodálom, hogy a szerbek innen még el nem kergették. Előbb utóbb az lesz a vége.

Jelenleg egy nagy munkán dolgozik: Szerbia jövőjéről.

Kiléte az osztrák ügyvivőség előtt nem ismeretlen. Egy ízben már meg is gyúlt a baja; de a francia és angol consulok pártfogása megmentette. Azóta békén hagyatik. Azonban, mint-hogy neve a belzetlek jegyzékén áll: szüntelen a Damocles kardját látja függeni feje fölött.

Ő is családját várja, mellynek e napokban meg kell érkeznie.

Belgrád, april 27.1850.

1834 óta Szerbiában egyes törökök földet nem bírhatnak. A szultáni fermán melly ezt kijelenté, a török birtokosakat Szerbiában egyszerre koldus botra juttatá. Ezek tehát a szerb földön levő törökvárak körébe vonultak, hol azóta élelmöket szatócskodva s napszámmal keresik.

A száva- és dunaparti rongyos török hordászok mind efféle tönkrejutott török urakból állanak.

Szerbiában a törökök összes száma, a katonaságon kívül, most alig haladja meg a 10 ezeret.

Belgrád, april 28.1850.

Ez már még is rettenetes! Két hete hogy első leveletem elindítám és mindekkorig semmi válasz, semmi hír!

Az itteni házbirtokosoknak s vendéglősöknek meghagyatolt: hogy a nálók tartózkodó idegenek neveit a rendőrhivatalnál jelentsék be. Ez bizonyosan a menekültekre vonatkozik, kik most erre felé húzódnak.

Ha szorítani találnak: a török várba veszem magamat. Ott nincs hatalma senkinek másnak mint a pasimnak. Ez pedig tudom, hogy ha kilétemet előtte kijelentem, s magamat védelme alá helyezem: találand módot benne, hogy a bajt kikerüljem. . . .

Belgrád, apói 30.1850.

Tíz hó után ma veszem az első levelet hazulról. . . . Mindnyájan élnek. . . . Fiam Anconában van ... sőt már örvezető is.

El vannak határozva kiköltözni, s velem a száműzettek sorsában osztakozni.

E lelki erő, e bátorság, mellyel nőm kétes jövőnk elébe néz mélyen megható, felemelő! . . .

Én részemről el valék szánva életem *egy részét* vetni áldozatul inkább, semmint őket a bujdosók sorsának kitegyem de ők erről hallani sem akarnak.

Jól van, legyen! . . .

Körükben élet és munkakedvem újra visszatérend. Velök szintolly erős, hatalmas leszek: mint a minő fáradt, csüggeteg, s tehetetlen vagyok nélkülük. . . .

Bennük ki lesz pótolva mind az, a mi hiányzik, a mi elveszett.

Hová, merre megyünk? . . . még nem tudom.

Messze menni nem kívánnak; én sem.

Igen, de Sztainbulon kivid lakható hely egész európai tőrük fildün nincs. . . .

Ha sietnek, ha még május végéig Sztambulba juthatunk, meddig a sumlai menekvő társak ügye befejezve nem lesz: addig még ezekhez csatlakozhatván részesülhetendünk a szultán pártfogásában. Így aztán időt nyerünk nyugodtan körül tekintetni a világban.

De hátha nem kapnak kivándorolhatási engedélyt? . . .

Még eddig e részben minden fáradságuk sikereden volt.

Szökni pedig nem mernek.

De hiszen, ha már Szemeréné is kapott útlevelet: mért ne kaphatna más akárki? . . .

Tehát remény, türelem! . . .

Belgrád, maj. 10. 1850.

Láttam a szerb húsvétünnepi szertartásokat. . . Továbbá egy előkelő szerb házaspár esküvőjét, mellyen a herczeg, pasim, az orosz consul és minden szerb nevezetesség jelen volt. Az esküvési szertartásban semmi különös.

Az egyházi ünnepek itt *nemzeti* Ünnepek is. . . . Ilyenkor hadi zene közben katonai díszgyakorlatokat tartanak. Kereskedő hajóikon az ágyuk, a városban az apró fegyverek egésznap ropognak.

Egyházi szertartásaik végzetével a városon kívül egy kápolna temető kertjében gyűlnek össze, hol az ünnepet közvígá-lom, játék és tánczal végzik.

E népünnepre, mit a herczeg is meg szokott látogatni, ki-jön az egész szerbváros: férfja, nője, apraja, nagyja, — mind-annyian ünnepi díszöltözeteikben, mellyek közt aransujtással gazdagon elhalmozott kaftánok és bugyogókat, gyémántok és gyöngyökkel borított női töröksapkákat láthatni.

A multság abból áll, hogy tánczolnak amúgy bolgárosan, az az 20—50—100 férfi és nő egy körbe fogózva, tilinkó szónál kereng jobbra balra. A tilinkós a körben áll. Imitt amott ponyva-sátrok . . . sütemények, mézes czukros csemegék és szörpök vásárpiacza . . . csapszékek . . . emitt gyepen heverésző női tár-saságok . . . tova dudaszó mellett borozó, kurjongató s tomboló férfiak . . . s a t. Nemzeti hangszerük: tilinkó, tambura, és csimpolya.

Belgráil, majus 11. 1850.

Zerfiné megérkezett gyermekével és szobaleányával együtt; pedig útlevele sem volt.

Miért nincs nekik ennyi bátorságuk? . . .

Mint a lapok mondják: Perczelnének is megengedik fér-jéhez költözhetnie. . . .

A kivándorlásban tehát már most bizonyosan senki sem fog akadályoztatni.

De ha még sokáig késnek: úgy végünk van! . . .

Belgrád, május 20.1850.

V né mint zöldségárusnő jött át Zimonyból, s Zerfihez szállott.

Rajta levő ruháin kívül semmije sincs.

E nő hallatlanul merész.

Belgrád, június 5.1850.

Együtt vagyunk! . . . Családom megérkezett. . . .

„Ha minden szélvész ilyen csend követ:

Úgy a vihar nem bánom hadd üvöltjön,

S a szunnyadó halált ébressze föl!“ . . . *)

Mi a hon? ... a hely hol családunk lakik, kicsinben és nagyban, közelebbi s távolabbi vérségben.

A család minden.

Mutassatok nekem emberi nagyságot, mellynek forrása nem *a családérzelmek mélyéből* buzgót! volna föl? . . .

Hol a család van: olt van a hon.

A család van a honért, vagy a hon a családjért? . . .

Tennésztelen állapot, midőn az ember e két eszmét, melly elválaszthatlan, szomorú vigaszul egymás ellenébe állítani kényszerül! . . .

Bemutatók magunkat a pashának. Igen szívesen látott. A nőket selyem pamlagára maga mellé ültette. Mi többiek divatos karszékekben foglaltunk helyet.

Látszik e selyem pamlagok és székekről, hogy Belgrád közelebb van a mivolt világhoz, mint Sumla.

A sok csibukdsi, kávedsi, s más udvari szolgálak azonnal hozták a másfél ölnyi hosszú s hajlékony jázminszárú, gyémán-

*) Shaksp. Othello.

tos fafam-ökkel (csutora) ellátott csibukokat, majd nagy ezüst tálczákon, arany szövetű takaró alatt, a fekete kávé és keleti édességeket-, s nagy ügyességgel szolgáltak körül.

A pasha örvendett hogy földieit leendőnk.

Mihelyt hajót találunk, mely lefelé indul, azonnal útra kelünk Sztambul felé.

Egy török katonaorvos, — ki szinte Sztambulba szándékozik, — magára vállalta, hogy hajóról gondoskodni fog, és ha talál: bennünket azonnal értesítend.

A pasha tolmácsa egy renegát. Beszél magyarul is. Nagy jezsuita.

V né megkért, hogy velünk jöhessen Sztambulig, minthogy senkié sincs.

Jól van.

De azt is mondja hogy egy fillére sincs.

Nagy baj!

Hanem Sztambulban az amerikai követségnél — úgy mond — van elég pénze.

Ez már más.

Egy Medgyesi nevű honvédtiszt is most menekült ide. Ez is velem szeretne jönni.

Igen derék. . .

Hanem ennek sincs egy fillére is.

Ez nem igen derék. . .

Vájjon, ha én véletlenül itt nem volnék: miként mennének Sztambulba e szegény furulyások? . . .

Igazi deus ex machinajok vagyok.

Hát nekem ki lesz majd deusom ex machina? . . .

Belgrád, június 10. 1850.

A török sebész talált és bérelt hajót számunkra.

Fogadásom daczára újra török vitorlás hajóra kell ülnöm!...

de mit tegyek? ... Az osztrák gőzösök itt ki nem kötnek; tengelyen utazni pedig csak Negotinig is sokkal költségesebb, késedelmeesebb és kiállhatatlanabb, miní vizen, akárminő hajón.

Egyébiránt hiszen lefelé megyünk: s így haladni fogunk szél nélkül is.

Lesz gondom rá, hogy több kényelmem legyen ez úttal, mint a rustsuki hajon volt.

A hajószemélyzet ezekből állami: a katonasebész három nfiVel és két gyermekkel; én hatodmagammal; egy török pap; más két török; az alaga és négy török matrócza.

Ez a rácz fogadás, kinél szállva vagyunk, egy nyomorú szobáért és öt napi ebédért hat aranyat fizettetett velem! . . .

Holnap indulunk.

A VASKAPU ALATT.

Június 16.1850.

Öt nap óta jövünk, evezve mindenütt; a széltől nem segítve, sőt gátolva.

Másodszor léptem ki a haza vaskapuin.

Láttam a trajánutnak sziklába vésett nyomait.. .'. Láttam a hasonlíthatlan szépségű vidéket. . . kétfelől a partok sziklabérczeil, mellyek szorulatain át a Duna roppant küzdelemmel tör utat magának. . . .Hallottam itt az elemek nagyszerű harcának zúgó moráját.

Az áthajózás e helyeken még illy magas vízállás mellett is tömérdék veszélyjel jár.

A Duna medréből roppant sziklatömegek emelik ki fejöket. Néhol alig van a víznek annyi szabad folyása e sziklák között, hol egy kis hajó keresztül csúszhat.

Mérföldeken át folyvást illy kiszögellő sziklák, és óriás erejű örvények közt haladánk. . . .

Mindjárt az első zúgó fölött, egy parti lakos szállott a hajóra, ki a Duna medrét és a víz járását e tájon pontosan ismeri.

s hajónkat ama veszélyes helyeken csakugyan szerencsésen keresztül is hozta.

A szerboldali helységeekben minden ember illy kormányos (pilóta). Ez emberek rendes életmódja s foglalkozása: a hajókat c sziklás helyeken átvezetni.

Néhány év előtt három angol nemes és egy hajós kapitány lelte sírját e sziklák és örvények között. Bárkájok darabokra tört.

Ha Magyarország alvidékeit valaha tenger borította, — mint a természetbúvárok állítják, — úgy azon tenger számára csak iszonyú fülдрázkodás törhetett utat e sziklabérczek között. Mert hol mehetett volna ki másutt ama tenger, mint e csatornán?...

Nekem úgy tetszik, hogy e helynek hajózhatóvá tétele kívül áll az emberi képességek határain.

Viddin, június 18. 1850.

Ismét itt vagyok. . . .

De minő különbség, mostani és nyolcz hó előtti állapotban.

Ugyanazon török csapszékben vagyunk, hol nyolcz hó előtt olly rász napjaim voltak. E sárszoba, hol szállva vagyunk, akkor Lüllei casinoja volt. A törökök megismerlek, s el vannak ragadtatva örömben, hogy újra láthatnak. Ha a bazárra megyek minden boltban lefognak, kávéztatnak, csibukoztatnak, nem lelik helyemet. Többi magyar vendégeikről is olly részvétellel emlékeznek, mintha saját rokonaik volnának. A családosok iránt pedig különös vallásos kegyelettel viseltetnek. A rustsuki alaga is itt van; felkeresett, s nekem többféle aprósággal kedveskedett.

A felső gözös csak négy nap múlva érkezik meg. Utunkat Galaczig azon folytatandjuk.

Ziah pasha szinte igen szívesen látott, daczára tömérdek bajának.

Szobánk szomszédságában egy aráb van szállva, ki néger rabnőkkel kereskedik. E nők egyike a szerecsen szépségnek valóságos eszményképe. Illy természet és szemeket Európában nem láthatni. A vén aráb durva, kegyetlen ember; veri kínozza őket. Egyik nő, kinek kis gyermeke van, hozzánk folyamodott közbenjárásért, hogy t. i. a vén vadkant engesztelnék ki.

E rabnők arczaikat nem takargatják előttünk olly gondosan, mint különben a töröknek szokták.

Viddin, június 19.1850.

Itt igen nagy baj van. . . .

A viddini pasalikban háromszáz bolgár falu lázadt fel egyszerre.

Okát voltaképen nem lehet kivennem a törököktől, de tudom, hogy ez *oroszmű*, mire a mostani adószedés volt az apropos.

A török csak annyit mond, hogy a bolgár gyaurok török uraságot e földön ismerni nem akarnak.

E pillanatban katonaság egész Bulgáriában nincs; kivevön a várak csekély őrségeit. Az itteni seregeket Omer pasha mind Boszniába vitte, hol a török conservatívek lázadása tetőpontra hágott.

A szerb határszélen, valamint Viddinen alul, Karalom körül, a törökök minden bolgárt, kit kézre keríthetnek, rögtön lenyakaznak, s fejeiket a Dunaparton gúlákba rakják. A bolgár fálvakban, hol a ráják erősebbek, e mézszárlást hasonlóval torolják vissza; a töröknőket pedig leleplezván, körbe fogják, itatják s tánczoltatják.

És ez a töröknek legérzékenyebb oldala.

Meddig tehát a katonai segély Sztambulból megérkezik: Ziah pasha fegyverre szólított minden igaz hívőt.

A bolgár községek elöljáróival pedig, s a viddini püspök-

ket folyvást értekezik, egy úttal kéznél tartva őket, hogy ne árhassanak.

A környékbeli törökök óránként gyülekeznek, lovon és gyalog, különfélekep fegyverezve, de leginkább handsárok s pisztolyokkal. Láthatni nálók tőlünk szerzett huszárkardokat s vadászpuskákat is.

Mihelyt 50—100 emberből álló esapat összegyűlt: a pá-sba vezért ad nekik, és személyesen indítja őket a bolgárok ellen.

Mind erőteljes, harcias szellemű s tekintetű nép. Sze-meikben fanatikus lelkesedés szikrázik. Vannak köztök ősz sza-kálu exjanicsárok; vannak czifra szerszámú lovasok, — épen mint Hunyad korában, — vállról függő kardok, hosszú beduin puskák, bojtos lószerszámok és széles talpú kengyelekkel. Lo-vaik arab fajúak, kicsinyek, de rendkívül fürge állatok.

Regényes képe a középkori rendezetlen hadak tarka cso-portozatainak.

Az itteni bolgárok rettegnek.

Galacz, június 22. 1850.

A vaskaput elhagyva, az aldunai tájak képe pusztá, kiet-len, szomorú.

Csak miután Rustsuk táján a Balkán lábait elértük, kezdő-dik némi változatosság a jobb oldalon.

Az oláhországi oldalon járó hajóknak a török partokon ki-kötniük nem szabad, és viszont. Az oláh partok hosszában, min-den halszáz lépésnyire magas faoszlopokon állanak az őrházak, mint gólyafészkek. Ellenben a török partokon sehol semmi őr-ség, melly a halárviszonyokra felügyelne.

Itt Galacson a moldvai részen vagyunk, nem messze az orosz határtól; liánéin a part hosszában készült korlátokon túl nem léphetünk, csak négy napi veszteglés után. Ha tehát az u-tas itt valamit akar vásárlani a kívánt cikket hosszúnyelű la-

pátra téve nyújtják ki neki a kéttűs korláton keresztül; s a vevőnek viszont ezetes edénybe kell pénzét vetnie, honnan azt megmosva veszi kezébe az eladó.

Egy napot kellett itt várunk míg a Lloyd társaság egyik tengeri gőzöse „Kolowrath“ megérkezett, melly bennünket három nap alatt Sztambulba viend.

Itt a Duna szélessége néhol négyszer-ötször akkora mint Buda-Pesten.

Galacz már a világ kikötője. Nagyszerű kép, mit a ropant vitorlás tengeri hajók csoportozatai mutatnak, mellyek itt horgonyoznak.

A fekete tengert négy óra múlva elérendjük.

Megvallom, hogy a tengerre nem minden elfogultság nélkül indulok. Ezt egyfelől a jelenet újsága s rendkívülisége okozza, s azon nagy képzelmek, miket mi, száraz földiek, a tenger gondolatához kötni szokva vagyunk; másfelől azon körülmény, hogy ez a *pontus cuxinus* már a régi korból úgy ismeretes, mint a világ legveszélyesebb tengere. Itt az északkeleti orkánok rendszeren az *éj-nap-egyenlőség* időszakában dühöngenek, s ellenállhatlan erővel hajtják a hajókat a dél-nyugoti partok felé, hol tömérdek szikla lappang a víz felületén.

Pár év előtt Levanteből negyven kereskedő hajó indult ide Galaczra gabonáért, illy veszedelmes évszakban: és a negyven hajóból csupán tizenhat érkezett vissza; a többi mind a fekete tengeren veszett el.

FEKETE TENGER.

Kolowrath gőzös, június 22, 1851).

A legutolsó dunaparti törökváros Tuldsa. Ennek irányában lassanként elfogynak a Balkánhegyek, s mintegy messziről adják híról a tenger kezdetéi. Tuldsán alul a Duna kél főágra ösz-

ük. Nagy hajókkal csupán a szulainai torkolat járható. Itt a török oldalon világító torony és őrházak, a bessarabiai oldalon pedig nagy orosz vátnház és határepületek állanak a Duna végpontjain.

A Duna, pályája végén szüntelen kanyarog, mintha életét még valamivel továbbra szerelné nyújtani.

A nagy jelenei mindinkább közelít.

Keblünk erősen dobog. . . . Léleketünk elszorul. . . .

Egyszerre megnyílik előttünk a végtelenség.

Mi ez a sötéten csillogó síkság ... ez iszonyú mozgó térség, melly amott a határtalan messzeségben az éggel egybefoly-ni látszik? . . .

Ez a tenger! . . . az őseletnek egyikének birodalma ... a föld szemvilága, — mellyben magát az istenség tükrözi.

Megdöbbentő, — félelmet, csodálatot parancsoló hatalmasság! . . .

Az ész, a nyelv elnémulnak, de az érzelmek még soha nem illeteti bűnjai, titkos kezek által érintve, égbe ragadó hangokon beszélnek.

Mint elenyésszik e rémületes nagyság előtt az emberi parányiság! . . .

Es még is milly határtalan gög! milly örült vakmerészség! ... a parányi ember — úgyszólván — megnyergel egy darab úszó fát, hogy ez öserövel síkra szálljon, hogy vele megmérközzék a hatalom elsősege felelt! . . .

Tenger! mi szép, mi nagy a te neved már a képzelmi világban! ... és mennyire túlszárnyal mégis minden fantáziát a dolog, itt, a maga rettentő valóságában!

A Duna öt-hat mértföldnyire megtartja színét a tengerben, söt oldalvást, a délkeleti partok hosszában, tíz-tizenkét mértlöldnyire is. Már messziről látszik a nagy vonal, melly a Duna szöke vizének halárait jelöli. E hosszú vonal a sötétzöld vizet a szökétől egyszerre s határozottan elválasztja. Néhány mértföldnyire ismét egy másik vonalat érünk, hol a víz színe tiszta fe-

kelére változik. Ez aztán valóban fekete tender, a szó betűszavint értelmében.

Alig haladánk a sík tengeren egy órányira: s a négyszáz ló erejű gőzös mint könnyű pehely kezd a hullámokon hintázni fel s alá.

Az emelkedés perczeihen e hintázás még csak játéknak tetszik: de már a sülyedéskor úgy érzi magát az ember, mintha a tenger fenekéig meg sem állana, s mintha szörnyű esése közben életművei szét akarnának hullani.

Istenhez illy közel még nem érzek magunkat soha.

Néha tomlplomuagyságu habok közelednek, s hajónkat agyon zúzással fenyegetik. Ezek utjából félre kell állani, ha van idő, mert ezek rémitő zokogással csapnak ál a fedezeten.

Úgy tetszik, hogy az északkeleti szél, melly oldalvást ér bennünket, még nem fejtette ki egész erejét indulatának; de a tenger már is rendkívüli hánykódásban van. Hajónk hullám-begyek és völgyeken lebeg. A gépnek egyik kereke gyakran a légben forog, míg a másik egészen habok alá van temetve.

E szokatlan hánytatás az utas benső részét csakhamar felháborítja. Az emberek elsápadnak, zöld és kék színeket váltanak, szemeik kápráznak, míg egyszer elszédülnek, s hánytató görcsöket kapnak.

Engem e baj nem bír lábamról leütni; s ezt a hajóskapitány az egészség legbiztosabb mérlegének lenni állítja. Vannak — úgymond — matrócok, kik 30 év óta járják a tengereket, s e betegséget még is minden vihar alkalmával megkapják. És ez igen nagy kínnal jár. Egész életművezetük úgy szólván, fel van fordulva. Szertelen görcsös erőltetést kell szenvedniök megszűnés nélkül. Orvossága nincs; némi enyhítésökül citromvizet isznak a betegek.

„Lassan mint a bősziült ember
Indulatja

Szűnik a vad tenger
Magas áradatja.

S olly sok élet s kincs-szerek
Temetői
Nyájaskodni kezdenek
Arcza mély redői.“ *)

Este leié szélcsend áll be, s a hullámok csillapulnak.
Mint a kapitány mondja, a tenger csendjét minden alko-
nyat meghozza.

Azonban, valamint a tenger tükre tökéletesen soha le nem
simul: szintúgy a hajó hintázása sem szűnik meg egészen soha.
A tenger felülete örök mozgásban van, mert e nagy pusztaságon
a lég játékának nincs megállapodása soha.

Gyakran tökéletes szélcsend van, s a tenger még is hány-
kódik. E mozgási a tenger alatti szelek okozzák, melly szelek
boreáknak neveztetnek, s a lengerfenéki földindulások, vagy
vulkánszerű működésekből származnak.

A gőzös kerekei alatt tajtékozó hullámok feketezőld sgine
azon ötletre vezet: hogy vájjon a föld gyomrában létező sóréte-
gek nem kristályjá merevült tengerek-e, s másfelől a tenger
nem folyékony sötömeg-e? . . . minthogy e hullámok tökéletes
képmásai a fekete sóköveknek.

Mihelyt a habok csendesülni kezdenek: gőzösünket azon-
nal tömérdek *delfin* úszkálja körül, keringése közben a víz fe-
lületén bukfenczeket hányva.

Itt ott a hullámokon tengeri fejr madarak hintázzak ma-
gokat.

Vájjon mivel élnek e madarak? . . . Kétségkívül apró ha-
lak s tengeri férgekkel.

Ismét fenséges jelenet! ... az *éjjeli tenger*, vagy a *tengeri*

*) Vörösmarty.

éjszaka. Isteni színmű, mellyben a hold, csillaguk, lég és tenger szerepelnek.

Illy roppant nagyoknak és véрпиrosnak a fölkelő holdat még nem láttam.

Néhány percz múlva egy csillogó pálya tűnik elé, mint végtelen híg gyémántfolyam, hajónk és a hold között.

Messze messze küldjük el látásunk futárait a fénypálya hosszában, hogy e tüneményről nekünk híreket hozzanak de kidőlnek ők mindannyian, mielőtt a pálya végére juthatnának. Órákig merengünk e látvány fölött, mellynek varázsával a lélek be nem telhetik.

Már csak két ember van ébren a hajófedezeten: a kormányos s az egyik kapitány.

Tiszta, és szelíd a lég! . . . Én is itt a fedezel egyik szögletében hajtom álomra fejemet.

Kolowrath gőzös, június 23.1850.

Az éj csöndes, gyönyörű volt. Csupán hajnal felé kezdett! a tenger újra háhorogni.

A nap feljövetele szintolly csodaszép látomány, mint volt szállata tegnap estve. A hullámokból fölemelkedő, szokatlan nagyságú tűzgolyót az első porszoban valami vulkániein tüneménynek véltem.

A tengeri láthatár végtelen messzesége daczára, a nap, midőn a tengerből felbukkan, háromszorta nagyobb, és hozánk százszorta közelebb esni látszik, mint a szárazföldön.

A tegnapesteli színjáték, megfordítva. A sötét violalényből átmenet a tiszta fehér világba, minden színváltozatokon keresztül. És e lünelgő légi káprázatok egy örökké csillogó hablökürben fürödve.....

Reggel több apró fehér pontokat pillanték meg a tenger messze tájain. Ezek vitorlás hajók, s pedig orosz vidékiek, vagy trapezuntiak.

A tenger mindig jobban mozog. A tegnapi jelenetek ismételteinek.

A szárazföld, u partok hegyei köröskörül eltűntek.

Nem látunk egyebet e végtelen körben, mellynek közép-pontja vagyunk, mint eget és tengert. . . .

A tengeri kereskedő hajókon üt tiszt van; úgymint: két kapitány, két kormányos, s egy főmérnök. E három utóbbi hadnagyi ranggal, s mindnyájan egyenruhában. A szolgálatban egymást koronként felváltják.

A kormányos elébe két nagy *delejtű* van helyezve nehéz bronztartókban. Ezek szerint olly pontosan tudnak kormányozni, hogy az út és irány vonaláról talán egy hajszálnyira sem térnek sem jobbra sem balra. Innen lehet érteni azon eseteket, hogy ködös időben a szemközt jövő gőzösök gyakran úgy összeütköznek, mintha keskeny országúton találkoznának.

A hajóosztok minden útjukban tudományos naplót vezetnek, legparányibb tapasztalásaikat is gondosan följegyezvén.

Legérdekesebb személy a hajón az angol püspök: *Dr. Macqovan*, a keleti missionariusok főnöke s jernzsálemi lakos, ki Londonból nejével együtt most tér vissza keleti hazájába. Magyarországon jöttek keresztül. Valóságos szent pár. A protestáns egyszerűségnek, s mélyérezelmű családiságnak bibliai példánya. E tiszteletreméltó lelkész és neje megismerkedtek velünk, miután körülményeink felől másoktól értesülve lőnek. Igyekeztek bennünket vigasztalni, s arra beszélni, hogy Angolhonba menjünk. Ez esetben, ottani terjedelmes viszonyaiknál fogva, segélyüket is ajánlák.

Galacson tömérdek lengyel zsidó szállott hajónkra. Ezek Egyiptomba vándorolnak. A karaván feje és ősapja, egy ősz szakalú vak patriarcha, egyedül van földél alatt. Izrael többi rongyos nemzetsége a földözeten utazik.

A földözetnek egy része karzattal van elrekesztve török utasok számára. Az eső és vihar ellen szurkos ponyvasátor védi őket.

Az első hely a másodiktól benső alkotására nézve kevésben különbözik. Mind a két helyen van egy közterem, hol az utasok együtt ebédelnek s társalognak. E termék felülről veszik világukat. Ezekből nyílnak a hálófülkék köröskörül. A fekhelyek kettesével vannak egymás fölébe alkalmazva.

A francia gőzösök köztermeiben zongora is van.

Az utazók közt van egy német bűvész is Bukarestből. Különös torz egyéniség. Ez azon hazugsággal igyekszik figyelmei vonni magára, hogy őt a magyar forradalom tette tönkre.

E szilárd alkotása tölgyhájó bensője annyira recseg ropog e perczen, mintha mindjárt szét akarna törni.

Kolowrath gőzös, június 24.1850.

Hajnalban elértük Várnát.

Ismét egy emlék nemzetünk gyásnapjaiból.

Itt lelte tehát sírját 400 év előtt Ulászló királyunk, és negyvenezer magyar? . . .

Várna bátyafalakkal kerített török város. Lejtős partokon fekszik. Nem nagy, nem is szép. Innen a tengerről nem vehetni ki ama híres ütközet valószínű helyét, minthogy Várnát kopár hegyek környezik, mellyek a látásnak szűk határokat szabnak. Az ütközet e hegyeken túl eshetett, mert a váró« közelében lo-vassággal mozogni nem lehet.

A kuttályai belzettek száma szaporodik. A sumlaiak közül pótlólag belezve vannak: *Fokner* és *Kovács*; mind a keltőnek neje van; *Lülle*, és három lengyel, kik közül kettő megszökött. *Kovács* és neje Várnán léptek hajónkra. Fáik bey kíséri őket. A többiek *Orient* nevű gőzöson indultak el Sztambulba, egy pár órával ezelőtt.

A sumlaiak közül itt Várnán még Szabó, és mintegy 30 menekvő szállott hajónkra. Mint ezek mondják: most már Sum-láról mehet mindenki, hová tetszik.

Ezek, kik velünk jönnek, többnyire külföldre igyekeznek.

Tehát aligha el nem késtem arra nézve, hogy a török áldodalom pártfogásában tovább is részesülhessek.

A szegény somlai magyarok nyári öltönyöket kaptak kanavászból; sapkát zubbonyt és pantalonot. A kapott kelmékből kiki maga varrta meg a magáét.

Eljövetelein óta Sumlán sok mindenféle történt.

Azon tüzérkaszárnya, hol a magyarok közvendéglője volt, a vendéglősök (*Sípos* és *Várad*) vigyázatlansága miatt földig leégett.

A durva kegyetlen Halon pasha elhagyta Sumlát, s a menekültek kormányát a derék jó *Mahmud* pasha vette által. Szelíd lelkű, igazságos ember, ki a magyart nagyon szereti.

Solola szomszédságában van egy *Csenger* nevű faló, s benne igen jó bor; ez most a somlaiak legkedvesebb mulatóhelye.

A Sumla fölötti hegyoldal bővizű forrásaiból a magyarok zuhanyfürdőt készítettek, mit az örmények és bolgárok eleinte bámultak, azután pedig annyira megszerettek, hogy onnan a mieinket egészen kiszoríták.

Brikk, a szenvedélyes szónok, amerikai együletet alakított, mely eddig mintegy 50 tagból áll. Ezek lekötelezték egymásnak magokat Amerikába vándorolni, s ott új magyar hont alapítani.

Thali Marseillebe, Frics pedig (*Wer* pasha hadseregéhez ment alezredesi ranggal, miután az izlám hitét felvette volna.

Estve.

A Lloyd társulatnak körülbelül negyven tengeri gőzöse van, s ötvenig fogja szaporítani. Egy illy gőzös 200 ezer pengő fiba kerül, s rendkívüli hasznot hajt. A Lloyd társulat olly szerencsés, hogy még egyetlen egy hajója sem veszett el.

A tengeri hajók egymással zászlók által beszélnek. Mindenül zászlónak jelentését színe és szabása határozza meg. E zászlókkal adnak jelt egymásnak szorultság esetében, vagy ha egymással fontos híreket akarnak közölni. E zászló-nyelv azon-

bán nem általános. Minden nemzet vagy társulat hajóinak külön zászlónyelve van, mely a legnagyobb titokban tartatik, s melyet csak ugyanazon állodalom vagy társulathoz tartozó hajós-tisztek értenek.

Kolowrath gőzös, június 25.1850.

Hajnalban, a mint szemeinket felnyiták: a *Bosforus* lengerszorulat nyílásában találtuk magunkat. Ez ama keskeny csatornavölgy, mellyen át a fekete és márványtengerek összefolyanak. E keskeny csatornavölgy választja el Ázsiát Európától. Ennek partjain fekszik a világhírű Bizáncz, melyet most a kereszttyén világ *Konstantinápoly*nak, a török *Sztambol*nak, a bolgár, szerb és örmény *Czarigrádnak* nevez.

A Bosforus kapuját apró várművek védelmezik, mellyek szemközt fekszenek egymással a Bosforus partjain, ágyútelepekkel ellátva.

A Bosforus nem egyéb, mint az Olymp és Haemos hegylánczok közötti mély és szűk völgy, mellyet tenger borít. Mihelyt a nyílást elhagyók a völgy kanyarodik, a hitkor bezárul utánunk, s a Bosforus gyönyörű tavat képez, minden perezben változó tájképekkel. E csatorna legkisebb szélessége négyszer, a legnagyobb nyolekszor haladja meg a Dunáét. Egy órányira haladva befelé, r. parthegek kies vidékein mindkét felől kezdik mutatni magokat a nagy pashák gyönyörű villái, majd a szultán mulatókertei s vadászkastélyai.

Az ember nem tudja, hová merre nézzen?...

Itt ott roppant *fregátok*, torony magosságu árboczaikkal.

A parti paloták mind sűrűbben következnek jobb és bal felől.

Most egy tágas öböl nyílik meg. Az európai oldalon, kies völgy kebelén tündéri város, ismeretlen növényzetű ligetek között.

„Mi város ez? . . .” kérdezem az egyik hajóstisztet?

„Ez *Bujuklere*, legszélső külvárosa Konstantinápolynak.“

A Bosforus újra kanyarodik, s új képeket mutat. Az ázsiai partok palotasorai hegyek és erdők árnyaiban sötétlenek; az európai partok városai hajnalszínben ragyognak; s c bűbajos árny és fény, egymás tárgyait kitétetni versenyének.

Mindkét felől csodaszép városok nyúlnak el keskenyen a partok hosszában, s a hegyek oldalain. A jobb felőliek egymásután következő külvárosai *Szlambulnak*, úgymint *Bujuklere*, *Terápia*, *Bebek*, *Ortachia*, *Jenikő*. A balfelüliek *Szkutarihoz* tartozó városrészek.

Gözösünk már három óra óta halad Sztambul hosszában, a nélkül, hogy e városok egyetemének végét beláthatnák. . . .

Most megnyílik a látkör, s jobb felől látszanak *Top-hana*, *Vera*, *Galata* városrészek egy csoportban; s ezeken túl egy különálló hegyen, a valódi *Sztambul*. Ennek átellenében Ázsiában, hasonló hegyen, *Szkudari*, mint Konstantinápoly kiegészítő része. Sziámiul és Szkudari között, a tenger közepén *Leander* tornya, mint egy határpontjául a Bosforusnak, melly itt ismét szétnyitja partjait, hogy a *márvány tengeri* Sztambul és Szkudari falai alá bocsássa.

Ég és tengerek, föld és emberek, természet és képzelet egyesülnek itt, hogy *szépei* teremtsenek, minő nem létezik több e sötét csillag felületén.

Hegyek és völgyeken egymás felett függő, s magánálló paloták ezrei. Tova Szlambol magosságain a nagy méltóságú *Sophia moslié*, négy karcsú minarettel, s ezek mindenikén három gömbölyű erkélyjel.

Amodább *Mahmud Szultán* imaháza, hat merészen sugár minarettel, s ezeken ismét hármassal erkélyekkel.

Kissé alantabb, gyönyörű kertek között a régi *Szeráji*-palota, vagy *fényes kapu*, tömördek domború s ónfedelű kúpjával. Kertjei magas bástyafalakkal és csonka vártornyokkal kerítvék.

Még alantabb a *szultáni özvegy háremnők* palotái, mint megannyi török kolostorok.

Tömérdek minarett mindenfelé.

Itt lent az ázsiai parton *Mahmud* szultán, az európain *Abdul Medsid* tündér palotái arany kapuik, s gyönyörű kerteikkel.

A pérai magasokon, sötét cziprus erdők körében a külhatalmak küvetségi palotái, európai pompában.

A legtávolabbi hegyormokon nagyszerű laktanyák, őrtornyok és várművek.

A városrészek kebelében mind a két parton platán-, szilés czipruserdők zöldszigetei.

A galatai öbölben, s az *Aranykürt* nevű tengerárgazat torkolatában, — mint egy úszó város, — több mint *négyezer hajó*, nemzeti lobogóival, minden részéből a világnak. Közöttük, de leginkább a Bosforus közepén, roppant hadi *fregátok*, vitorlások és gőzösök, 60—80 ágyúval.

Számlálhatlan hosszú keskeny alakú csónak, tarka népével minden irányban cikázva. Közöttök a tenger hajjain hintázó fejtér madarak és bukfenczct hányó *delfinek*.

Amott kint, a márványtenger síkjain, duzzadt vitorlák, mint apró fejér hójagok.

Mindenfelé száguldó gőzösök.

Fent az ég színe azúrkék, lent a tenger taváé smaragd-zöld; a középén függő mesés városok fölött: hullámzó szivárványok délibábjja; s az összes táj fölött keleti zoináncz varázsa.

Részegítő látvány, egészben és részeiben.

Ez a megtestesült költészet. . . .

Minő lehet ez a boldog emberek szemében! . . .

Gőzöszünk a galatai partoktól mint egy 500 lépésnyire horgonyt vetett.

Mielőtt kiszállanánk: az angol püspök szobájába szólít. Arczán a jóság égi sugárral, s némi elfogultsággal kér: engedném meg neki, mint igaz keresztyénnek és felebarátomnak, hogy velem vagonát megoszthassa, . . s reszkető kézzel fog-

ván meg kezemet: tőle néhány louisdort elfogadnom kényszerít. . . .

Mélyen meg valék indulva, nem szólhaték.

Kért egyszersemind, látogatnám meg őt Pérában, a *hotel d' Angleterre-ben*, hová szállani fog. Névjegyét átadá, s elkérte az enyémet. Sztambulban csak két napot töltend, aztán útját Jeruzsálem felé folytatlja.

KONSTANTINÁPOLY.

Június 20.1850.

Ez rémítő! . . .

A legborzasztóbb városrészben, *Galatában*, az olasz és francia vendéglősök egyetlen szobáért és ellátásért naponként 8—10 pengő forintot kívánnak. Mennyit fognak még majd odafent Pérában kívánni!

Nesztek koldus emigránsok! . . .

Kénytelenek valánk még is itt Galatában, egy Bamberger nevű porosz ember rongyos fogadójában megszállani, meddig valahol czélszerű lakást kereshetünk.

Hanem az itt átvirasztott éjszakát holtig megemlegetjük.

A rózszagú férges milliárdja miatt egész éjjel be nem hunyhatók szemünket. Alig várhatók a hajnal hasadtát, hogy ez iszonyú vérszbarlangból a *Mediterranée* című görög hotelba költözhesünk, hol ideiglen egy szobát és hálófülkét fogadtam ki 400 piaszter az az 8 arany havi bérért. Hanem ez legalább új ház, tehát még tiszta; s a mi ritkaság e helyen: négy külső fala *kőből* épült.

Konyhája fél görög fél olasz. Itt mindent olajjal főznek. Ismeretlen keleti növényekből készüli étkeik nekünk édelhetlenek. A tengeri halak azonban igen ízletesek. A kenyér igen fehér: olaszok sütik; de ha száraz: ehetetlen. Hiába! a kenyér-

sütéshez nem ért senki más, mint a magyarasszony. A brossai bor jó, de mind borszesszel van vegyítve, azért, hogy tengeri útjában, s itt pincze hiányában meg ne romoljék.

Francia szokás szerint tíz-tizenegy órakor villás reggeli; estve öt-hat órakor ebéd. Nőszemély a fogadóknak nincs; mindent férfiak végeznek.

Június 21. 1850.

Különös! . . . még most is úgy tetszik, mintha folyvást a tengeren volnánk. A föld alattunk ingadozik, a tárgyak mozognak, s füleinkben a habok moraja zúg.

Némikép helyre igazodván, legelső gondom volt *Macqovan* urat, az angol papot fölkeresni.

A hótél d' Angleterre, belsejére nézve európai módra rendezett fogadó Púra főutczájában. Első emeletén pompás társalgó terem, zongora, hírlapok, művészeti és irodalmi tárgyakkal; e terembe nyílnak az első rangú lakszobák.

Macqovan úr már várakozott reánk, egy idevaló angol pappal együtt, kivel, mint kivehetöm, ügyünk felől értekezett. Azonnal kérdezi tőlem, nem lenne-e kifogásom az ellen, ha ő leányomat egy itteni angol nevelőintézetbe ajánlaná segédül, apró leánygyermek mellé? . . . *Miss Walsh* intézete — úgy mond — igen jeles, és *Lady Canning* közvetlen pártfogása alatt áll.

Én e nemeslelkű jóakaratot, természetesen, köszönettel fogadtam, megjegyezvén: hogy vájjon a miss igényei nem haladják-e túl az ajánlandó védeneznek gyermekerejét, s képességeit? . . .

Ő megnyugtatólag válaszolt, s felszólított őt azonnal az intézetbe kísérrünk, hogy bennünket a missnek bemutathasson.

Néhány percz múlva *miss Walsh* intézetében valánk, melly a pérai hegy déli oldalán, a kisebb czipruserdő közelében, egy

kétemeletes épületet egészen elfoglal. A kapus bennünket az elfogadó terembe vezetett, s maga felment a missnek bejelenteni vendégeit. Egy francia segédnevelő azonnal lesietett, hogy bennünket az első emeletre vezessen, hol miss Walsh egyszerűen bútorzott, szerényen díszes teremben várakozott reánk, egy másik angol nő társaságában. Miss Walsh testes, élemedett hajadon; arcza komoly, merev; hosszú fürtöket visel.

Az elfogadás és társalgás hideg, csendes, formaszzerű volt. Macqovan úr, és tisztelendő társa, ügyemet neki előadák. A miss, ki csak angolul beszél, francia segédnöje által föl-kért bennünket, hogy egy pár nap múlva látogassuk meg, értekezés végett.

Ezzel búcsút vevénk.

Macqovan ural szállására kísérők, s tőle is elbúcsúzánk.

Isten kísérjen, jó ember, minden utaidon! . . .

Június 30.1850.

Milly végtelen ellentét e roppant város külseje, és belseje között!

A legmerészebb költői képzelet utól nem éri e távolát az átellenben álló végleteknek. . . .

Igéző alaknak ocsmányabb lelke, s undok léleknek bájosabb alakja nem létezhetik, mint itt van, e *Sztambullá* korcsul! *Bizanczban*.

Valóban igaz, hogy Konstantinápoly egy nagy szemétdomb.

Mesélik, mikép egy angol, ki Londonból csupán azért jött ide, hogy Sztambul világhírű szépségeit élvezhesse gőzössel mindaddig hordoztatta magát a Bosforuson, míg e tájkép gyönyöreivel egészen eltelt. Akkor, a partra ki sem téve lábát, egyenesen visszament Londonba. A költői élvét, Sztambul külső képeinek elragadó hatását, a benső valóság förtelmei által utálattá változtatni nem akarta, és igaza volt. Mert a mint az

ember a partra kilépett, egyszerre minden költői csalódásának vége van kéjmámora paradicsomából az undor posványába bukott.

Július. 1. 1850.

Konstantinápoly fő kikötője *Galata*. E város egy része lent a tengerparton fekszik, s a másikkal Péra hegyoldalára dől, dél-keletre nézve.

Galata tehát Konstantinápoly legélénkebb városrészeinek egyike; a világkereskedés lakhelye, rablók és orgyilkosok gyiil-pontja, különösen pedig a *máltai* és *arnauta* zshiványoké. Ez u~tóbbiak a kevésbé népes utcák zugaiban fényes nappal körül-fogják az embert, oldalának késeket szegeznek s elkezdik zse-belni, fosztogatni. Ha ki ellenáll, vagy zajt üt azt leszúrnják s eltűnnek. A szegény idegen tehát, nem csak hogy meredten hall-gat a műtétéi alatt: hanem még örvend, ha nekik maga szolgál-hat órája gyűrnje s erszényével, hogy töltik mihamarább mené-külhessen.

Konstantinápoly városeyeteme hegyeken és völgyeken fekszik; földszine tehát mindenhol egyenetlen; sikátorai szűkők, csavargók. Legszélesebb utcáját egy kocsi teljesen betölti. Ha kél szekér jön szemközt: egyiket valami oldalsikátorba kell az útból félre tolni, hogy a másik tovább mehessen.

A kereskedő hajók terheit gyaloghordászok szállítják ide s tova. Személy hordozásra hátaslovakat és szamarakat használ-nak. Nők számára vannak bérkocsik is, ökrösök és lovasok. E kocsi-bárkák olyanok, mint voltak századok előtt, születésük első napjaiban. Alakjuk hasonlít a csónakéhoz mellyre menyezet van helyezve. Az ökrösbárkák pedig egészen olyanok, mint a régi superlátos ágyak. Mennyezetük négy oldalára függönyök ag-gatvák. Ez otromba bérkocsik hajója s mennyezete kiáltó színek-kei van bemázolva, s pazarul megaranyozva. Csupán török, gö-

rög és örmény nőket hordanak és léptetve járnak, irtózatossal; kocsisaik pedig gyalognak, kezükben a gyeplővel és ostorral.

Július 2.1850.

A *gyalog hordászok* Konstantinápoly bábelnépének nevezetes osztályát teszik. Ezek nagyrészen anatóliai törökök, kik suhancz korokban szegényül vándorolnak ide, s vén korokban gazdagon térnek vissza; mert baromi munkájokat igen jól megfizettetik, s keveset költenek,

E hordászokat a gyakorlat valóságos Sámsonokká képezi. Hátaikon bizonyos súlytartó bőrvánkost viselnek, melly maga 10—12 fontot nyom.

Két illy hordász egy ló terhének teljesen megfelel. Borzalom nézni őket, midőn terheikkel hegyeket hágnak. Gyakran négyen-nyolczan összefognak, s málháikat vastag rudakon viszik mint megannyi vasgépek.

A teherhordó szekerek hiányát hátsalovak és szamarak is pótolják, hanem ezek leginkább ivóvíz és épületszerek hordására használtatnak.

Július 3.1850.

Szeretnétek őseiteket látni, a *Hunyadok és Szolimáitok*, vagy épen az *Árpádok* és *Dsingiszkánok* korából? .. . kívánáttok őket álmaiból felköltetni, velők beszélni, látni bennök az ó világot, s az akkori emberiséget? . . . Jertek ide, nézzétek a törököt, nézzétek *Szkudari és Galatha piaczeit*, nézzétek *Sztambul bazárait*, *mohéinak udvarát*, *a keleti karavánok tanyáit*: s feltaláljátok őseiteket, az ó világ emberiségét. Ez ama csodálatos pont, hol a legifjabb és legvénebb századok találkoznak és

társalognak egymással, mint szélsőségek időben és térben, életben és bölcsészetben.

Július 4.1850.

Sztambul képében egy mély igazság példázatát találtam.

E rengeteg város tájképe, mely felé irigy szemmel néz a világ minden hatalmassága: hasonlít az egyes emberek nagyságához.

Milly szép, milly ragyogó, dicső és fenséges volt c kép *messziről!* ... és ime, ha *közelébe* jövünk, ha *belsejét* vizsgáljuk, ha *lelke kamaráiban* tapogatózunk: mit találunk itt? felelet: minden egyebet, csak azt nem a mi szép, nagy és fenséges.

De hová lón hát e tündérváros, mit a Bosforusról csodáltunk? . . .

Annyi bizonyos, hogy itt bent semmi nyoma.

A hajóról szárazra lépve szűk sikátorban találod magadat; s mit látsz itt? . . .

Fent eget, alant szemetet, oldalt pedig roskadozó fabódékat s a különféle szatócsok ocsmány ketreczeit; itt olt magas kerítéseket, s ezek közt a régi *Bizáncz* fekete bástyafalait.

Ha mi szép dolog van Konstantinápoly bensőjében: az rejtett helyeken lappang; ellenben minden a mi nem szép, ami vad, félelmes, nyomorú erkölcstelen: mind az a nyíltabb helyeken, s a főutcák tömkelegében öszpontosul, különösen a révparlok tájain, s az *Aranykürt* két hídjá közelében.

A tenger partjain sehol semmi nyílt hely, hanem fedett keskeny közök, sötét félelmes zugok.

A főpiacok illy szűk sikátorok közé szorítvák. ... Ez aztán sajátságos zsidóvásár, hol nem tudod hová nézz, és mit ne nézz; merre menj, és mit kerülj; mit ne vess vagy mit utálj; mit gyűlölj, vagy mit szánj. . . . Czifra és ronda, csinos és rongyos nép tarka vegyületben, minden része s nemzetéből a világnak.

Mívelt *frank* *) utasok, diplomaták, kalmárok, hajószisztek és iparosok; félmeztelen török napszámosok és matrócok; szerte járó s ordító kufárok, — zöldség-, gyümölcs-, édeslé, húsital és csemegeféle áruikat fejkön hordozva; dülfös *ulemák* (papbírák), kik buta-komoly méltósággal ülnek arab ménlovaikon, gyalogló rabszolga csoport kíséretében; mumusokkal (az az: török, örmény és görög nőkkal) tömött bérkocsik; 6—10 terhelt számár egy csapatban; ugyanannyi ló; még több gyalog hordasz, kik elől félre kell ugranod, s egy szegletbe lapulnod, ha eltiportatni nem akarsz. . . . Utálatos ebek, mellyek a járdákon keresztül kasul heverésznek; élettelen állatok hullái; *francia papok*, roppant karimájú rococco kalapjaikkal; asztrakánsüvegű *pergák*; regényes öltözetű *arabok* és *albánok*; daliás tekintetű szálas *cserkeszek*, bozontos kalpagjaik és hosszú tőreikkel; ősz szakállú *mollák* és *emírek*-, nagy szürke süvegű dervisek; kolduló borzas mekkai barátok; magyararczú délczeg *török országnyagok*; török viseletű kaczer *görög nők*; *francia irtalmasnők*, nagy keményvásznon fővegeikkel; *máltai zsványok*.; félelmes *arnauták*; csibuk hordó *négerék*; *spanyol zsidók*; *czigányok*; koldusnők; kavaszok; lovas és gyalog, zajgó pezsgő világ.

És itt mindenkinek sürgetős dolga van, — kivévén a következőn nargilázó kényelmes közönséget, — mindenki előre tör, és saját módja szerint csinál utat magának a tömegben.

Július 5.1850.

Miss Walsh előlegesen három próbahetet kíván, aztán pedig szerződést kötni három évre.

Három évig itt lakni?... hiszen ez több mint egy öröklét!...

*) *Frank* név alatt értetik itt keleten minden művelt kaputos keresztyén ember, kit az udvarias török e névvel is megtisztel: *cselebi*, az az *művelt*.

Ezt nem teszem. . . .

E szerint a nemes Macqovan úr jó szándéka füstbe megy.

B . . . barátommal kirándulánk az amerikai követ *Mash* úrhoz *Terápiába*.

A követségek rendes székhelye Péra; de a nyárszakot minden nagykövet a gyönyörű fekvésű *Bujuktere* és *Therapia* külvárosokban tölti, hol a nyári nap hevét folyvást hiis tengeri szellő mérsékli.

A török hajóslegény, két evezőjét bámulatos ügyességgel kezeli, s keskenyhosszú csónakával — melly ma is épen olyan, mint Hunyady korában volt — olly gyorsan halad, hogy a gőzös sebességével versenyez. . . . Galaidtól *Therapia* illy csónakon, oda és vissza, még is jó négy óra járás.

A Bosforusnak rendes folyása van: északról délre.

Nem jósjel ez?

E szerint a feketetenger feleslegét a Bosforus nyilasa a márványtengerbe bocsátja. E folyótenger sebessége, a kiszögellő partsziklák és fordulatoknál, zúgó rohammá válik, annyira, hogy a csónakokat illy helyeken a víz ellen néhány száz lépésre emberek vontatják.

Bebek utunkba esvén betértünk *Homes* úrhoz, az *amerikai missionariushoz*, kinek Galatában biblia boltja, *Bebekben* pedig *iskolája* van. Fölkértük őt, hogy bennünket mutatna be *Masli* úrnak.

Azonnal jött velünk szívesen.

Mash úr bennünket szívesen látott. Németül jól beszél. Megígérte, hogy a külügyminiszterrel, *Ali pashával*, ügyünkben holnap szólani fog, s a választ holnapután meg fogjuk tudni az amerikai consullól, ki Pérában lakik.

Bencze, mint beteges ember, a brusszai fürdőkre megy, s azt kéri, hogy eddigi illetménye Brusszában továbbra is utai-ványoztassék.

Július 6.1850.

Lakásunk áellenében, az *Aranykürt* csatorna túlsó partján, Sztambul egyik minarettjén gyönyörű hangú *imám* (török pap és kántor) énekel.

Ezen imámok kötelessége: a harang hiányát pótolni, az az a napnak bizonyos óraiban imára hívni a híveket.

Az imáin tehát fölmegey a minarett magas erkélyére, mellynek ajtaja rendesen keletre nyílik, — s az erkély keleti, északi, nyugoti és déli oldalain megállapodva, ezt énekli a koránból

„ *Allahü ekber.*
Eshedü enláh illahe illallá.
Eshedü ennek Muhammedür reszüllüláh.
Hájjeah alesszeláh,
Hájjeah alléi felláh.
Alláhü ekber.
Láh illáké illallá!“

Július 7.

A sumlai magyar menekültek felosztatása el van határozva. E hó elején ellátásuk meg lón szüntetve. A kormány azt ígérte nekik, hogy a külföldre menendők 500, a hazatérendők vagy itt maradandók 250 piasztert kapnak ajándokul, s illetőleg úti költségül. De az ígélet még eddig csak szép szó.

A sumlai magyarok közöl mintegy százan, a száműzetést megeléglévén, az oláh határszélek és Magyarország felé vonuljak, ott várandók be a hazatérhetési engedélyi, miért folyamodtak-, 40 pedig ide jött közölök, ügyök szorgalmazása végett. A pénzesebbek Francia s Angolországba már elutaztak. A nagyobb-rész még Sumlán van körülbelül 350 magyar, és még több lengyel. Mi tevők lesznek ezek: még magok sem tudják. A hol-

gár és bosnyák bonyodalmak következtében azt hitték, hogy a katonai szolgálat iránt tett ajánlataik a török kormánytól két kézzel fogadtatnak: azonban ki van mondva nekik, hogy nem kel-
lenek.

Azokon kívül, kik Sumláról jöttek, körülbelül 60 olaszországi magyar katonát találtunk még itt, a Bárdifélékből. Ezek már többnyire elhelyezkedtek, részint műhelyekbe, részint szolgálatba magánházakhoz; de néhányan még igen nyomorult állapotban vannak: t. i. az élehetlenebbek, s munkakerülők; vagy a kétségbeesettek.

Július 8.1850.

A napokban három renegát főtiszt szökött meg innen, gyémántos *nizsánaival* együtt. Mind a hárman *lengyelek* voltak.

Egy negyedik lengyel pedig, szinte mint *magyar menekvő*, három ízben folyamodott segélyért a külügyminiszterhez, különböző nevek és álarczok alatt. Két első kísérlete sikerült, mindannyiszor 1000 piasztert kopott. Hanem harmadikszor csakugyan rajta vesztett.

Mínhogy a lengyelek magokat *magyar menekülteknek* adják ki: tehát gyalázatosságaik is rendszeren a *magyarok rovására* rovatnak; s az illy becstelenségek okozzák, hogy a menekvők mind a konstantinápolyi lakosság részvétét, mind a kormány hajlamát már csaknem egészen elvesztették, s hogy az ínség miatt elkényszerült magyarok ajánlkozását a porta most már olly közönyösen fogadja.

*) *Nissan* annyi mint nyakról függő katonai díszjel, melly alakjára nézve félholdat, csillagot vagy hadi szereket jelképez; benső értékére nézve pedig réz, ezüst, arany vagy gyémántokból van készítve. A főtisztek egyenruháin semmi jel nem leven mi rangjaikat megkülönböztetné a tisztí rangfokozatokat *nisánaik minősége* határozza meg; s elő téptetésök vagy kineveztetésökkel együtt kapják a szultántól.

Július 10.1850.

Guyon törökké lett, és mint katonai osztályparancsnok *Damaskusban* kapott alkalmazást, hova már el is utazott. Neve *Kurshid pasha*. Az angolok tagadják hogy hitét megváltoztatta volna, mert restellik a dolgot; hanem az bizonyos.

Ez az ember az utóbbi napokban a menekvő magyarok iránt nem igen szeretetreméllólag viselte magát.

Bárdi sumlai fogságából másodszor is kiszökött. A törökök erősen keresik, de még eddig nyomára nem akadtak.

Július 11.1850.

Kossuth Kuttáyából a somlaiaknak levelet írt, mellyben inti őket, hogy török szolgálatba ne lépjenek; azon kormányéba úgymond, melly minden ígéreteit megszegte, melly velök folyvást olly gyalázatosán bánik. A törökhitre térőket hazájokra nézve végkép elveszetteknek mondja. Javasolja nekik, hogy vagy *Szerbiába* menjenek, vagy *Amerikába*. Írja, hogy a szerbek belügyminiszterének biztosítását bírja (?) arra nézve, miszerint a magyar menekvők ott akár a hadseregbe lépni, akár mint magánosak megtelepedni akarjanak: a szerb kormány szíves vendégszeretetére számolhatnak. (??)

Szerbiába! . . . Boldog isten! minő eszme minő fogalom a szerb viszonyokról és szerb nemzetről!

Ha pedig ez eszme tetszést nem nyerne: akkor az *Amerikába* költözést ajánlja, mire nézve ő már szinte megtevé a kelendő lépéseket. Az egyesült államok — úgy mond — minden magyar menekvőnek szép mennyiségű földet és pénzbeli segélyt fognak adni s, „*Philadelphia*“ nevű amerikai gőzös a Bosforuson rövid időn meg fog jelenni, a kivándorló magyarokat fölveendő, s az oceánon átszállítandó.

E levél következtében, Sumlán, az amerikai egylet tag-

jainak száma szinte 140-re szaporodott, s nevükben V és J — kik itt Konstantinápolyban vannak, — megkeresték *Mash* urat, az amerikai követet, hogy tőle közelebről értesüljenek arra nézve, mihez tartásák magokat? . . . *Mash* úr demokraticus egyszerűséggel azt mondá nekik, hogy kiknek pénzük van azok számára hajóról gondoskodni fog; egyébiránt *Philadelphia* gőzösről mit se tud, s kormányától a magyarokra nézve efféle utasításai nincsenek.

E felvilágosítás után, a sumlaiak nagyobb része elhatározá írásban folyamodni az osztrák kormányhoz, hazatérhetési engedélyért, az itteni osztrák ügyvivőség útján.

Az Amerikába vágók száma pedig harminczra olvadt.

Szerbiába senki sem megy, mert hiszen, hová lenne 200 honvédtisztet a szerb kormány, — még ha lehetne is ilyesmit *akarnia*, — miután két kis zászlóaljából áll egész hadserege? . . . És végre: ki akarna muszkává lenni? . . .

Brown úr, az amerikai követség itteni főtollmácsa, félévi szabadsággal hazájába utazott, s elvitte magával az ifjú *Dembinszky párt* is.

Július 11. 1850.

Mikép Debrcczn két megyét, úgy Konstantinápoly két világrészt egyesít magában, mert egy ötöd része, *Szkudari*, Ázsiában van, túl a tengeren. A konstantinápolyi városok egyetemét egyszerre be nem láthatni másként, mint egy léghajó, vagy madár látpontjáról, nem csupán rendkívüli terjedelme, hanem leginkább a miatt, hogy hegyek és völgyeken fekszik, s hármastengeröbölben, a *márványtenger*, *Bosforus*, és *Aranykürt* partjaival együtt kanyarog.

Lássuk e városokat egyenként.

Sztambul egy félkör alakú hegyvonal tetején és oldalain terül el, melly lábait dél felől a márványtengerben, keletről az

Aranykürtben főrösztvén, egyszersmind a Bosforus torkolatát képezi. Sztambult Pera és Galatától az *Aranykürt* választja el, melly nem egyéb, mint egy keskeny tengerágazat, melly alakjával félholdat, vagy inkább egy óriási kürtöt képez.

Sztambult kizárólag (örökök lakják; házat benne keresztyn nem bírhat. Itt nagyban, egészben, és együtt láthatni mindazt, a mit a török egyéniség, szokások, erkölcsök, ipar és képesség: mint eredetit, saját szerűt, jeleset, szépet vagy torzát felmutatni képesek. Ebben áll elsősége a többi városrészek felett, és olcsó piaczában.

Sztambult őskori magas kormos kőfalak kerítik, mellyeknek kapui naplement után tüstént bezáratnak.

Görögország haldoklása, s a keresztynség születése korszakából, két emlék szól a hajdani Bizáncz felől; egyik a pusztaiében levő *vízművek* épülete melly észak nyugot felé messze Kívül van a városon, másik a híres *Sophiatemplom*, melly jelenleg legelső moshéja Szlambulnak, s féltett kincse a töröknek, ellátva négyfelől négy merészen magas minarettel, mellyek hegyes csúcsain félholdak jelölik diadalaikat a kereszt fölött.

Sophia belsejébe, — hol a bizanti építészet egész fényében látható, — csak a belépti jegyekkel ellátott követségek útján juthatni; különben a bemenetár, idegenek számára, ezer piaszter.

Hasonló nevezetessége Sztambulnak a *nagy bazár*, vagy *iparműtár*. Ez ama nagyszerű tömkeleg, mellyet ónnal fedett vároznak mondhatni, s mellynek boltozatos utczáiban kelet iparának remekművei, s az itteni természet minden kincsei feltalálhatók.

E bazár egy katakombához hasonlít, melly terjedelmére föl ér egy várossal. Magas boltozatainak hős árnyaiban zajongó néptenger hullámzik örökké.

Nevezetesség itt még a régi *Szeráj*, — a szultánok hajdani laka, — roppant *aranyos kapujával*, mellytől a török császári udvar *fényes portának* elneveztetett. Török szokás, hogy

minden középületnek és úri lakunk nagy fedeles kapuja legyen, nemzeti jelképek, aranyos feliratok és czifra faragványokkal izléstelenül elborítva. A Szeráj térés udvarán, egy hajdani kereszttyén kápolna körül, láthatók az utolsó görög császárok nagyszzerű sírkövei.

A Szerájl magasan fekvő épületeinek csupán ónfedelű kúpjai tűnnek ki azon nagy terjedelmű kert platán és szilfa erdejéből, melly azokat körülveszi, s melly a sztambuli hegy délkeleti oldalát egész a tengerig elborítja.

A milly nagyszerűen szép e kert külső tekintetre szintolly elhagyott, és elvadult képet mutat belőlről.

A Szeráj és kertje, magas fekete bástyafalak és tornyokkal van kerítve. Miként ez őskori bástyák: szintúgy minden középülete a töröknek pusztulóban van. Vájjon ez nem a *közelhalálnak előérzetére* mutat-e, melly azt látszik mondani: hogy az izlámnak Európában maradandósága nincs; hogy az ő napjai *e földön* megszámitvák; hogy tehát miért legyenek épületei szilárdabbak és hosszabb életűek, mint az európai török uralom épülete? i ..

Az európai törökök száma egy millióra olvadt, s c szám uralkodik 16 millió kereszttyén felett, mennyi az európai török állam földén lakik.

Figyelemre méltó még Sztambulban a *Mahmud szultán moshéja*, hat minarettel, mellyek óriási oszlopait, három kis függő erkély futja körül egymás fölött. Továbbá a *Szeraszkiek épület*, melly magas kerítése s nagy pusztas udvaraival, a hegy legmagasabb térpontján fekszik.

Itt van a *külgügyminiszteri hivatal*, mellynek tekervényes bensejében elveszti magát az idegen. Széles folyosóin a padiatok mindenütt finom vesszőfonadékkal borítvák.

Itt van végre az arab karavánok piacza; a *szent galambok moshéja*: hol néhány ezer galamb vallásos kegyelettel táplálta—tik; és itt van a *rabnők oásárpiacza*.

Sztambul után legnagyobb városrésze Konstantinápolynak

Szkudari, melly az európai partok átellenében, s az itteni városrészekkel párvonalban, az ázsiai tengerpartok magasain fekszik. Ez maga nagyobb mint Buda és Pest összesen.

Egyetlen nevezetessége a *Mahmud szultán palotája*, melly a Bosforas partján áll. De van két előnye várostestvérei fölött,— mellyek ide át Európában fekszenek, — úgymint: *vízének jósága*, s piacának rendkívüli *olcsósága*. Lakosságának nagy része török; a többi: görög, örmény, spanyolzsídó.

Július 12.1850.

Galata Sztambul átellenében, az Aranykürt és Bosforus délkeleti partjain, félkörben fekszik. Sztainbult Galatával az Aranykürt csatornán keresztül két hajóhid köti össze. Az egyik hid közepe táján, talpakon álló tengeri fürdő van, egyetlen egész Konstantinápolyban. Az Aranykürt szélessége itt háromszor akkora lehet mint a Dunáé Buda és Pest között.

Galatát szinte bizánczkori sötét várfalak kerítik. Napszállatkor a várkapuk bezáratván: azontúl tíz óráig a kapusok pénzért bocsátják ki s be az elkésetteteket. Tíz órán túl sem ki sem be nem bocsátanak senkit.

Galata lakóinak legnagyobb része *görög* és *olasz*; de lakik itt *német*, *angol*, *francia*, s a világnak minden nemzete.

Kereskedelmi nyelve *olasz*. De beszélnek e piacokon, görög, török, francia, örmény és spanyolzsídó nyelveken is. Többnyire minden benszüiött megérti mindeniket.

Itt van az amerikai missionáriusok egyik protestáns egyháza s iskolája.

Szóval: Galata Konstantinápoly legnagyobb s legélénkebb réve. Főpiaczeit a hajósnép szükségeire számított élelmi szerzőtárak foglalják el; hol a többek között ismeretlen növényfajta főzelékek, ángolnák, tengeri csigák, különféle színű és alakú tengeri halak és roppant rákok is láthatók.

Fő raktárai tűzellenesen, az az kőből építvék, beboltozvák, és ónnal fedvék.

Péra közvetlenül Galala felett, szintolly külön álló hegyárazaton fekszik mint Sztambul. Lakosai tisztán keresztyének; nemzetiség tekintetében olaszok, görögök, örmények, francziák és angolok. A piaczi nyelv olasz és francia.

Péra főntezája egyetlen egész Konstantinápolyban, mellynek európai kinézése van; de ez sem egyenes, és néhol olly keskeny szorul, hogy egy kocsi egészen elfoglalja.

E főutczában olasz és francia kalmárok pompásan rendezett boltokat bírnak, mindennemű gyártmányok és közművekkel. Itt vannak a *keresztyén felekezetek templomai*, tornyok és harangok nélkül, s többnyire zughelyeken.

Itt van a *színház*, mellyben télen olasz opera, most egy silány francia népszínészcsapat (vaudeville) játszik.

Itt lakik az összes *idegen diplomatia*, az az minden *követ* és *consul*; ezek összes személyzete maga képes egy várost megtölteni.

A követségi lakok között legnagyobb szerűek: az angol és orosz. Ez utóbbi valóságos vár, ágyúkkal is ellátva.

Itt van az egyetlen europaiszerű kávéház.

Az utolsó nagy tűz óta *Péra* kőből kezd épülni.

Pérában, a város *belsejében*, két nagy temető van -, egyik török, másik keresztyén; amaz cziprus, emez platán erdők árnyaiban; amannak neve *kis campo*, emennek *nagy campo*; amaz mindennapi emez ünnepnap séta- és mulatóhelye a pérai és galatai *kaputos* vagy *frank* világnak.

Top-hana és *Ortakó* városrészek lakossága nagy részben török.

Top-hanában nagy *ágyú-öntő* műhely van; *Orlakóban* semmi nevezetesség. *Jenikóban* van *Abdul Medsid* szultánnak a Bosforusra fekvő legújabb és valóban *tündéri szépségű palotája*, fából, fehér márvány csarnokaival és angol kertjével.

Bebek, *Terápia* és *Bujuktere* legszélső külvárosok, a Bős-

forus partján egyfolytában fekszenek. E városokban a ráják száma haladja felül a törökökét. Fekvésük legkellemesebb, légük legegészségesebb, vizük legihatóbb. Ugyanezért a diplomaták kara, és a benszülött gazdag osztály, a nyárszakot itt szokta tölteni.

Július 13.1850.

Konstantinápolyban mindenki magának él. Lakosainak összes száma körülbelül *egy millió*, és benne a mi fogalmaink szerinti lársasólet nem létezik. A világegyetem vásárpiacza lévén, hová mindenki azért jön, hogy minél rövidebb idő alatt meggazdagodjék: szellemi életnek, tudománynak, művészetnek semmi jelensége. Olvasni senki sem érkezik. A könyvvarusok egymásután buknak; pedig mindössze nem tudok többet háromnál egész Konstantinápolyban; ezek is inkább szatócsok. Itt minden ember iparüző, kalmár, vagy hivatalnok: tehát ki olvasson? . . . Röviden, a mi van és él e helyen: az mind anyagi és állati.

Azonban a személyes szabadság e városban, határtalan-nak mondható. Mindenki teszi mi neki tetszik, a nélkül, hogy valaki tőle valaha kérdezné: honnan jött, hová megy, vagy mi járatban van? . . .

Éjjeli világitás itt sincs.

Az utczákon, hol boltok s raktárak vannak, egész éjjel dárdás örök járnak lámpa nélkül. Ezek éberségüket azzal jelentik, hogy dárdájok vasas végével a járda kövezetét minden lép-ten kopogtatják azért, hogy a rabló már messziről meghallhassa közeledésüket. (!)

Július 14.1850.

Van itt egy *Bátori* nevű orvos, ki magát magyar születésűnek mondja, hazánk felső vidékéről. Beszél németül, francziául, olaszul, törökül, görögül, oroszul; magyarul nem. Bejárta Oroszországot is, hol egy muszka tábornok özvegyét nőül vévé. Itt már húsz év óta lakik. Több nagy pashának rendes orvosa. Sztainbulban két gyógyszerért bír. Akárki legyen ő: elég az, hogy magát irányunkban hü honfitársnak bizonyítja. Jól ismer-vén itt a járást: a fényes portánál ügyeinkben sokat fáradozik.

Július 16.1850.

A török böjt, vagy *ramazán*, július 9-kén kezdetett, és tart egy hónapig. Ezt az ünnep maga, vagy a *hajrám* követi, melly három napig tart.

A török c böjti napokon még csak nem is dohányzik. De mihelyt a nap lement, mit a hadi hajók ezer ágyuszóval hirdet-nek, annál mértéktelenebből lakmározik egész éjfélig. Ekkor ismét ágyúszó inti őket, hogy a dínomdánomnak vége legyen.

Ramazán folytán a tengeren minden éjjel tűzijátékok adat-nak; a minarettek, moshék és szultáni paloták pedig tündéri fényben ragyognak. A Sophia- és Mahmud moshék fölött színes lámpákból szerkesztett szent jelképek és koráni mondatok füg-genek a légben.

Illyenkor alig múlik el éjszaka, hogy a tivornya következ-tében tűz ne támadna valahol. Hanem ez itt már igen közönyös dolog. Különb is két-három hét alatt az égésnek minden nyoma eltűnik. Az elégett utcák helyén újak teremnek, természetesen fából építve.

A közvélemény itt azt tartja, hogy gyakran az idegen tö-zsérek gyűjtogatnak, azért, hogy a házhelyekhez olcsóbb áron juthassanak, mint különben jutnának. A tűz oltásról itt szó sem

lehet. Az emberek ürülnek, ha éltüket és becsesebb vagyonait megmenthetik. Kincseiket rendszerint kútakba hányják, honnan a tűzvész múltával szedik ismét elő.

Július 17.1850.

Törükhitü rabnót keresztyén nem vásárolhat. Ellenben a töröknek saját törvénye megengedi, hogy keresztyén nőt büntetlenül rabolhasson.

A minap egy orosz herczeg drága pénzen egy török rabnót vásárolt kéz alatt. Alig szállott a herczeg tengerre drága szerzeményével: a dolog fel lőn fedezve; s a török külügyminiszter a müzülmannöt az orosz ügyvivőség útján haladék nélkül vissza követelte. És a herczeg után csakugyan gyors futár küldetett, ki őt Odessában érte utól. A herczeg hiába szabadkozott; becses áruját, — mellyel már biztosságban lenni vélte magát, — költsége megtérítése mellett vissza kellett adnia.

Nem régiben egy angol uracsnak sikerült a szultáni hárembe lopóznia, női öltözetben. Itt az a szokás, hogy meddig a háremben idegen női vendégek vannak látogatóban, addig a házi úrnak oda belépnie nem szabad. E szerint az ifjú kalandor biztosítva hitte magát minden meglepetés ellen. De daczára minden elővigyázatnak, midőn az ifjú távozni akart: hálóba került. Ekkor az angol követnek tudtára adatott a porta részéről, hogy a gentleman, bűnös merényeért fejével fog lakolni. A követ nyakra főre siet a nagyvezírhez, s kéri az ifjút, mint Ő britt fölsége alattvalóját kiadatni; a büntettért fényes elégtételt ígérvén kormányra részéről. A vezír másnapra ígér feleletet. Másnap reggel a válasz így hangzott: „a ki nálunk illy bűnt követ el, és tetten kaptik: annak szinte nálunk, és törvényeink szigora szerint kell lakolnia; azért az ifjú kalandor feje, még naplement előtt porba hulland.“ A követ fenyegetőzik: mit sem használ, nincs igalom.

Ekkor a követ parancsot ad a Bosforuson horgonyzó hatvan ágyús angol fregát kapitányának, hogy a Szeráj-palota átellenében vegyen állást rögtön, és legyen csatakészen. Ez megtörténvén, elküldi titkárát a nagyvezírhez azon száraz üzenettel: hogy ha ő britt fölsége alattvalója, egy óra alatt, bántatlanul az angol követségi lakban nem lesz: a Szeráj-palota egy óra múlva porrá fog lővetni.

Az angol kalandor, fél óra múlva, bántatlanul a követségi palotában volt.

Azonban a törökök is találnak módot, az efféle durva csínyekért boszút állani.

Egy főrangú hölgy, — állítólag az angol követségtől, — évek múlva ez esemény után, elég merész volt a Szeráj kertjében, csupán egy társalgónő kíséretében sétálni. Egyszer ez utóbbi azon veszi magát észre, hogy egyedül van. . . .

Az úrnő eltűnt, sehol sincs. A társalgónó haza fut, s lár-mát üt. . . .

Néhány órával később az úrnő megkerült ugyan, de rendkívül feldúlt lelkiállapotban.

A török külügyminiszter pedig engedelmel kéretett az illetőtől. ... *e kis tévedésért.* . . .

E török leczkéből az európai hölgyek azt tanulták: hogy Sztambulban soha ne induljanak el sétálni a nélkül, hogy kísé-rőjükül egy kavaszt ne fogadjanak.

Július 18. 1850.

A konstantinápolyi ebek számát szemmérték szerint összesen 200 ezerre teszem. Ez ocsmány vad ebek télen nyáron, s éjjel nappal az utcákon laknak, és senkihez nem tartoznak. Minden utcának saját eblakossága van, aránylag több vagy kevesebb. Az egyes utcák eblakossága szorosan összetart, s a kü-

lón utczák lakóival örök harczban él. Ha egyik utczában más családbeli eb merészli magát mutatni: az egész helybeli ebcsalád rárohan, s jaj neki, ha odább nem tud iramodni. Rendesen a török nézőknek kell dorongokkal beavatkozniok, hogy a hivatalan vendég szét ne tépessék. Ezért van, hogy minden harmadik eb csonka, lábatlan, fületlen, farkatlan vagy bundátlan. Ez ebek a járdák kellő közepén heverésznek, keresztül kasul; s a járókelőnek őket háborítania nem szabad, hanem szépen kikerülnie. Ha ki őket bántja: a török azonnal védelmükre kel. Hajdan e vad ebek úgy voltak szoktatva, hogy minden frankot, az az *kaputos keresztyént* megtámadjanak; hanem ezek most úgy kaptak ki az ebeken, hogy őket méreggel pusztítják.

Négy év előtt egy angol hajóskapitány, Perából késő éjjel haza felé az az hajójára volt menendő a galatai révbe. Rendkívül hideg januári éjszaka volt. Másnap Galata egyik utczáján a révpárt közelében két csizma, s ezekben megfagyott lábak maradványa találtatott. A szörnyű eseményt egy tárcza magyarázta meg, melly a véres ruhafoszlányok között hevert. Az ebek által széttépett s fölemésztett ember az angol kapitány volt.

Július 19; 1850.

Ramazán és hajrám alatt az államtisztviselők nem foglalkoznak, hanem annál szorgalmasabban szövök ármányaikat. Innen van, hogy a kormányzat körüli személyváltozások leginkább a bajrámok alkalmával szoktak történni.

És íme Reshid pasha félelmes vágytársa, Riza pasha, a végszóra csakugyan pontosan megjelent, s már is szó van róla, hogy a kormánytanácsba fog lépni, tárcza nélkül. Riza pasha Validé szultánnő kegyencze, tehát conservatív és oroszpartí. Gyermekkorában Mahmud szultán csibukdsija volt. Az oláhországi fejedelemváltozás cselszövényeiben, valamint Szerbiában Obrenovits száműzetése körül, nevezetes szerepet játszott.

Reshid pasha mihelyt nagyvezért méltóságát elfoglalá, ismerve Rizát és befolyását: bagdádi kormányzóvá nevezte őt, hogy az udvartól lehelő legtávolabb legyen. Riza átlátta Reshid czélzatát, s Bagdádba menni teljességgel nem akart; de mivel látta, hogy Sztambulból távoznia kell, tehát Szalonikiba ment kormányzónak. Pár hét előtt, — állítólag orosz jeladásra, — Riza pasha leköszönt, és daczára hogy lemondását a kormány el nem fogadta: ő Szalonikit még is oda hagyta. Illyesmit ez országban csak Riza merhet. Jelenleg Szkudariban tartózkodik. Házát betegségi ürügy alatt el nem hagyja; ármányait azonban Reshid ellen folyvást szövö. Mind hiába: Reshidet a porta nem nélkülözheti. Ő a dívánra nézve, valahányszor ez zavarba jön, valóságos deus ex machina. Reshidnél éles tapintat, ügyesség és szerencse, szövetségben vannak, s a portát már nem egyszer húzta ki a hínárból.

Bátori hazánkfia Riza pashának egyik kedvencz orvosa, s titkaiba be van avatva.

A politikusok úgy látják, hogy Riza és pártja által, itt a díván körében, ugyanazon orosz kéz működik, melly Bulgária s Boszniában a lázadás tüzél szítja, s mellynck Palmerston Athénben körmére ütött, épen midőn *Cervi* és *Szapiema* szigeteket a görög kormánytól kéz alatt megszerezni, s az adriai tengeren az orosz uralmat megalapítani akarta.

Július 20.1850.

Nyaranta itt minden nyugoti ember valami kiállhatatlan viszketeget kap, leginkább kezein és lábain.

Egyetlen gyógyszere a tengeri fürdő, melly Konstantinápolyban férfiak számára csak egyetlen egy van; nők számára egy sincs.

Az olyan tengerparti helyek pedig, hol szabadon lehetne fürdeni, ide három-négy órányi távolságra vannak.

Nem lehet érteni, miért nem enged a török kormány tengeri fürdőket építeni a Bosforuson, sem magányosoknak sem társulatoknak.

Az amerikai consul azt mondja, hogy Alipasha, a külügyminiszter, magát ügyemre nézve majd közelebről fogja értesíttetni.

Nesze semmi, fogd meg jól!

Július 21. 1850.

E pokoli bőségben az iható víz hiánya már tűrhetetlen.

A helybeli kútak vize émelygős édes, ihatatlan.

A városon kívüli nagyszerű víztartókban felfogott eső és patakvizet a város különböző részeibe földalatti csatornák vezetik. Mind a vízfogó építmények, mind a vezető csatornák pusztulóban vannak: azért a csurgókútak nagy része, benn a városban, szárazbetegségben sínlik, míg a jobb karban levők csupán a vízfordások számára vannak nyitva, kik bőrsákokban hordják a vizet magánházakhoz. Egy zsák víz két garas; körülbelül egy akó lehet. Azonban e víz mérséklete már a csurgókban sem olly hűs, hogy szomjunktól elölthatná, s meddig e bőrsákok és roppant víztartó kannák öblén keresztül poharainkba jut, nemcsak egészen megmelegszik, hanem megsárgul, és nyúlóssá lesz mint a lúg. Magányos víztartók minden jobb módú házaknál találhatók ugyan, s ezekben a víz elég hűs, de apró vörös férgekkel van megtelve, s utóízén valami nehéz szag érezhető.

Július 30. 1850.

Nem! ... ez az égalj, e lég, e nap, ez életrendszer, ez emberek, e társaság, e hon nem nekünk valók. Itt sokáig nem

maradhatunk. A keleti forroláz három nap s három éjjel iszonyú kínzást vitt véghez rajtunk. Csaknem elpusztított mindnyájunkat. E lázon minden nyugoti embernek, ki keletre jön, keresztül kell esnie.

Az embert bizonyos tompa, lankasztó, senyvesztő hőség szállja meg: agyában, idegeiben, csontjaiban; és mi különös: hűsítőt nem kíván. Sem feküdni, sem ülni, sem állani, sem járni nem képes. Úgy tetszik, mintha ereiben a vér, csontjaiban a velő meg lenne aluva; mintha összes idegzete meg lenne me-revülve s minden mozzanatra darabokba törnék. Az ember minden erejéből kimerül, és mondhatni, néhány óra alatt! csontvázá változik.

E láz egyetlen gyógyszere a teljes kitisztulás.

Röviden: az embernek itt újjá kell születnie; egészen új vért, húst és életműveket szereznie; a nyugoti helyett keletit; az az ollyat, minő ez égalj jellemével megegyezék. S ez úgy történhetik, ha mindenben úgy élünk mint az itteniek. Mert az itteni életmód, — melly nekünk annyira visszatetszik, — a helybeli viszonyok kényszerűségének egyenes és múlhatlan kifolyása.

Itt növényfélékkel, olajos, czukros, tejes, mézes étkekkel és gyümölcssei kell táplálkozni, s vizet inni, mint a bennszülöttek. Ki ez életmódot meg nem szokhatja: annak el kell pusztulnia, vagy innen más tájakra költöznie.

Mais 31.1850.

Nuredin bey, a külügyminiszter tolmácsa, semmirekellő pogány. Eddig biztatott, most elutasít.

Tehát a fényes portától többé többé nincs mit reménylenem.

Zerfi családotól megérkezett.

Belgrádból menekülnie kellett, nyakrafőre. Még elég jókor értesült felőle, hogy el akarják fogni, s Kiutájába belzeni.

Itt léte még eddig titok.
A legvégső ínségben van.

Augusztus 2. 1850.

Bencze, és a két Jordán gróf betegek lévén, a brusszai fürdőkre mentek. . . . Sikerült nekik pártfogás útján megnyerni a portától, hogy eddigi illetményeiket, — a havonkénti nyolez aranyat, — Brusszában folyvást élvezhessék. Brüssza kellemes fekvésű város az Olymp hegyek gyönyörű vidékén; híres fürdői, selyem, papír és fészgyárai vannak; piacza igen olcsó.

Hatos Gusztáv, az én táblabíró barátom elkísérte őket; de 8 nap múlva visszajön. Az ő vágyainak delejtűje is szintűgy tova nyugot felé mutat, mint az enyim és családomé. . . .

S lehel-e ez másként? . . .

A föld minden folyamainak pályája miért vezet a tengerek felé, s nem megfordítva? . . .

Augusztus 3. 1850.

Egy hajóstiszt, kivel itt véletlenül megismerkedtem, meghívott bennünket hajójára, — melly a galatai révben, a Bosforuson horgonyoz, — egész napra. Sztambuli napjainknak ez lehető legkellemesbike volt.

A milly kiállhatatlan a forróság a szárazon, szintolly kedves az örökké mozgó tengeri lég, e hajók fedezetén.

A milly rút és unalmas a város olt bent, annyira bűbajos és kellemes *vidéke* itt kint.

Augusztus 9.1850.

A ramazán utolsó estvéjén, tegnap 10 óra tájban, megnéztem a dervisek tánczát Perában. Moshéjuk szent alapítvány; egyik szultán temető kertjében van, cziprusfák és platánok között. Az utczára fehér márvány csarnok szolgál, hol bizonyos napokon fris vizet osztanak a szomjazóknak.

A moshé belseje köralakú, egyszerű. A boltozat közepéről lámpatartó függ, mire üveg poharakban fagygyú lámpák aggatvák. A terem keleti oldalán magas ülőhely a szultán számára. Az északnyugoti félkörben karzat. Mekka irányában, délkelet felé, egy kapu van a moshé falára festve. A falakon köröskörül lámpák; imitt amott jelmondatok a koránból; különösen egy táblán,— melly arany rámában a szultán széke fölött függ,— arany hetükkal írott szavak.

A pallózatot finom vesszőfonadék fedi.

Csizmáinkat le kelle vetnünk, s a moshé csarnokában egy öreg törökre bízunk.

A keresztyéneknek szokás szerint megengedtetik, hogy a karzat alatti helyet elfoglalhassák.

10 óra után a dervisek mintegy 24-en begy ülnek, s a moshé közepén, szokás szerint, arczczal Mekka felé . fordulva végzik imájukat. Szemközt velők, kissé balra, a szent iratu tábla alatt egy ősz szakálú emír ül szőnyegen kis fiával együtt. Mindkettő fővegén zöld sáltekercs.

A dervisek öltözete bokáig érő fehér talár, szűk ujjakkal; derékon fehér övtekercs, apró virágokkal átszőve. A taláron felül, rövid fekete ujjasmellény. Ezen felül bő fekete nyári köpeny, kaftán szabású; fejkön magas süveg, sűrke vastag kalapposztóból.

Imájokat végezvén a dervisek: a karzatok oszlopzata előtt a földön körbe ülnek, a moshé teremét üresen hagyván.

Ekkor a karzaton egy szép baritonhang buzgó lelkességgel kezd a koránból énekelni, egy hegedű és egy csörgődob kíséretében.

Ennek végeztével a dervisek felállanak, s a terem közepén kisebb kört alakítva, keresztbe vetett lábakkal leülnek, nyitva hagyván a kört a főpap irányában. A zene elhallgat; s a főpap jeladására a dervisek egyenlő mély hangon és lassan, c szót kezdik ismételve mondani, „allah” mindannyiszor meghajtva fejüket. Miután ez egy negyedóráig folyvást így tartott: a főpap újra int: mire fentebb és erősebb hangot váltanak, folyvást *allah* nevét kiáltva. Egy negyed óra múlva, ismét a főpap jeladására, a dervis kar, hangját mondhatni az ordítás magasságára emeli, és folytonos fejbillegetések közt *allák*-ját mindaddig énekli, még lélekezete a szó legszorosabb értelmében elfogy.

Ez, „Allah”-kiáltozás tartott egy jó óráig.

Most a főpap föláll, s a karzati ének és zene ismét megszólal. A dervisek szinte felállanak, és tágasabb kört képezve: felső öltönyeiket leteszik, felső mellényük balszögletét övük alá szorítják, s mellükön keresztbe vetett karokkal egymásután elindulván, a terem lassú léptekkel körüljárják; a főpap előtt elhaladva mindenik mélyen meghajol s egyet fordul. E körjárat, zene és ének alatt, háromszor ismételtetik. Midőn harmadikszor haladtak el a főpap előtt: elkezdenek egyenként forogni, lassan, linnepiesen. Forgás közben karjaikat kiterjesztik; jobb tenyerüket felfelé, a balt lefelé fordítják; szemeket behunyják; fejüket hátravelik: s égfelé fordított arcaikon az üdvözülés kifejezése látszik.

És midőn c huszonnégy magas süvegű, halvány arcú férfi, ég felé emelt arczczal, behunyt szemekkel, kitárt karokkal, kereken repülő fehér talárokkal, lázas énekszó és zene mellett mintegy megdicsőülten járja szent imatánczát: e jelenet olly csodálatos, annyira komoly hatású, hogy e pillanatban a legbölcsebb vagy istentagadóbb nézőnek sem jutna eszébe mosolyogni ... de nem is volna tanácsos.

E szertartás jó 2 óráig tart.

Augusztus 10.1850.

A ramazánnak vége van; a hajrám tegnap kezdődött.

A szultán ilyenkor minden nagy moshét meglátogat, s kőrútjára még sötét hajnalban elindul. Díszmenetét vízen és szárazon mindenütt katonai zenebandák kísérik, daljátéki zeneműveket és török nemzeti dalokat játszva. Álmunkból épen a *Stradella-induló* ébresztett fel bennünket, mely az Aranykürt hídján szólalt meg az éj csöndjében . . . mint szeráfok harmóniája.

Sophia moshéra reggeli 8 órakor került a sor. Felmentünk tehát Sztambulba, hogy ha már egyszer e török Romába jutotunk pápájokat is egész pompájában megláthassuk.

A fényes kapu és Sophia moshé közötti rövid utca lioszszában két felől török katonaság volt felállítva. A menetet török huszárok nyitották meg. Nyomban ezek után egyik zenebanda jött, mely török nemzeti dalt játszott. A török népdalt egész eredeti valóságában, s teljes szabatosággal előadva ma hallám először: és igen meghatott. Valami kétségbeejtőleg mély keserv és élesen síró fájdalom szól belőle. Úgy tetszett nekem, mintha egynémely hangjai a mieinkkel igen közel rokonságban állanának. . . .

Ezután következtek a papi méltóságok, lóháton. Ezek öltözete csak annyiban különbözik a többi törökétől, hogy turbántekeresők aranyhimzetű zöld szövetből van. Ezután jöttek a főrangú tábornokok és tartományi pashák lóháton; mindenik után gyalogló rabszolgák, különféle fényes díszruhákban.

Ezek után gazdag öltözetű lovászmesterek gyalog vezették a szultán lovait, melyek a világ legszebb ménéi közé tartoznak; fejeiken magasan lengő tollbokkréták, homlokaikon ragyogó boglárok; hátaikon arany hímzelű takarók és nyeregszerzőszámok, drágakövekkel pazarul halmozva; egyik tisztán gyémánttal, másik tisztán rubinttal, a többi smaragd, opál, korall, türkász és mindennemű becses kövekkel.

Ezek után bizonyos távolságra jöttek a török országnagyok, úgymint: a dívántagok és miniszterek lóháton, egyenként, talpig arany hímzetű katonai öltözetben, fejükön egyszerű vörös fesszel; gyalogló udvari szolgák cifra tömegétől kísérteivé min-denik.

Ezek sorát a nagy vezír: *Reshid pasha* zárta be, fényes udvari népével. Kövér öreg ur, nyírott ősz szakállal.

E török országnagyok tekintete, így együtt, és nemzeti pompájukban, a férfierő és önérzet valóban nagyszerű képét mutatja. Tökéletes *magyar zászlós urak* a középkorból, kikről a költő ezt mondja:

„Felrobognak hadvészülte képpel
Újlaki s a megbékült Garák.
A király jó, fönsegérzetével
Kömyékeztén őt a hős apák.“

Most jönnek négyesével, sűrűen egymás mögött, a roppant magas tollbokrétájú gyalog testőrök, mint Macbeth mozgó er-deje, bíborszínű, s talpig aranyos magyar öltönyökben; kezeik-ben aranyzott dárdák, damaskusi aczélból. Lehetnek körülbelől kétszázan. Közöttük:

Abdul Medsid szultán,

kelet kényura . . . hollófekete szakáll, halvány arczó, közép-termetű, szép férfiú, legjobb korában; villogó fekete szemeit a bámuló tömeg fölött, különösen a nőcsoportokon jártaivá orosz-láni méltósággal. Vörös fész fővegén, elöl, tenyéryi széles és arasznyi magas sötétsárga tollcsomag és gyémánt boglár; dol-mányszabású kabát, gyémánt és aranyhímzéssel; ezen felül egy-szerű kaftán sötétkék nyári szövetből; fehér posztó pantallón arany szegélyjel. Utána ismét testőrök, kik toll és lándzsa er-dejükkel padisáhjokat szemeink elöl csakhamar eltakarták.

Ezeket másik zenebanda követte; s egy dsidás csapat zár-ta be a díszmenetet.

Láttam a többiek közt itt valami óvilági kaczagányos embereket, kik fejjökön bozontos kalpagot, vállaikon vadbórt, lábbaikon bocskort visellek. Párduczos őseink Árpád korában épen illyenek lehettek.

A szultáni háremnők annyira zárt kocsikban jelennek meg nyilvános helyen, hogy a kocsi ajtókon csupán tallérnyi nagyságú nyílások engednek kilátást a benülőeknek.

Augusztus 11.1850.

Sztambulban két lap jelenik meg, egyik francia, a másik török nyelven. Ez utóbbi hivatalos. Kiadó szerkesztője egy angol: *W. . . . N. Churchill* nevű, ki a kormánytól e vállalatra évenként bizonyos összeget kap. E török lapra minden közhivatalnok előfizetni tartozik.

Churchill úrral itt a *Mediterranée-ben* véletlenül ismerkedtem meg. Önként följánlá közbenjárását ügyemben a fényes portánál. Ali pashának bemutatni szándékozik.

Kevés sikert várok tőle.

Tompson Kultájából visszajött. Mostani neve Hamilton.

Kuttájában három párt van: Kossuth, Porozol és lengyel-párt. Batthyány elszigetelten él, s egyik párthoz sem tartozik. A lengyelek közül csupán Visoczky és Bulharin látogatják Kossuthot. A lengyelek a magyar forradalom minden dicsőségét magoknak tulajdonítják és minden bűneit a magyarokra hárítják. Ezt teszik itt Sztambulban is, és mindenütt a merre járnak.

Augusztus 12.1850.

A Sandáról ide jött magyarok az ígért ajándékot, s illetőleg útiköltséget, a fényes portától megkapták: 5—7 száz piasztert fejenként.

Ma olyan gőzöst láttam, melynek kereke nem látszik, minthogy a hajó közepére van alkalmazva.

Az ázsiai legvadabb törökök az ittenieket hitetlenek s elfajultaknak tartják. A gőzösről úgy vélekednek, hogy e versenyzés az elemek hatalmával: kihívó merény az isteni mindenhatóság ellen.

Koldusnő Törökországban igen sok van. Férfi koldust ellenben alig láthatni. E török koldusnők minden kaputos embert *kaptán*-nak (kapitány) szólítanak.

Augusztus 13.1850.

Az állodalmi nagyszerű hajógyár (*arsenal*), mellyel meglátogattunk, az Aranykürt galatai partján fekszik.

A kormány rendkívüli erőfeszítéssel szaporítja tengeri hadát.

Láttam itt három emeletes és 120 ágyús vonalhajókat. Óriási alkotványok. Láttam a navarini ütközetből megmaradt nagy vonalhajók romait, mellyek még most is itt állanak az arsenal előtt.

Téli évszakban, minden hajó az Aranykürtön nyugszik. Csodaszép látomány lehet, midőn *hatezer* hajó, mint egy lengő város horgonyoz itt együtt. . . .

A bosforus-parti magánálló paloták könnyű modorban és szeszélyesen épülvék; emeleteik, mint valami zárt erkélyek, egészen a tenger fölött függenek. Alapzataik természetesen köből rakvák, s a tengert nyílt boltozataik alá bocsátják, miket rostélykapuk zárnak; e bolt-öblükben tartatnak a *családi ladikok*, szebbnél szebbek.

Kitűnőleg pompásak a szultán ladikjai, mellyek öt minden pénteken, — mint a törökök vasárnapján, — moshékba hordják. E ladikok hátulsó részére menyezetes trón van alkalmazva dűzs aranyhímzetű bársonyból, hol a szultán keresztbe vetett lá-

bakkal ül; előrésében pedig egypár udvarnok, és 24 hajósele-gény foglal helyet. Ez utóbbiak egyenlőn, s tiszta fejrbe öltözvők és olly ügyesen kezelik evezőiket, hogy a gépi egyfor-masággal fölcsapkodott hullámeső a szultán körött folytonosan hűsítő ködöt, s az ebben megtört napfény tünde színjátékot képez szivárványaival, míg a ladik madársebességgel repül, a partokról elébe és utána harsogó zeneszónál.

A bosforusparti házakat leginkább török főurak bírják. Nehány dúzs angol, s a szultán örmény bankárai, csak kivételképen bírnak közvetlenül a tengerparton fekvő palotákat.

Augusztus 14.1850.

A fényes porta, tömérdek kincsforrásai mellett, örökös pénzszükséget szenved. Epiruszi, brusszai és balkáni dúzs bányáit nem művelteti. Az állam év jövedelme, melly csaknem tisztán egyenes adóból áll: 480 millió piaszterre megy. Azonban a pénzügy kezelése körül semmi ellenőrség nincs; s a hivatalnokok szertelenül lopnak. Azért az államnak papírpénzjegyekhez kelle folyamodnia, melly papírjegyek azonban csupán itt Konstantinápolyban forognak. A legkisebb jegyek 50, a legnagyobbak 10 ezer piaszteresek.

Egy hamburgi hajóstiszt ismerősöm beszéli, mikép két év előtt a híres *vízműveket* lóháton meglátogatván, annyira elkésett, hogy a városon kívül lepte meg az alkonyat. Egyszer azt veszi észre, hogy egy nagy ebcsapat rohanja meg, melly ott valami állattetemeken lakmározott. És hogy a véredek lováról le ne tépjék, s az angol kapitány sorsára ne jusson: lábait a nyeregbe felhúzva ugyancsak vágatnia kellett, míg Péra végére, egy katonai őrtanyához juthatott. Csak így menekülhetett meg.

Az amerikai protestáns missionariusok Szyriában, Damaskusban, Egyiptomban, s itt Konstantinápolyban szép sikerrel működnek, mind az oskola, mind az egyházügy mezején.

Az amerikai missiót magántársulatok tartják fen. Angol missionarius itt kevés van.

Augusztus 16. 1850.

Bátori orvos, neje névnapestvéjén *Kis-Ázsiába* hívott bennünket vacsorára. Háza Szkudari egyik magas pontján áll, s ablakából a márványtengerre lát. Fél európai fél keleti modorban vendégelte meg 20 hontalan földijét; s rendkívüli meglepetésünkre még egy magyar cigány bandát is kerített.

Erdélyből a székelyföldi cigányok Konstantinápolyi nyaranta meglátogatják, s estvénként a kis-campói sétányon szoktak játszani.

Albertnek, nejével, Malta szigetén kellett volna találkoznia. Az amerikaiak segélyével már sikerült Albertnek Aleppóból szerencsésen megszöknie; de az utat eltévesztette, s a helyett, hogy az iszkenderi kikötőbe ment volna, hol már hajó várakozott reá Antiochiába ment. Szökése hat óra múlva fel lőn fedezve, s a török lovascsapat, melly üldözésére küldetett, nem találván őt Iszkenderben, Antiochia felé indult: s a szerencsétlen Albertet az Iszkender és Antiochia közötti úton szemközt találkozott. Albert most Aleppóban fogva van. Mi tevő lesz a szegény nő, ki férjére Máltában várakozik, s ki már eddig is annyit szenvedett?! . . .

Az angol követ ajánlatot tőn a sumlai magyaroknak, hogy őket a britt partokig elszállítatja, fejenként 500 piaszterért. Ez körülbelöl 50 pengő forint. Azonban a magyarok, kéri a követ urat, lenne szíves a kívánt szállítási díjból 100 piasztert kinek kinek elengedni, minthogy a török kormánytól kapott útravalónak egy részét kénytelenek élelmi s ruházati szükségéik fedezésére fordítani, meg lévén szüntetve további élelmezésük a fényes porta részéről.

A török posta furcsán kezeltetik. A görög (orosz) levélhordók a leveleket néhány piaszterért akárkinek eladják.

A bolgár mozgalmak csillapulnak.

A Reshidkormányt e pillanatban mindenek felett a közgazgatási reformok foglalkodtatják. Hanem épen e tér az, mellyen

csaknem a lehetetlenséggel kell küzdenie, — a török orthodoxia ellenében.

E lehetlenség az izlamismusban olly mélyen fekszik, hogy a melly pillanatban a török, társalmi és családilag átalakulna: akkor egyszersmind megszűnne mohamedán lenni.

Augusztus 17. 1850.

A Churchill úr javalatára benyújtottam folyamodvány, sikertelen volt.

A török birodalomban tehát többé nincs mit keresnem. . .

A menekült honfitársak egy része végső ínségre jutott. Szállást nem tarthatván, nehányan a *kis-campo* nevű török temető czipruserdejébe jártak háltni; de már innen is kizavarták őket. A czirkáló éjjeli örök tegnapelőtt reájok bukkantak, s ketőt közölök befogván: mint közönséges csavargókat börtönbe zárták.

A török ezredes azonban, könyörülve kétségbeesett állapotukon, másnap kibocsátotta, s nehány piaszterrel meg is ajándékozta őket.

Kuttáyából az a hír jött, hogy a szultán Szmirna táján fogna földet jelöltni azon magyarok számára, kik törökföldün akarnek megtelepedni.

Czartorinszki herczeg nehány év előtt a fényes portától 200 ezer frank áru földet vásárolt, szinte Kis-Ázsiában, egy lengyel gyarmat számára. Az oda települt lengyelek földművelésből és marhatenyésztésből élnek, s a szomszéd bolgárok és örményekkel, mint különben is fajrokonaikkal, már egészen összeolvadtak.

A magyarok közöl senki sem érez kedvet efféle *bugyogós állatokká qualificálódni*.

Augusztus 19.1850.

A török országnagyok, kedvencz csibukhordozóikból, — kikel mini szegény árva ifjakat, kegyelemből fogadnak föl: — többnyire tartományi kormányzó pashákat teremtenek. E szerint a nép sorsa itt attól függ, hogy e pipagyújtogatókból lett országnagyok, — kik észtehetség tekintetében nem különbek mint nálunk akármellyik hajdú, — véletlenül szelíd természetű s becsületes lelkű emberek-e: vagy vadak, indulatosak vakhitűek ... és türelmetlenek? . . .

E kormányzó pashák, pénzváltóikul gazdag, és világot látott örmény vagy bolgár kalmárokat választanak: kiknek feladata mindenről gondoskodni, mi az uraság, rang, fény és kényelem illetékeihez tartozik; megszerezni pasháik számára az europaiszerű *comfort* és *fashion* különféle kellékeit, úgymint pompás hintókat, lószerszámokat, házi ékszereket, s t. eff. mellyek árát aztán tízszeresen fizettetik.

A szultán, gyermekeleányait legdúzsabb pasháinak szokta eljegyezni. E pashák aztán nagy összegeket tartoznak fizetni évenként jegyajándokul a szultáni leánygyermek számára mindaddig, míg ez eladóvá nem nő. És ekként lesznek a rabszolgák a *szultánok vejeivé*.

Ki mondja már most, hogy ez nem democraticus ország?...

Augusztus 20.1850.

Minő mélyen elaljasult a hajdan olly dicső görög nemzet, melly az újvilágnak örökségül emberi nagyságot, bülcseiséget, tudományt, művészetet hagyott, s melly saját unokáit ez isteni örökségből kitagadd! . . .

Mindenható isten! ez volna Hellász népe, Homárnak és daliáinak ivadéka? . . . E nép ősei voltak volna Periclesek és Solonok, Sophoclesek és Aristotelesek? . . . e bugyogós, pisz-

kos, csaló, vad, otromba népnek melly külsőleg- tökéletes törökké fajult, mellynek bensőleg orosz istene van, s mellynek a kalmárság és hajóköteleken túl fogalma nincs? . . .

Rémítő példánya a nemzeti öngyilkosságnak! . . .

A mostani görög nem érti ősei nyelvét; nem ismeri, nem érzi őseinek magas erényeit. Szellemi állapot tekintetében egy fokon áll az örmény, bolgár, szerb, bosnyák és a többi szláv népekkel. Vallása és érzelme orosz; törökösen él és ruházódik, nem tartva meg ősei jelleméből egyebet mint annak szennyvonalait a ravaszságot és hűtlenséget.

Megrendítő látomány! nem vagy-e te *Banquo* szellemunkája, ki varázstükröt tartva kezében, fajunk arczképét láttatod a messzejövőben, fejünkre olvasván az örök igazság emez ígét:

„De jaj! csak így jár minden az ég alatt,
Forgó viszontagság járma alatt nyögünk,
Tündér szerencsénk kénye hány, vet,
Játszva emel, s mosolyogva ver le.“

„Felfogat a nagy századok érczeze
Mindent; ledólt már a nemes Ilion,
A büszke Karthágó hatalma,
Roma, s erős Babilon leomlott!“ *)

Augusztus 23.1850.

Ma esztendeje hagytam el a hazát.

Holnap vetek véget hontalanságomnak.

Emberiség bölcsője! ... hit, remény és szeretet örök ifjú hazája, szép kelet! el kell hagynunk virányidat.

Elérkezett az időpont, mellyen túl nekünk halál hazája leendenél.

Forró napod alatt a szelíd égaljak növénye menthetlenül ki-

*) Berzsenyi.

fogna veszni, elsorvadni: Isten és emberekre nézve haszontalanul.

E növény mi vagyunk, a magyar haza gyermekei.

Vihar tépett ki minket nyűgöt földéből: isteni kezek fogtak oda visszaültetni.

Ámde vájjon nem száradtak-e már is el éltünk gyökerei?...

Találандunk-e életnedvet anyaföldünk kebelében? . . .

Meg fogunk-e ott újra fogamzani? . . .

Mindegy.

A szózat, melly bennünket hív, mellyet ellenállhatlanul követünk á természet szent szózata.

Búcsút veszünk tőled nemeslelkű népe keletnek, faj test—vérünk az emberi kebel legszebb erényeiben! . . .

Isten hozzád emberiség és becsület állodalma, melly hajlékot adál a földönfutónak, kenyeret az éhezőnek!

Leborulok magas erényeid előtt izlámhit nemzete, mellyet pogányoknak nevez ama keresztyén világ, mellynek koldusait a védelem és irgalom égi szárnyaival eltakarád! . . .

Bocsáss meg a száműzöttnek, ki jóságodul az elfogultság s méltatlanság kegyélnküli érzelmeivel viszonzá.

Vad őrjöngései voltak azok egy hazaveszletnek; sötét szülőtti a mély keservek lázrohamainak; viszhangok egy elkarhozott kebel poklából, mellynek végletlen ürét s hiányait a mindenhatóság sem képes betölteni másként, mint e szavak mennyei valóságával: *szülőföld, hazai lég, anyai hangok, övéi közötti élet és halál.*“

Mit hoztam én ide lelkemben egy év előtt? . . .

Embergyűlöletet, életundort, kétségbeesést.

Mit viszek el innen egy év után? . . .

Megnyugovást a végzetben

Hitel az emberiségben.

Reménységet az Istenben.

Hálaérzelmet szívemben.